

ΤΕΙ ΠΑΤΡΩΝ

ΣΕΥΠ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΥΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΕΠΙΘΕΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ»

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ:

ΒΟΥΖΑΛΗ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ

ΧΡΙΣΤΟΓΙΑΝΝΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

Δρ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΝΕΣΗΣ

ΠΑΤΡΑ 2009

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	σελ 7
«ΑΝ ΕΝΑ ΠΑΙΔΙ ΖΕΙ».....	σελ 8
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	σελ 9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σελ 10
ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	σελ 12
ΣΚΟΠΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	σελ 12
ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΟΡΙΣΜΟΙ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	σελ 13

ΜΕΡΟΣ Α:ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι : Η ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

1.1 Ιστορική αναδρομή.....	σελ 15
1.2 Μορφές της επιθετικότητας.....	σελ 16
1.3 Θεωρίες για την επιθετικότητα.....	σελ 19
1.3.1 Εισαγωγή.....	σελ 19
1.4 Ψυχοβιολογικές θεωρίες.....	σελ 21
1.4.1 Ορμή.....	σελ 22
1.4.1.1 Η θεωρία του Adler.....	σελ 22
1.4.1.2 Η θεωρία του Freud.....	σελ 25
1.4.2 Ένστικτο.....	σελ 28
1.4.2.1 Η θεωρία του Mc Dougall.....	σελ 28
1.4.2.2 Η θεωρία του Lorenz.....	σελ 29
1.5 Η επιθετικότητα ως εξωγενής αντίδραση.....	σελ 31
1.5.1 Η θεωρία του Dollard.....	σελ 31

1.5.2 Οι θεωρίες της μάθησης.....σελ33	σελ33
1.5.2.1 Η θεωρία του Bandura	σελ33
1.5.2.2 Η θεωρία του Walters.....σελ 36	σελ 36
1.6 Το οικολογικό μοντέλο.....σελ 37	σελ 37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Π : ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΙΔΡΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

2.1 Εισαγωγή.....σελ 39	σελ 39
2.2 Η επίδραση της οικογένειας.....σελ40	σελ40
2.3 Η επίδραση του σχολείου.....σελ 43	σελ 43
2.4 Η επίδραση των ΜΜΕ.....σελ 49	σελ 49
2.5 Η επίδραση του Internet.....σελ 53	σελ 53
2.6 Η επίδραση των ηλεκτρονικών παιχνιδιών	σελ 54
2.7 Η επίδραση της κοινωνικής τάξης	σελ58
2.8 Οι τύποι επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών.....σελ59	σελ59
2.9 Η επίδραση των φύλων.....σελ60	σελ60
2.9.1 Τρόποι ελέγχου της επιθετικότητας.....σελ61	σελ61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ : Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

3.1 Εισαγωγή.....σελ 64	σελ 64
3.2 Η Εξελικτική διαδικασία της επιθετικότητας	σελ 64
3.3 Τα συμπτώματα της επιθετικής συμπεριφοράς του παιδιού.....σελ 66	σελ 66
3.4 Τα χαρακτηριστικά των παιδιών που εκδηλώνουν επιθετικότητα..σελ71	σελ71

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV :ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

4.1 Εισαγωγή.....σελ 73	σελ 73
4.2Οι αρχές που στοχεύουν στην πρόληψη της επιθετικότητας.....σελ73	σελ73
4.3 Πρόληψη της επιθετικότητας μέσα από την οικογένεια.....σελ74	σελ74
4.3.1 Μέτρα πρόληψης που πρέπει να λάβει η πολιτεία.....σελ76	σελ76

4.3.2 Η πρόληψη της επιθετικότητας από τα ΜΜΕ.....σελ77
4.4 Η πρόληψη της επιθετικότητας στο σχολείο.....σελ77
4.5 Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στο σχολείο.....σελ79

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V :ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

5.1 Εισαγωγή.....σελ 82
5.2 Έρευνες στο διεθνές χώρο.....σελ 82
5.3 Έρευνες στην Ελλάδα.....σελ 84

ΜΕΡΟΣ Β: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI : ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

6.1 Είδος της έρευναςσελ 91
6.2 Ερευνητικές υποθέσεις.....σελ 92
6.3 Πληθυσμός-δείγμα.....σελ 93
6.4 Εργαλείο της έρευνας.....σελ 95
6.5 Ηθικοί προβληματισμοί και δεοντολογία.....σελ 98

ΜΕΡΟΣ Γ

ΚΕΦ. VII: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ

7.1 Παρουσίαση ευρημάτων.....σελ 100
7.2 Συζήτηση.....σελ137

ΚΕΦ.VIII: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σελ140

ΚΕΦ IX : ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ 142

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1:

Παρατήρηση ενός παιδιού με επιθετική συμπεριφορά.....σελ 149

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Ερωτηματολόγιο.....σελ 150

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλους όσους μας πρόσφεραν την πολύτιμη βοήθεια τους.

Πρώτα από όλους οφείλουμε να ευχαριστήσουμε τον επιβλέποντα καθηγητή μας, κύριο Μάνεση Νικόλαο για τη σωστή καθοδήγηση, τη στήριξη του και τις γνώσεις που μας παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής.

Επιπροσθέτως, ευχαριστούμε πολύ τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι μας δέχτηκαν στα σχολεία όπου εργάζονται. Η συμβολή τους ήταν πολύτιμη, για τη διεξαγωγή της έρευνας.

Αν ένα παιδί ζει...

Αν ένα παιδί ζει μέσα στην κριτική

Μαθαίνει να κατακρίνει

Αν ένα παιδί ζει μέσα στην έχθρα

Μαθαίνει να καυγαδίζει

Αν ένα παιδί ζει μέσα στην ειρωνεία

Μαθαίνει να είναι ντροπαλό

Αν ένα παιδί ζει μέσα στη ντροπή

Μαθαίνει να είναι ένοχο

Αν ένα παιδί ζει μέσα στην κατανόηση

Μαθαίνει να είναι υπομονετικό

Αν ένα παιδί ζει μέσα στην ενθάρρυνση

Μαθαίνει να έχει εμπιστοσύνη

Αν ένα παιδί ζει μέσα στον έπαινο

Μαθαίνει να εκτιμά

Αν ένα παιδί ζει μέσα στη δικαιοσύνη

Μαθαίνει να είναι δίκαιο

Αν ένα παιδί ζει μέσα στην επιδοκμασία

Μαθαίνει να έχει αυτοεκτίμηση

Αν ένα παιδί ζει μέσα στην αποδοχή και την φιλία

Μαθαίνει να βρίσκει αγάπη μέσα στον κόσμο

Και αν τιμωρούμε τα παιδιά μας τα μαθαίνουμε να τιμωρούν

R. RUSSEL.

Περίληψη

Η επιθετικότητα των παιδιών είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο που παρατηρείται σε μεγάλο βαθμό τα τελευταία χρόνια. Επιθετικότητα μπορεί να οριστεί ως η σκόπιμη πρόκληση βλάβης κάποιας μορφής σε άλλους. Η επιθετική συμπεριφορά μπορεί να περιλαμβάνει λεκτική, σωματική, ψυχολογική επιθετικότητα.

Η επιθετικότητα και η βίαιη συμπεριφορά ενός ατόμου είναι αποτέλεσμα μάθησης, μίμησης των συμπεριφορών και κληρονομικότητας. Τα γονίδια μπορεί να καθορίζουν πόσο «επιθετικό» μπορεί να είναι ένα άτομο. Έρευνες δείχνουν ότι οι άντρες είναι γενικά περισσότεροι επιθετικοί από τις γυναίκες λόγω κυρίως της τεστοστερόνης που το ποσοστό της βέβαια καθορίζεται γονιδιακά. Τα παιδιά παίρνουν ερεθίσματα από την οικογένεια, το σχολείο, αλλά και από την τηλεόραση, που επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τη σκέψη και την αντίδραση τους.

Στο πρώτο μέρος της μελέτης γίνεται αναφορά στις θεωρίες που έχουν καταγραφεί για την επιθετικότητα, τις μορφές της, καθώς και τους παράγοντες που συμβάλλουν στην εκδήλωση επιθετικότητας. Επιπλέον αναφέρονται τα διάφορα στάδια διαμόρφωσης του επιθετικού παιδιού, ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου, καθώς και μέθοδοι ελέγχου της επιθετικότητας και η σημασία της πρόληψης.

Στο δεύτερο μέρος, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε Δημοτικά Σχολεία της Πάτρας. Ο κύριος στόχος της έρευνας είναι να διερευνηθούν οι απόψεις των εκπαιδευτικών για την επιθετικότητα. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε ποιοι παράγοντες επιδρούν στην πρόκληση επιθετικής συμπεριφοράς και οι τρόποι αντιμετώπισης τους, σύμφωνα πάντα με τις απόψεις των εκπαιδευτικών.

Σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς, η επιθετικότητα των παιδιών, οφείλεται πρώτα στην οικογένεια, έπειτα στην τηλεόραση και τέλος στο σχολείο. Οι εκπαιδευτικοί προτείνουν ως τρόπους αντιμετώπισης της επιθετικότητας τους εξής:

α) Να διοργανώνονται παρακολουθήσεις σεμιναρίων που αφορούν την επιθετικότητα από κρατικούς φορείς π.χ. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων ή/και να ενθαρρύνεται η ιδιωτική πρωτοβουλία. Συμμετέχοντες μπορεί να είναι οποιοδήποτε άτομο έρχεται σε επαφή με την επιθετικότητα των παιδιών

β) Να πραγματοποιούνται επισκέψεις σε επαγγελματίες π.χ. παιδοψυχολόγοι, ψυχίατροι οι οποίοι θα ενημερώνουν και θα βοηθούν τους γονείς και τα παιδιά.

Εισαγωγή

Η επιθετικότητα είναι από τις πιο συνηθισμένες αντιδράσεις της παιδικής ηλικίας. Από την αρχή της ζωής του, το άτομο αντιδρά βίαια σε καταστάσεις που του προκαλούν δυσαρέσκεια και την εκδηλώνει κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο, ανάλογα με τον χαρακτήρα και την ηλικία του. Ως βρέφος χρησιμοποιεί το κλάμα. Μετά τον πρώτο χρόνο της ζωής του εκδηλώνει εκρήξεις οργής κατά τις οποίες η επιθετικότητα στρέφεται κυρίως στον εαυτό του (κλαίει έντονα, πηδά πάνω κάτω, χτυπιέται στο πάτωμα, τραβά τα μαλλιά του, δαγκώνει ή κρατά την αναπνοή και μελανιάζει) Αυτές οι αυτό-επιθετικές συμπεριφορές πανικοβάλλουν τα άτομα του περιβάλλοντος του, τα οποία σπεύδουν να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις του.

Αργότερα, από την ηλικία των δύο με τριών ετών η επιθετικότητα εκφράζεται προς τα αντικείμενα και τους ανθρώπους γύρω του. Στην αρχή έχει σκοπό την απόκτηση ή τη διατήρηση κάποιου αντικειμένου ή δικαιώματος χωρίς να θέλει συνειδητά να προκαλέσει κακό στους άλλους. Στη συνέχεια, εκδηλώνεται μία πραγματική εχθρική συμπεριφορά απέναντι στους γονείς και τα αδέρφια και αργότερα κατά τη διάρκεια των σχολικών χρόνων απέναντι στους συνομηλίκους του ή ακόμα και προς τον δάσκαλο.

Το ερώτημα εάν η επιθετικότητα είναι εγγενής ή επίκτητη έχει συζητηθεί αρκετά και δεν έχει ακόμα λάβει οριστική απάντηση. Παρατηρώντας τη φύση, αντιλαμβανόμαστε ότι όλα τα ζωικά είδη έχουν επιθετικά ένστικτα. Το είδος όμως και η σφοδρότητα της επιθετικής συμπεριφοράς που εκδηλώνει ο άνθρωπος εξαρτάται από διαπροσωπικούς και κοινωνικούς παράγοντες.

Το παιδί χρησιμοποιεί την επιθετικότητα, ως μέσο για την επίτευξη των στόχων του ή για να μιμηθεί τα επιθετικά πρότυπα.

Το φαινόμενο της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών σχολικής ηλικίας είναι πολύ συχνό στις μέρες μας. Η επιθετικότητα μπορεί να προκαλείται από βιολογικούς και κοινωνικούς λόγους. Η τιμωρία και η κακοποίηση οδηγούν συχνά τα παιδιά σε επιθετικές συμπεριφορές όπως και οι «ελαστικοί» γονείς που δεν ασκούν έλεγχο και

έχουν λίγες απαιτήσεις. Η κοινωνική δομή της εργασίας και της οικονομίας αφήνει ελάχιστο πλέον ελεύθερο χρόνο για τους περισσότερους γονείς και των δύο φύλων για να ασχοληθούν με ποιοτικό τρόπο με την ανατροφή των παιδιών τους. Η κατάσταση ενισχύεται από ψυχονευρωτικές συμπεριφορές, ιδίως της μητέρας. Με ελάχιστες ευκαιρίες για δημιουργική απασχόληση των παιδιών εκτός ή εντός της οικίας, εύκολη λύση αποτελεί πολλές φορές η τηλεόραση.

Η μίμηση συμπεριφορών και οι σχετιζόμενες με αυτές αντιδράσεις μέσα από τα οικεία κοινωνικά περιβάλλοντα αποτελούν για τα παιδιά ένα συχνό τρόπο κοινωνικοποίησής τους. Πολλές φορές η ίδια η κοινωνία ενισχύει την επιθετικότητα, προβάλλοντας την ως μέσο επιβολής προς τους άλλους.

Η αντιδραστική και επιθετική συμπεριφορά των παιδιών δημιουργεί προβλήματα στις σχέσεις των παιδιών με την οικογένεια, τους συνομηλίκους και το σχολείο. Δημιουργεί όμως προβλήματα και στα ίδια τα παιδιά γιατί δε τους δίνει τη δυνατότητα να μάθουν κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές οι οποίες θα αποτελέσουν αργότερα τη βάση για την ομαλή ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο.

Δυστυχώς, πολλά από τα παιδιά συνεχίζουν να παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά και βία ως ενήλικες. Μάλιστα σε έρευνες που έχουν γίνει στην Αμερική, στην Ευρώπη αλλά και στην Ελλάδα, έχει βρεθεί ότι ένα ποσοστό νέων με εγκληματικές τάσεις είχαν εμφανίσει επιθετική συμπεριφορά στην παιδική τους ηλικία και δεν έγινε αποδοχή του προβλήματος από τους γονείς, ώστε να αντιμετωπισθεί με την έγκαιρη παρέμβαση των ειδικών.

Αναγκαιότητα της μελέτης

Η ερευνητική μας μελέτη ασχολείται με ένα θέμα το οποίο ευρίσκεται στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων ειδικών, επιστημόνων, γονέων, εκπαιδευτικών. Η απουσία ερευνών σχετικών με τις απόψεις των εκπαιδευτικών για τις αιτίες και την αντιμετώπιση του φαινομένου της επιθετικότητας των μαθητών, μας αφήνει πολλές ελπίδες ότι η μελέτη μας θα αποτελέσει αφορμή για περαιτέρω έρευνα, Φυσικά επειδή το δείγμα μας είναι μικρό και δεν είναι αντιπροσωπευτικό, δε στοχεύουμε στην γενίκευση συμπερασμάτων. Ευχόμαστε όμως η επιστημονική κοινότητα να πάρει αφορμή από τα ευρήματα και να ερευνήσει εις βάθος το ζήτημα.

Σκοπός Μελέτης

Σκοπός της μελέτης μας είναι αφού αναφερθούμε στο φαινόμενο της επιθετικότητας και παρουσιάσουμε μία βιβλιογραφική επισκόπηση διάφορων σχετικών ερευνών, να καταγραφούν οι απόψεις των εκπαιδευτικών που εργάζονται σε δημοτικά σχολεία για την επιθετική συμπεριφορά των παιδιών - μαθητών, ώστε να γνωρίσουμε τι πιστεύουν και πως αντιμετωπίζουν από τη θέση τους το φαινόμενο.

Διάφοροι Ορισμοί Επιθετικότητας

Ο όρος “Aggression” (επιθετικότητα), προέρχεται από το λατινικό ρήμα “adgredior” που σημαίνει «προσέρχομαι βαδίζοντας». Η ιδιαίτερη εννοιολογική σημασία του είναι «πλησιάζω κάποιο πρόσωπο ή πράγμα με ορισμένο σκοπό.» (Βουϊδάσκη 1987: 18).

Ο Lorenz (στο Βουϊδάσκη 1987: 40) ορίζει την επιθετικότητα σαν εκείνο «το αγωνιστικό ένστικτο που υπάρχει στα άγρια ζώα και στον άνθρωπο, που έχει σαν στόχο του μέλη του ίδιου είδους». Σκοπός της επιθετικότητας όπως και των άλλων ενστίκτων σε φυσιολογικές συνθήκες είναι η επιβίωση του ατόμου ή του είδους. Παραδέχεται τέσσερα είδη μεγάλων ενστίκτων: το σεξουαλικό, το επιθετικό, το ένστικτο της πείνας και το ένστικτο της φυγής.

Κατά τον Merz (ο.π. 20) «η επιθετικότητα περιλαμβάνει εκείνους τους τρόπους συμπεριφοράς με τους οποίους επιδιώκεται η άμεση ή έμμεση βλάβη ενός ατόμου, ή που ο τελικός σκοπός είναι ο τραυματισμός του προσώπου εναντίον του οποίου η συμπεριφορά αυτή κατευθύνεται.»

Έναν διαφορετικό ορισμό δίνει ο Becker(ο.π. 20) που υποστηρίζει ότι: «Σαν επιθετικότητα ορίζονται τα εσωτερικά και τα εξωτερικά συμβάντα, τα οποία προκαλούν βλάβη στα αντικείμενα της επιθετικότητας».

Όπως βλέπουμε εδώ, η επιθετικότητα παρουσιάζει δύο αντίθετες βασικές κατευθύνσεις: την πρωταρχική κατεύθυνση εναντίον εξωτερικών αντικειμένων και τη δευτερογενή παλινδρόμηση, εναντίον του ίδιου του προσώπου.

Ο Dollard (ο.π..20) δίνει τον ακόλουθο ορισμό: « με τον όρο επιθετικότητα χαρακτηρίζεται κάθε συμπεριφορά της οποίας τελικός σκοπός είναι ο τραυματισμός του προσώπου, εναντίον του οποίου αυτή κατευθύνεται».

Με τον όρο «θυματοποίηση» αποδίδουμε το αγγλικό victimization, που είναι το αποτέλεσμα του εκφοβισμού (bullying), δηλαδή μιας συγκεκριμένης μορφής επιθετικής συμπεριφοράς με τα εξής χαρακτηριστικά (Κυριακίδου, 2001):

- Φυσική, λεκτική ή ψυχολογική επίθεση.
- Πρόθεση να προκαλέσει φόβο, ανησυχία ή πόνο στο θύμα

- Περιλαμβάνει μια ανισορροπία ισχύος με το δυνατότερο παιδί να πιέζει το αδύναμο.
- Δεν προκαλείται από το θύμα
- Επαναλαμβάνεται από τα ίδια τα παιδιά για μεγάλη χρονική περίοδο

Παρατηρούμε, ότι σ' όλους τους ορισμούς της επιθετικής συμπεριφοράς, δίνεται σημασία στην πράξη που διαπράττει ένα άτομο με σκοπό να πληγώσει κάποιον άλλον άνθρωπο, αντικείμενο ή ζώο.

Για να θεωρηθεί μια συμπεριφορά επιθετική πρέπει να υπάρχει πρόθεση να κάνει κακό σε κάποιον.

Μέρος Α

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Η ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

1.1 Ιστορική αναδρομή

Η καθημερινή πείρα αλλά και η εξέλιξη της ανθρωπότητας διδάσκει στο σύγχρονο άνθρωπο τη διαχρονική και καθολική ύπαρξη της ανθρώπινης επιθετικότητας. Σε καμία εποχή και σε καμία γεωγραφική περιοχή της γης δεν έζησαν άνθρωποι σε οργανωμένη κοινωνία χωρίς επιθετικότητα, εγκλήματα, δολοφονίες, βία επαναστάσεις και πολέμους. Αντίθετα μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως όλα αυτά ήταν πάντοτε στο προσκήνιο της κοινωνικής συμβίωσης των ανθρώπων και τα αντίθετα τους, η έλλειψη επιθετικότητας, του εγκλήματος και της βίας, των επαναστάσεων και των πολέμων αποτελούσαν τις εξαιρέσεις (Σάλιβαν και Τιφτ 1980, σελ. 22, 61, 69).

Όλοι εμείς οι άνθρωποι του 21ου αιώνα, ζούμε σε μια κοινωνία που έχει ανάγλυφη την εικόνα της ανθρώπινης κτηνωδίας και βαρβαρότητας. Η ατομική και συλλογική επιθετικότητα σε όλες της τις μορφές σαν έγκλημα και κοινωνική βία, σαν επανάσταση και πόλεμος είναι πολύ συχνές εκφάνσεις της αντικοινωνικής ανθρώπινης συμπεριφοράς, που δημιουργούν τα σοβαρότερα προβλήματα στις ενδοκοινωνικές σχέσεις. Και περισσότερο λυπηρό σε αυτή τη τρομερή πραγματικότητα είναι το γεγονός πως με αυτή τη τόσο συχνή επαφή και βίωση των συνεπειών των επιθετικών πράξεων κινητοποιεί ο άνθρωπος προσαρμοστικό μηχανισμό αυτοπροστασίας.(Σάλιβαν και Τιφτ,1980,:271,298-299)

1.2 Μορφές Επιθετικότητας

Έχει καταγραφεί από τον Olweus ότι οι μορφές επιθετικότητας που κυριαρχούν είναι οι εξής (στο Βασιλείου 2007, σελ. 1066-1069):

α) **Η βία που ασκείται έναντι αντικειμένων:** Τέτοιες περιπτώσεις είναι το γράψιμο(μουτζούρωμα τοίχων), η καταστροφή αντικειμένων (καθρέπτες, νιπτήρες, καρέκλες, θρανία) ή καταστροφή οπτικοακουστικών μέσων (τηλεόραση, κασετόφωνο)

β) **Η σωματική βία:** Τέτοιου είδους βία ασκείται σε ένα άτομο, όταν π.χ. το κλειδώνουν στην τουαλέτα ή το ρίχνουν στον κάδο απορριμμάτων ή του τραβούν τα μαλλιά. Η σωματική βία γίνεται περισσότερο αντιληπτή από τη ψυχική βία.

γ) **Η ψυχολογική βία:** Η ψυχολογική βία μπορεί να ασκηθεί με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους και οι λόγοι που οδηγούν σε αυτήν ποικίλουν. Αυτοί είναι κυρίως:

- Η εξωτερική εμφάνιση (τα ρούχα, η κόμμωση)
- Η σχολική επίδοση
- Η συνεργασία και η ενεργητικότητα στο μάθημα
- Η εθνικότητα / καταγωγή
- Η γλώσσα (άλλη διάλεκτος)

δ) **Η λεκτική βία:** Η γλώσσα είναι μέσο δύναμης και μπορεί να γίνει μέσο βίας. Η σωματική βία προϋποθέτει συχνά τη λεκτική βία. Είναι η πιο συχνή μορφή άσκησης βίας. Διάφορες μορφές αυτής είναι: όταν κάποιος ειρωνεύεται, ενοχλεί, χλευάζει, βρίζει, κάνει ανώνυμα τηλεφωνήματα, ταπεινώνει, αφηγείται ανέκδοτα με αλλοδαπούς).

ε) **Η βία που δεν εκφράζεται:** Είναι οι περιπτώσεις, όπου κάποιος παρακούει κάτι, κοιτάζει με απειλητικό βλέμμα ή παίρνει απειλητική στάση του σώματος.

στ) **Η θυματοποίηση των παιδιών στο σχολείο**

Η βία στο σχολείο (δηλ. bullying) είναι μια συλλογική διεργασία, έχει δηλαδή τις ρίζες της στον τρόπο που αντιδρά η ομάδα των συνομηλίκων στις διαδικασίες θυματοποίησης των μελών της. Με άλλα λόγια πρόκειται για μια «μεταδοτική αρρώστια», όπως παρατηρεί ο Olweus (στο Βασιλείου 2007, σελ. 1072-1073) η οποία εξασθενεί τον έλεγχο της αναστολής των επιθετικών μορφών συμπεριφοράς, διαταράσσει το σύστημα της κατανομής συλλογικών ευθυνών και σταδιακά μεταβάλλει τις κοινωνικές γνώσεις που αφορούν τις αντιλήψεις μιας σχολικής τάξης για το τι περιλαμβάνει μια διαδικασία θυματοποίησης.

Πραγματικά έχει διαπιστωθεί ότι οι μαθητές σε μια σχολική μονάδα αναλαμβάνουν διάφορους «συμμετοχικούς» ρόλους κατά τη θυματοποίηση ενός ή περισσότερων συμμαθητών τους. Ακόμα και αν δεν παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη σωματική ή ψυχολογική επίθεση που υφίσταται το θύμα, μπορεί να υποβοηθούν το δράστη και να του παρέχουν θετική επανατροφοδότηση επιβραβεύοντας τις πράξεις του. Επιπροσθέτως μπορεί να παίρνουν το μέρος του θύματος προκαλώντας την οργή του δράστη ή να παραμένουν ουδέτεροι και να αποδέχονται σιωπηλά την όλη κατάσταση. Οι συμπεριφορές αυτές εξαρτώνται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τη θέση που κατέχει ο μαθητής στην ομάδα των συνομηλίκων και από τον βαθμό αποδοχής που εξασφαλίζει υιοθετώντας κάποια από τις παραπάνω στάσεις και συμπεριφορές.

Το παιδί-θύτης εκφράζει μία συμπεριφορά επικυριαρχίας, επιβολής και απειλής στο θύμα με σκοπό τον εκφοβισμό του και την απόκτηση πιθανόν ενός είδους ελέγχου (Βασιλείου 2007, σελ. 1073-1076). Το παιδί-θύμα λόγω κάποιας ιδιαιτερότητάς του αρχίζει να χλευάζεται από τα παιδιά-θύτες που εκδηλώνουν τάσεις «αρχηγικές». Με αυτό τον τρόπο, τα παιδιά-θύτες ισχυροποιούν τη θέση τους στην ομάδα, προκαλούν, έμμεσα, (εκ-)φοβισμό στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας για «μη αντιδράσεις», επιβεβαίωση της κυριαρχίας τους, δηλαδή θετική ενίσχυση της συμπεριφοράς τους και ο κύκλος συνεχίζεται. Με την σειρά του, το παιδί-θύμα «μαθαίνει» τον «κοινωνικό τρόπο» που πρέπει να «εφαρμόσει» ώστε να γίνει αποδεκτό από κοινωνικές ομάδες και να είναι με τους «αρχηγούς». Τελικά, δημιουργείται μία κοινωνία «αρχηγών και κοπαδιών» και περιθωριοποιημένων, και όχι μία κοινωνία αλληλοϋποστήριξης, συνοχική, δημιουργική.

Τα παιχνίδια εξουσίας ανάμεσα στα παιδιά έχουν ως αποτέλεσμα να αποκρύπτονται πολλά περιστατικά θυματοποίησης από τους εκπαιδευτικούς αλλά και

από τους γονείς των παιδιών, σαν να υπάρχει κάποιο είδος σιωπηλής συμφωνίας η οποία ξεφεύγει από τη δυαδική σχέση δράστη / θύματος. Συνήθως το θύμα φοβάται να μιλήσει και η όλη κατάσταση παίρνει ανησυχητικές διαστάσεις μέσα στη σχολική μονάδα, αλλά πολλές φορές και έξω από αυτήν, υπονομεύοντας και παρεμποδίζοντας κάθε προσπάθεια αντιμετώπισης. Επιπλέον, όταν οι προσπάθειες αντιμετώπισης της σχολικής βίας κατευθύνονται μόνο προς τους δράστες ή/και τα θύματα, οι ενδεχόμενες ωφέλειες είναι συνήθως προσωρινές, λόγω των πιέσεων που δέχονται από την ομάδα να συνεχίσουν να συμπεριφέρονται με το συνηθισμένο γνωστό τρόπο.

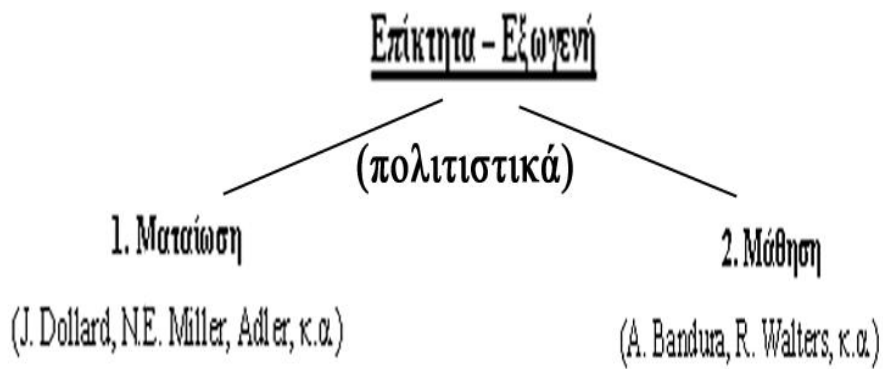
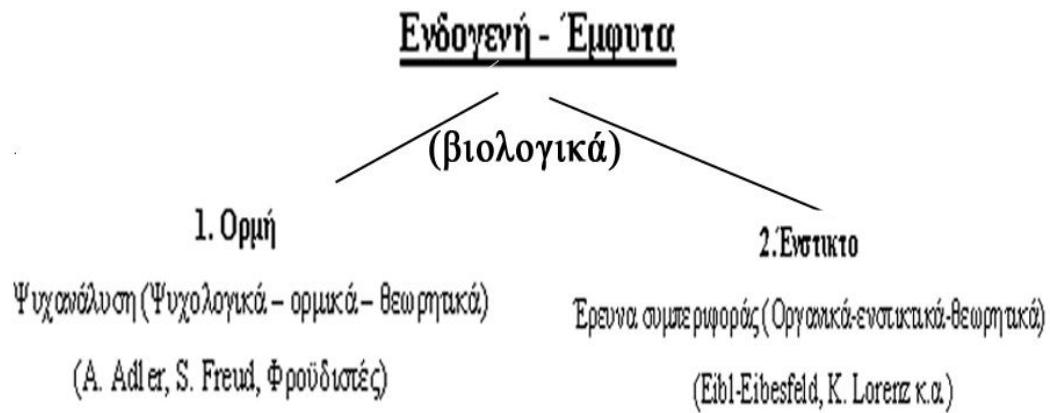
1.3 Θεωρίες για την επιθετικότητα

1.3.1 Εισαγωγή

Ένα θέμα που έχει απασχολήσει τους επιστήμονες, τόσο σε θεωρητικό, όσο και σε ερευνητικό επίπεδο, είναι η αρχική αιτία, της ανθρώπινης επιθετικότητας.

Έχουν διατυπωθεί δύο κύριες απόψεις για το θέμα αυτό, οι οποίες είναι αντίθετες μεταξύ τους. Η μία άποψη δέχεται ότι η επιθετικότητα προκαλείται από ενδογενή αίτια, είναι δηλαδή ζήτημα κληρονομικότητας, ενώ η άλλη άποψη υποστηρίζει ότι η επιθετικότητα είναι επίκτητη, αποτέλεσμα περιβαλλοντικών επιδράσεων και εμπειριών του ατόμου. Είναι δηλαδή αποτέλεσμα μάθησης.

Παρακάτω παρουσιάζονται εκτενέστερα οι δύο θεωρητικές προσεγγίσεις.

(Πηγή : Βουϊδάσκης 1987:57)

1.4 Ψυχοβιολογικές Θεωρίες

Σύμφωνα με τον Γεώργα (1995, σελ. 232), οι διάφορες ψυχοβιολογικές θεωρίες έχουν ένα κοινό παρανομαστή. Ξεκινούν από τη θέση ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του επιθετικός. Δηλαδή επειδή ο άνθρωπος είναι έμφυχο ον, υπάρχει σε αυτόν μια εγγενής και βιολογική ορμή για επίθεση. Ο Άγγλος φιλόσοφος Thomas Hobbes χαρακτήρισε τον άνθρωπο σαν *hominini lupus*, δηλαδή ότι είναι από τη φύση του ένα σκληρό και κακό ζώο χωρίς συμπόνια για τον συνάνθρωπο του

Η θεωρία του Δαρβίνου βασίζεται στην αρχή της φυσικής υπεροχής. Δηλαδή οι αλλαγές του περιβάλλοντος προκαλούν στο ζώο την ανάγκη καινούριων τρόπων προσαρμογής τους σε αυτό, ώστε να επιβιώσει. Ξεκινώντας από την αρχή αυτή, κατέληγε στο ότι οι ικανότεροι κυριαρχούν στον αγώνα αυτό. Τελικά και ο Δαρβίνος θεώρησε ότι δεν υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές μεταξύ του ανθρώπου και των ζώων. Ο άνθρωπος μπορεί να εξελιχθεί στο ανώτατο όριο της ζωικής ιεραρχίας, χρησιμοποιεί όμως τις ίδιες μορφές προσαρμογής του περιβάλλοντος, όπως τα ζώα.

Σύμφωνα με τον Herbert Martin (1996, σελ. 25) πολλοί άνθρωποι θεωρούν την επιθετικότητα που εκδηλώνουν τα παιδιά ως πρωτογενές ένστικτο, (λέγοντας ένστικτο εννοούμε τις πολύπλοκες, τις στερεότυπες επαναλαμβανόμενες, μορφές συμπεριφοράς που δεν επηρεάζονται από την μάθηση και την άσκηση και που τις συναντάμε σε κάθε μέλος του ζωικού βασιλείου) το οποίο θα πρέπει να δαμαστεί το συντομότερο δυνατό. Αποδίδουν την επιθετικότητα σε εγγενείς ή έμφυτες τάσεις, κατάλοιπο της ζωώδους κληρονομιάς του ανθρώπου.

Δεχόμενοι την άποψη ότι η επιθετικότητα είναι μια πρωτογενής ενόρμηση στο άτομο, χρειάζεται να αφήνουμε διεξόδους για εκτόνωση της επιθετικότητας του. Δεχόμαστε ότι, αν το άτομο καταπνίγει μέσα του τα εχθρικά του συναισθήματα, θα δημιουργηθούν επικίνδυνες εσωτερικές εντάσεις και πιέσεις, τελικά θα έχουμε μια βίαιη και ίσως καταστροφική έκρηξη. Αν δηλαδή η επιθετικότητα είναι πραγματικά μια πρωτογενής βιολογική ανάγκη – όπως η πείνα και η δίψα – τότε οδηγεί αναπόφευκτα σε επιθετικές ενέργειες. Οι θεωρητικοί που ασπάζονται αυτές τις αντιλήψεις, ειρωνεύονται εκείνους που αρνούνται να δεχθούν ότι ο άνθρωπος είναι βέβαια ον κοινωνικό αλλά στην ουσία «ζώο». Αυτοί οι θεωρητικοί των ενστίκτων λένε ότι, αν αγνοηθεί το ενστικτώδες αυτό

στοιχείο της ζωώδους κληρονομιάς του ανθρώπου, μάταια οι άνθρωποι θα αναζητούν να βρουν τους λόγους που δεν μπορούν να δημιουργήσουν μία τέτοια ορθολογική κοινωνία (Herbert 1996, σελ. 25).

Οι σημαντικότερες θεωρίες που θα μας απασχολήσουν είναι η θεωρία των ορμών του Adler, του Freud, του Lorenz η θεωρία του ενστίκτου και του Mc Dougall και στρεφόντουσαν στην μελέτη της μάθησης.

1.4.1 Ορμή

Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της ενδογενούς φύσης της επιθετικότητας, ως βιολογική ορμή είναι ο Adler και ο Freud

1.4.1.1 Η θεωρία του Adler

Ο Adler υπήρξε πρώτος εκπρόσωπος της ψυχολογίας του βάθους, που ασχολήθηκε με την επιθετικότητα (στο Βουϊδάσκης 1987, σελ. 26). Δεν είναι η επιθετικότητα καθατή μία ορμή, αλλά μία αντίδραση του οργανισμού, που έχει διαμορφωθεί σε όλη την εξελικτική πορεία της ζωής. Αντιλαμβάνεται την επιθετικότητα σαν μία συμπεριφορά που μπορεί να αποκτηθεί. Η επιθετική συμπεριφορά δεν έχει αίτια εγγενή που προϋπήρχαν βιολογικά, αλλά γίνεται κατανοητή μόνο σαν σύμπτωμα ψυχικών ανωμαλιών. Υπάρχουν δευτερογενείς αντισταθμιστικές τάσεις, των οποίων η πρώτη αιτία πρέπει να αναζητηθεί στα αρνητικά βιώματα της παιδικής ηλικίας.

Υποστηρίζει ότι οι ιδιότητες του χαρακτήρα και η επιθετική συμπεριφορά, αποκτούνται στα πρώτα πέντε χρόνια της ζωής του παιδιού και καθορίζουν την εξελικτική πορεία της μετέπειτα ζωής του ανθρώπου (Βουϊδάσκης 1987, σελ. 27). Αυτό το ονομάζει, το ασυνείδητο «σχέδιο ζωής» (στυλ ζωής). Το «σχέδιο ζωής», που όμως θεμελιώνεται πάνω στη γνώμη του ατόμου για τον εαυτό του και το περιβάλλον του. Σ' αυτή ακριβώς τη χρονική περίοδο το παιδί πειραματίζεται μέσα στο περιβάλλον που ζει και διαμορφώνει τη στάση του απέναντι στα προβλήματα της ζωής. Αυτή η τοποθέτηση του ατόμου απέναντι στην ίδια του τη ζωή περιέχει πάντα κάτι το επιθετικό, πράγμα που εκλαμβάνεται στην προσπάθεια για κατάκτηση και επιβολή. Κι αυτό εκδηλώνεται αμέσως μετά τη γέννησή του, με μια βασική τάση να πετύχει την ικανοποίηση των

βασικών του ορμών με αγώνα π.χ. με κλάματα, με φωνές και λίγο αργότερα με την πτώση του στο έδαφος, με λίγα λόγια με μια στάση, που χαρακτηρίζεται από τον Adler σαν εχθρική. Αυτό το γνώρισμα τον οδήγησε στην αποδοχή της ύπαρξης μιας επιθετικής ορμής στο παιδί. Αυτή η επιθετική ορμή μπορεί να συγκρούεται από τη μια μεριά με τις άλλες ορμές και από την άλλη μπορεί να αυξηθεί πολύ, κάτω από την επίδραση οργανικών ή περιβαλλοντικών αιτιών και να οδηγήσει τελικά σε παθολογικές καταστάσεις, όπως την ψύχωση, ή τη νεύρωση.

Σύμφωνα με την άποψη του Adler, άνθρωποι με επιθετική συμπεριφορά ανήκουν στην κατηγορία εκείνη, που σαν παιδιά, κατά τα πέντε χρόνια της ζωής τους, δοκίμασαν τέτοιες τραυματικές καταστάσεις, που τους άφησαν μόνιμες καταστρεπτικές εντυπώσεις (Βουϊδάσκη 1987, σελ. 27). Και αυτές εξαρτώνται λιγότερο από μεμονωμένα δραματικά βιώματα και περισσότερο από συνεχείς τρόπους συμπεριφοράς, τέτοιους που φέρνουν το παιδί αντιμέτωπο με τους γονείς του και πολλές φορές και τους ίδιους τους γονείς μεταξύ τους, εξαιτίας του παιδιού. Για παράδειγμα όταν τα παιδιά βρίσκονται ανάμεσα στον ανταγωνισμό των γονιών τους γίνονται πολύ επιδέξια στο να παρακινούν τον έναν εναντίον του άλλου. Έτσι εκδηλώνεται ένας ανταγωνισμός για το ποιος μπορεί να «κυβερνήσει» το παιδί καλύτερα ή να το «παραχαϊδέψει» περισσότερο ή να πάρει το παιδί με το δικό του μέρος.

Αναμφισβήτητα, η συμπεριφορά των γονιών δημιουργεί μια τέτοια σχέση με τα παιδιά τους που είναι αποφασιστική για την εξέλιξή τους (Βουϊδάσκη 1987, σελ. 28). Η σκληρότητα, η υπερπροστασία, η άνιση μεταχείριση των γονιών προς τα παιδιά, η σχέση μεταξύ των αδελφών, είναι κατά τον Adler σημαντικοί παράγοντες για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού. Ιδιαίτερα κατά την διαδικασία της αγωγής, οι δύο διαμετρικά αντίθετοι πόλοι – σκληρότητα και υπερπροστασία – είναι τα πιο ολέθρια μέσα για την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού. Και τα δύο είναι τρόποι έκφρασης μιας αυταρχικής συμπεριφοράς, με τους οποίους οι γονείς κάνουν το παιδί να υπηρετεί το δικό τους θέλημα, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται οι καταστρεπτικές εντυπώσεις που αναφέραμε.

Η υπερπροστασία απομακρύνει την πειθαρχία, ενώ η σκληρότητα συνοδεύεται από τη βία. Η υπερβολική πειθαρχία και η εξάρτηση του παιδιού είναι οι ασυνείδητοι σκοποί, τους οποίους οι γονείς επιθυμούν να πετύχουν μ' αυτούς τους τρόπους. Όπως αναφέραμε

όμως παραπάνω, το παιδί εκδηλώνει τάσεις επικράτησης και ανεξαρτησίας. Όταν αυτές οι φυσιολογικές τάσεις καταπιέζονται τότε δημιουργούν στο παιδί επιθετική συμπεριφορά. Σύμφωνα μάλιστα με τον Storr «όσο πιο μεγάλη συναισθηματική εξάρτηση έχει ένα άτομο από τους άλλους, τόσο πιο επιθετική συμπεριφορά θα εκδηλώσει» (Βουϊδάσκη 1987, σελ. 68). Η σχέση αμοιβαιότητας ανάμεσα στην εξάρτηση και την επιθετικότητα είναι ένας παράγοντας που εξηγεί το μεγαλύτερο μέρος της επιθετικότητας του ανθρώπινου είδους. Τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς του παιδιού, που ανατράφηκε αυστηρά είναι συχνά η επιθετικότητα, η σκληρότητα, η αγωνία, η αυτό-αμφιβολία και η άρνηση.

Ο Adler χαρακτηρίζει την υπερπροστασία σαν το πιο βαρύ και με μεγάλες συνέπειες παιδαγωγικό σφάλμα. Το υπερ-προστατευόμενο και παραχαϊδεμένο παιδί προσπαθεί πάντοτε να θέτει τους άλλους στην υπηρεσία του. Είναι ευάλωτο, δείχνει ανυπομονησία, έλλειψη καρτερίας, τάση για εκρήξεις θυμού, γίνεται «αχόρταγο» πλάσμα και πολλές φορές τύραννος για τους άλλους. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά περιέχουν στοιχεία επιθετικής συμπεριφοράς (Βουϊδάσκη 1987, σελ. 28). Και οι δύο παιδαγωγικοί τρόποι προκαλούν στο παιδί νευρωτικούς τρόπους συμπεριφοράς.

Ο Adler αναγνωρίζει τρεις μορφές εμφάνισης της επιθετικής ορμής (στο Βουϊδάσκη 1987, σελ. 26):

α) Καθαρή μορφή, που εκδηλώνεται με: χτυπήματα, διαπληκτισμούς, αγώνες, αποτρόπαιες πράξεις και σαν εξευγενισμένη μορφή εκδηλώνεται στον αθλητισμό, στο συναγωνισμό, στον πόλεμο, στην επιθυμία για κυριαρχία και σε κοινωνικούς, πολιτικούς, φυλετικούς αγώνες κ.λπ.

β) Επιστροφή εναντίον του ιδίου του ατόμου, με χαρακτηριστικά την ταπεινοφροσύνη, την δουλοπρέπεια, την υποταγή, το μαζοχισμό που φτάνει μέχρι την αυτοκτονία.

γ) Διαστροφή στο αντίθετο, με χαρακτηριστικά την συμπάθεια, την ευσπλαχνία, τον αλτρουισμό, την συμπόνια στη δυστυχία των άλλων κ.λπ.

1.4.1.2 Η Θεωρία του Freud

Σύμφωνα με τον Γεώργια (1995, σελ. 233), ο κύριος εκφραστής της ψυχαναλυτικής θεωρίας είναι ο Freud ο οποίος χώρισε την προσωπικότητα σε τρεις τομείς: το Εγώ, που περιλαμβάνει βασικές λειτουργίες, όπως την εκτίμηση των διαφόρων καταστάσεων, τον έλεγχο της πραγματικότητας, την κρίση, τη συμβιβαστικότητα, την ανεύρεση λύσεων στα διάφορα προβλήματα, την δημιουργία αμυντικών μηχανισμών κ.ά. και έρχεται σε επαφή με το περιβάλλον με τις λειτουργίες της αντίληψης, της σκέψης, του συναισθήματος και της πράξης, το εκείνο που είναι μια συλλογική ονομασία για τις βιολογικές ανάγκες και ενορμήσεις του ατόμου και περιλαμβάνει βασικά τις ενστικτώδεις ανάγκες για αέρα, τροφή, νερό και λοιπά στοιχεία διατροφής, για διατήρηση της θερμοκρασίας του σώματος καθώς και για αναπαραγωγή, και τέλος το υπερεγώ, που αποτελείται από δύο υποθετικά τμήματα: το *καθαυτό υπερεγώ* ή συνείδηση, που αποτελεί τον κριτικό έλεγχο του ατόμου και το *ιδεώδες του εγώ*, που περιλαμβάνει τις ηθικές, θρησκευτικές, κοσμοθεωρητικές αξίες του ατόμου, τα ιδεώδη, τα ιδανικά και τις φιλοδοξίες του.

Ο Freud παρομοιάζει τη λειτουργία της επιθετικότητας με μία χύτρα, γεμάτη νερό, σκεπασμένη με το καπάκι επάνω σε μια εστία. Η ενέργεια της φωτιάς μεταδίδεται στο νερό. Καθώς θερμαίνεται το νερό, δημιουργεί ατμό και πίεση μέσα στην κλειστή χύτρα. Για να μην εκραγεί η χύτρα πρέπει να υπάρχει μια βαλβίδα ώστε να απελευθερώνεται ο ατμός. Σύμφωνα λοιπόν με τον Freud, η ψυχική ενέργεια είναι μια μόνιμη εστία δύναμης, η οποία κινητοποιεί το ένστικτο της επιθετικότητας. Το νήπιο που δεν έχει αναπτύξει ακόμα το Εγώ, εκδηλώνεται εναντίον κάθε στόχου. Η ανάπτυξη της προσωπικότητας ακολουθεί τη σταδιακή διαμόρφωση του Εγώ και μετά από μερικά χρόνια του Υπερεγώ. Ο ρόλος του Εγώ είναι η καταστολή των μη ρεαλιστικών και αντικοινωνικών ορμών, καθώς επίσης και η μετατροπή του τρόπου εκδήλωσης των επιθετικών ορμών με ένα κοινωνικά παραδεκτό και ρεαλιστικό τρόπο μέσα από τους μηχανισμούς άμυνας (Γεώργιας 1995, σελ. 234).

Όπως παρατηρείται, η πίεση των επιθετικών ορμών είναι ενστικτώδης και μόνιμη. Ο στόχος των γονιών και της κοινωνίας είναι η διαμόρφωση της προσωπικότητας με τέτοιο

τρόπο, ώστε το ένστικτο αυτό να στρέφεται εναντίον στόχων που είναι όσο γίνεται πιο ανώδουνοι για το άτομο και την κοινωνία.

Μια άλλη διάσταση της θεωρίας του είναι αυτή που αφορά τα ψυχο-σεξουαλικά στάδια ανάπτυξης του ατόμου (στοματικό, πρωκτικό, φαλλικό, λανθάνουσας σεξουαλικότητας και γενετήσιας σεξουαλικότητας). Το καθένα από αυτά τα στάδια αντιστοιχεί με μια διαφορετική σωματική ζώνη ικανοποίησης και με διαφορετικές χρονικές περιόδους της ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον Freud, (Stevens 1987, σελ. 54-63) η φυσιολογική ανάπτυξη του ατόμου προϋποθέτει την καταστολή των σεξουαλικών και επιθετικών ορμών του και την ταύτισή του με τα κοινωνικώς αποδεκτά πρότυπα του πατέρα ή της μητέρας, καθώς και την ανάπτυξη της κοινωνικής του συνείδησης.

Τα στάδια της ανάπτυξης, σύμφωνα με το Freud, είναι ψυχοσεξουαλικά στη φύση τους, ακολουθούν συγκεκριμένη σειρά και εμφανίζονται σε σχετικά συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα της ζωής ενός ατόμου. Σημειωτέον ότι σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή, η κύρια πηγή διέγερσης και ενέργειας επικεντρώνεται σε μία ορισμένη σωματική ζώνη, τη λεγόμενη ερωτογενή ζώνη. Τα στάδια είναι:

Στοματικό στάδιο (0-15 μηνών): Πηγή ευχαρίστησης είναι η περιοχή του στόματος και λέγεται έτσι επειδή το στόμα προεξάρχει ως η κατ' εξοχήν περιοχή εισόδου της ικανοποίησης ή έκφρασης της δυσσαρέσκειας (δάγκωμα κτλ.).

Πρωκτικό στάδιο (16 μήνες -3 έτη): Ευχαρίστηση από τη διαδικασία της αποβολής των περιττωμάτων καθώς και της κατακράτησης των περιττωμάτων.

Φαλλικό στάδιο (3-5 έτη): Ερωτογενής ζώνη ο φαλλός. Η θεωρία του διαφοροποιείται όσο αφορά την ανάπτυξη με βάση το φύλο. Στη φάση αυτή το αγοράκι ή κοριτσάκι νιώθει έντονα πια τις διαφορές των δύο φύλων, καθώς η ταυτότητα φύλου μεταξύ δευτέρου και τρίτου έτους έχει πια αποκρυσταλλωθεί. Η συνειδητοποίηση των διαφορών γεννά ορισμένους φόβους που είναι ειδικοί για το κάθε φύλο. Έτσι, το κοριτσάκι πρέπει να ξεπεράσει το αίσθημα απογοήτευσης ότι δεν έχει και δεν πρόκειται να αποκτήσει πέος (σύμπλεγμα της Ηλέκτρας), ενώ το αγοράκι έχει να ξεπεράσει τον φόβο ότι μπορεί να χάσει το πέος του, δηλαδή το άγχος του ευνουχισμού (Οιδιπόδειο σύμπλεγμα). Το στάδιο

αυτό μπορεί να διακριθεί σε θετικό και αρνητικό. Από την θετική πλευρά, το παιδί επιθυμεί τον γονιό του άλλου φύλου και έχει άγχος για την εκδίκηση του γονιού του ίδιου φύλου καθώς αναπτύσσονται και επιθυμίες απομάκρυνσης ή και θανάτου του γονιού αυτού. Από την αρνητική πλευρά, το παιδί απογοητευμένο που δεν μπορεί να πετύχει τους στόχους του, στρέφεται προς τον γονιό του ίδιου φύλου, οπότε και επιθυμεί την εξαφάνιση του γονιού του άλλου φύλου. Οι δυο πλευρές αυτές συνυπάρχουν και τα συναισθήματα αγάπης, θυμού και φόβου είναι πολύ έντονα.

Λανθάνον στάδιο (λανθάνουσα περίοδος): Ο όρος «λανθάνουσα» υποδηλώνει την απόθεση στο ασυνείδητο των αιμομικτικών και γονοκτονικών τάσεων της προηγούμενης περιόδου. Στην ηλικία των έξι ως έντεκα ετών διαμορφώνεται το υπερεγώ που κινητοποιεί τα συναισθήματα ντροπής και ενοχής, ικανοποίησης και φόβου. Αρχίζει επίσης να η ανάπτυξη της αίσθησης του σωστού και λάθους, δίκαιου και άδικου, ηθικού και ανήθικου. Επίσης, το παιδί δείχνει έντονο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη των γνωστικών και κοινωνικών ικανοτήτων, καθώς και για σχέσεις τρυφερότητας και φιλίας. Χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η δημιουργία ομάδων του ίδιου φύλου με κανόνες.

Γεννητικό στάδιο (περίοδος εφηβείας): Πάλι η έμφαση στα γεννητικά όργανα καθώς το άτομο ωριμάζει σεξουαλικά. Στρέφονται όμως προς ένα εξωτερικό αντικείμενο για την ικανοποίηση. Εδώ, το άτομο έχει τάσεις απομάκρυνσης από τους γονείς και έχει αισθήματα ανασφάλειας, που με τη σειρά τους γεννούν φόβους, εκνευρισμό και ανταγωνιστικότητα, χαρακτηριστικά όλων των εφήβων.

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν για τον Freud, ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως ον επιθετικό. Ο Freud περιέγραψε ένα τρόπο εκτόνωσης και καταστολής των ορμών αυτών. Την εκτόνωση αυτή την ονόμασε «κάθαρση». Αναφέρθηκε στο φαινόμενο της ψυχικής και σωματικής εξαντλήσεως που παρουσιάζεται, όταν το άτομο εκφράζει τις απαγορευμένες και καταπιεσμένες ορμές του. Μία αρχή της ψυχαναλυτικής θεραπείας είναι ότι η κάθαρση φέρνει μόνο προσωρινή ανακούφιση. Επομένως, ένας στόχος της ψυχαναλυτικής θεραπείας είναι να βοηθήσει το άτομο να βρει ρεαλιστικούς στόχους για να εκφράσει την επιθετικότητα του. Η κύρια επίκριση της ψυχανάλυσης αφορά την

ύπαρξη των δύο αυτών ενστίκτων. Δηλαδή οι περισσότεροι κριτές του Freud, αμφισβητούν την ύπαρξη του εγγενούς ενστίκτου επιθετικότητας (Γεώργας 1990, σελ. 234).

1.4.2. Ένστικτο

Ο κυριότερος εκπρόσωπος της θεωρίας ότι η επιθετικότητα είναι ένστικτο είναι ο Mc Dougall και ο Lorenz.

1.4.2.1 Η θεωρία του Mc Dougall

Σύμφωνα με τον Mc Dougall (Βοσνιάδου 2004, κεφ. 3) ένστικτο είναι η κληρονομική ή έμφυτη ψυχολογική τάση, που ωθεί τον οργανισμό να αντιληφθεί και να προσέξει ένα ορισμένο αντικείμενο, να βρεθεί σε κατάλληλη συναισθηματική κατάσταση και να προχωρήσει σε δράση. Ο ίδιος παρουσίασε έναν κατάλογο από έντεκα διαφορετικά ένστικτα που ενεργοποιούνται από τους περιβαλλοντικούς ερεθισμούς. Τα ένστικτα αυτά είναι: επιθετικότητα, αποστροφή, περιέργεια, ανταγωνιστικότητα, αυτό – υποτίμηση, γονική συμπεριφορά, αναπαραγωγή, επιθυμία για τροφή, κοινωνικότητα, ιδιοκτησία και δημιουργικότητα. Το ένστικτο όμως της επιθετικότητας διακρίνεται από τα άλλα ένστικτα στο ότι αυτό δεν προέρχεται από αντικείμενα μίας ιδιαίτερης τάξης, αλλά ματαίωση.

Ο McDougall όπως και ο Freud (ο.π., κεφ. 3) πίστευαν πως τα ένστικτα αποτελούν εσωτερικές αρχές που δεν μαθεύονται και που καθοδηγούν τη συμπεριφορά. Δηλαδή, τα ένστικτα ήταν μη παρατηρήσιμοι μηχανισμοί που χρησιμοποιούνταν για να ερμηνεύσουν τη συμπεριφορά. Από την άλλη, οι μιχεβιοριστές επέμεναν ότι μόνο οι παρατηρήσιμες δομές της συμπεριφοράς μπορούν να μελετηθούν πειραματικά, όχι οι εσωτερικές τους λειτουργίες. Για αυτό το λόγο ήταν αρνητικοί σε κάθε ανάλυση της συμπεριφοράς που βασιζόταν σε διαδικασίες που εστίαζαν σε εσωτερικές διαδικασίες,

1.4.2.2 Η θεωρία του Lorenz

Οι οπαδοί της ενδογενούς φύσης της επιθετικότητας υποστηρίζουν ότι ο άνθρωπος, όπως και όλα τα ζωικά είδη, έχει εγγενώς προικιστεί με το «επιθετικό» ένστικτο, το οποίο αυθόρμητα θα εκδηλωθεί με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Ο φυσιολόγος Lorenz (Βουϊδάσκης 1987, σελ. 30) μάλιστα υποστηρίζει ότι το ένστικτο αυτό είναι ένα κίνητρο θετικό – και όχι κάτι «αντικοινωνικό» που πρέπει να δαμαστεί – γιατί είναι μέσο απαραίτητο για την αυτοπροστασία και τη διατήρηση του είδους. Η άποψη αυτή, ότι δηλαδή η επιθετικότητα είναι θετικό κίνητρο για τη διατήρηση του είδους, φαίνεται εκ πρώτης όψεως ότι έρχεται σε αντίθεση και δεν μπορεί να ερμηνεύσει το φαινόμενο, που συχνά παρατηρείται μεταξύ των ζώων του αυτού είδους, το ένα να μάχεται το άλλο. Ο Lorenz όμως στις μακροχρόνιες έρευνές του παρατήρησε ότι οι επιθετικές αυτές ενέργειες είναι περισσότερο τελετουργικές και ποτέ δεν οδηγούν σε θανάτωση του αντιπάλου. Είναι ένα συμβολικό «παιχνίδι» για επίδειξη δύναμης, για να φανεί ποιος είναι ο «αρχηγός». Τα δεδομένα του Lorenz οδήγησαν πολλούς επιστήμονες να υποστηρίξουν ότι ο άνθρωπος είναι το μόνο είδος που διαμέσου των αιώνων θανατώνει τον όμοιό του.

Σύμφωνα με τον Lorenz (ο.π., σελ. 31), η επιθετικότητα είναι δυνατόν να ανασταλεί ή να παρεμποδιστεί με την δραστηριοποίηση μιας άλλης ορμής ή ενός άλλου ενστίκτου. Για παράδειγμα η σεξουαλική ορμή, η ορμή για τροφή, το πατρικό και το μητρικό ένστικτο μπορούν να μετριάσουν την επιθετικότητα.

Ο Lorenz (ο.π., σελ. 41) υποστηρίζει επίσης ότι η ενέργεια που προορίζεται για μια ενστικτώδη πράξη συσσωρεύεται αδιάκοπα στα νευρικά κέντρα που σχετίζονται μ' αυτόν τον τρόπο συμπεριφοράς, κι όταν έχει πια συσσωρευτεί αρκετή ενέργεια θα συμβεί μια έκρηξη ακόμα κι αν δεν υπάρχει ερέθισμα. Παρόλα αυτά και τα ζώα και ο άνθρωπος βρίσκουν συνήθως ερεθίσματα που απελευθερώνουν αυτή τη συμπιεσμένη ενέργεια της ορμής. οπωσδήποτε δεν είναι αναγκασμένοι να περιμένουν παθητικά ώσπου να παρουσιαστεί το κατάλληλο ερέθισμα. Αναζητούν ερεθίσματα, τα δημιουργούν. Ωστόσο σε περιπτώσεις που κανένα εξωτερικό ερέθισμα δεν μπορεί να βρεθεί ή να δημιουργηθεί, η ενέργεια της συμπιεσμένης ορμής είναι τόσο μεγάλη, ώστε θα εκραγεί

και θα εκτονωθεί χωρίς εμφανές εξωτερικό αίτιο (ερέθισμα) και η δραστηριότητα αυτή θα συντελεστεί χωρίς αντικείμενο.

Έτσι, η επιθετικότητα δεν είναι κατ' αρχήν μια αντίδραση σε εξωτερικά ερεθίσματα, αλλά μια «έμφυτη» εσωτερική διέγερση που γυρεύει εκτόνωση και που θα εκδηλωθεί όσο ακατάλληλο κι αν είναι το εξωτερικό ερέθισμα: «είναι ο αυθορμητισμός του ένστικτου που την κάνει τόσο επικίνδυνη». Το πρότυπο του Lorenz για την επιθετικότητα, όπως και το πρότυπο του Freud για την λίμπιντο, ονομάστηκε «υδραυλικό πρότυπο», σε αναλογία με την πίεση που ασκείται από το συμπιεσμένο νερό ή τον ατμό σ' ένα κλειστό δοχείο.

Αυτή η «υδραυλική» έννοια της επιθετικότητας, είναι το ένα μέρος που στηρίζει τη θεωρία του Lorenz (1978, σελ. 42). Το άλλο μέρος είναι η ιδέα ότι η επιθετικότητα εξυπηρετεί τη ζωή, την επιβίωση του ατόμου και του είδους. Γενικά, υποθέτει, ότι η επιθετικότητα που εκδηλώνεται ανάμεσα στα μέλη του ίδιου είδους βοηθάει την επιβίωση του είδους. Ισχυρίζεται, ότι η επιθετικότητα εκπληρώνει αυτή τη λειτουργία αραιώνοντας τα άτομα ενός είδους μέσα στο διαθέσιμο φυσικό τους περιβάλλον, με την εκλογή του «καλύτερου ανθρώπου» και με την καθιέρωση μιας κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Η επιθετικότητα μπορεί να έχει αυτή τη συντηρητική λειτουργία, γιατί στην πορεία της εξέλιξης, η θανάσιμη επιθετικότητα μεταμορφώθηκε σε μια συμπεριφορά, που αποτελείται από συμβολικές τελετουργικές απειλές, πράγμα που έχει την ίδια λειτουργία χωρίς όμως να βλάπτει το είδος. Ωστόσο, ισχυρίζεται ο Lorenz, το ένστικτο που εξυπηρετεί την επιβίωση του ζώου έχει «μεγεθυνθεί υπερβολικά» και «έχει γίνει άγριο» στον άνθρωπο. Η επιθετικότητα έγινε περισσότερο απειλή παρά βοήθεια στην επιβίωση.

Η συμβολή του Lorenz στην έρευνα για την επιθετικότητα υπήρξε σημαντική. Το μεγάλο του σφάλμα όμως ήταν ότι μετέφερε τα συμπεράσματά του σχετικά με την επιθετικότητα από τα ζώα στον άνθρωπο. Μ' αυτό τον τρόπο αγνόησε την εκδοχή ότι ο άνθρωπος δεν προέρχεται από αρπακτικά ανθρωποειδή και πολύ περισσότερο από τα κατώτερα ζώα. Αγνόησε ότι ο άνθρωπος έχει μοναδικές ικανότητες, όπως της εννοιολογικής και κριτικής σκέψης και της ρηματικής ομιλίας, που τον σήκωσαν σ' ένα επίπεδο ψηλότερο από το επίπεδο όλων των άλλων πλασμάτων.

1.5 Η επιθετικότητα ως εξωγενής αντίδραση

Σύμφωνα με μελέτες σχετικές με την επιθετικότητα που εκδηλώνεται από μεμονωμένα άτομα και κοινωνίες, προκύπτει το συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει καμία ενστικτώδης παρόρμηση για βία μέσα στον άνθρωπο. Το συναίσθημα του θυμού μπορεί κάλλιστα να προκληθεί από ακούσιες εσωτερικές διεργασίες, αλλά οι αντιδράσεις του ανθρώπου στη συναισθηματική αυτή κατάσταση δεν είναι στερεοτυπικές, όπως τα ένστικτα. Η επιθετικότητα είναι μία μαθημένη συνήθεια, μία επιγενής παρόρμηση. Πιστεύεται, ότι κοινωνικά μάλλον και όχι βιολογικά χαρακτηριστικά καθορίζουν τις εχθρικές πράξεις και φιλοπόλεμες διαθέσεις των ατόμων και ομάδων Σύμφωνα με την άποψη αυτή, είναι δυνατόν, θεωρητικά τουλάχιστον, να μειώσουμε την πιθανότητα εσωτερικής σύγκρουσης μεταξύ των ανθρώπων, περιορίζοντας τις σοβαρές ματαιώσεις και ελαχιστοποιώντας τα οφέλη που απολαμβάνει κανείς όταν είναι επιθετικός.

Παρακάτω αναλύονται οι θεωρίες της ματαίωσης του Dollard και της κοινωνικής μάθησης των Bandura, Walters.

1.5.1 Η θεωρία του Dollard

Ο κυριότερος εκπρόσωπος της θεωρίας της Ματαίωσης είναι ο Dollard .Σύμφωνα με την θεωρία αυτή η ματαίωση πάντα οδηγεί σε κάποια μορφή επιθετικότητας και η επιθετικότητα πάντα προέρχεται από κάποια ματαίωση. Ματαίωση είναι η εσωτερική κατάσταση ή το συναίσθημα αναστάτωσης που νιώθουμε, όταν ένα μάλλον αξεπέραστο εμπόδιο δεν μας επιτρέπει να ικανοποιήσουμε μία ανάγκη μας ή να πραγματοποιήσουμε κάποιον επιδιωκόμενο σκοπό.

Μια άποψη που για αρκετό καιρό κυριάρχησε στη σκέψη των ψυχολόγων είναι η γνωστή ως υπόθεση «παρεμπόδιση – επιθετικότητα» (frustration – aggression hypothesis), η οποία διατυπώθηκε το 1939 στο Πανεπιστήμιο Yale από τον John Dollard και τους συνεργάτες του (Βουϊδάσκη 1987, σελ. 43). Σύμφωνα με την άποψη αυτή η επιθετικότητα είναι μια φυσική αντίδραση στην εσωτερική ψυχολογική ένταση που προκαλείται, όταν παρεμποδίζεται κάποια ενέργεια που αποβλέπει στην εκπλήρωση ενός

σκοπού. Η ματαίωση μιας εμπρόθετης ενέργειας, η παρεμπόδιση της εκπλήρωσης ενός σκοπού, η κατακράτηση μιας αναμενόμενης αμοιβής, η συσσώρευση επιθυμιών χωρίς ικανοποίηση, η διάψευση ελπίδων, οι συγκρούσεις και τα διλήμματα, όλα αυτά τα τόσο συχνά στην καθημερινή ζωή, δημιουργούν μια εσωτερική θυμική κατάσταση που έχει ως αναπόφευκτη αντίδραση την επιθετική συμπεριφορά.

Στην αρχική της μορφή η θεωρία του Dollard είχε δεχθεί την απόλυτη άποψη ότι η παρεμπόδιση μιας εμπρόθετης ενέργειας οδηγούσε πάντοτε σε επιθετικότητα και ότι η επιθετικότητα είχε ως προηγούμενο πάντοτε την παρεμπόδιση (Βουϊδάσκης 1987, σελ. 44). Τεκμήρια υπέρ της άποψης αυτής έχουν συγκεντρωθεί τόσο από πειραματικές έρευνες όσο και από παρατηρήσεις. Σήμερα όμως θεωρείται υπερβολική και επιστημονικώς αβάσιμη η άποψη ότι η παρεμπόδιση μιας εμπρόθετης ενέργειας οδηγεί πάντοτε σε επιθετική συμπεριφορά.

Το φαινόμενο της απογοήτευσης εμφανίζεται συχνά με τέσσερις μορφές: α) ως ένα ανυπέβλητο φυσικό, εμπόδιο, β) ως περιορισμός των χρονικών περιθωρίων για μια επιβαλλόμενη ενέργεια, γ) ως απουσία αμοιβής για το άτομο ανάλογη της εργασίας που επιτέλεσε και δ) ως απάντηση σε στιγμή κρίσης ή προβλήματος, η όποια δεν ανταποκρίνεται στα πράγματα.

Μια σημαντική διάσταση αυτής της θεωρίας είναι η «μετατόπιση» της επιθετικότητας, κατά την οποία ένα υποκατάστατο αντικείμενο χρησιμοποιείται για την έκφραση επιθετικών συναισθημάτων, γιατί το υποκείμενο δεν μπορεί να αντιδράσει και να λειτουργήσει επιθετικά ανοιχτά και ευθέως στον αληθινό του στόχο. Ο Miller (στο Seligman 1972, σελ. 26) ανανέωσε την θεωρία της ματαίωσης, λέγοντας ότι η ματαίωση είναι ο υποκινητής της επιθετικότητας αλλά μπορεί την ίδια στιγμή να αποτελεί και την πηγή της παλινδρόμησης και της. Ο Berkowitz (Seligman 1972, σελ. 31) επίσης τροποποίησε την θεωρία της ματαίωσης. Υποστήριξε ότι η ματαίωση εκδηλώνεται σε πρώτη φάση με θύμο, ανησυχία και άγχος και στην συνέχεια με επιθετικότητα. Για να οδηγηθεί κάποιος από τον θυμό στην επιθετικότητα απαιτούνται κάποιες προϋποθέσεις. Αυτές μπορεί να είναι περιβαλλοντικά κίνητρα, το αντικείμενο της ματαίωσης ή ένα πρόσωπο.

Μια άλλη διάσταση είναι αυτή της θεωρίας της μάθησης, βασισμένη στην αλληλεπίδραση ανθρώπου και περιβάλλοντος. Σύμφωνα με αυτήν ο άνθρωπος είναι

γεννημένος με την συγγενή και μορφολογική τάση να συμπεριφέρεται βίαια, άλλα η έκφραση αυτών των συμπεριφορών εξαρτάται από το περιβάλλον. Πρέπει να αναφερθεί επιπλέον και η άποψη του Staub (στο Βουϊδάσκης 1987, σελ. 44), ο οποίος διαπίστωσε ότι η αντίδραση στην ματαίωση στην παιδική ηλικία εξαρτάται από την κοινωνική μόρφωση του παιδιού που έχει λάβει νωρίτερα από το οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον. Στη συνέχεια, οι Bandura και Walters (στο Βουϊδάσκης 1987, σελ. 49), καθώς και άλλοι θεωρητικοί της κοινωνικής μάθησης υποστήριξαν την σημασία της παρατηρητικής μάθησης ή του μοντέλου για την ανάπτυξη και εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών. Με αυτούς θα ασχοληθούμε όμως σε επόμενο κεφάλαιο.

1.5.2 Οι θεωρίες της Μάθησης

Οι κύριοι εκπρόσωποι της θεωρίας είναι οι: Bandura και Walters οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η επιθετικότητα είναι αποτέλεσμα της μάθησης. Προσπάθησαν να αποδείξουν τη μεγάλη σημασία του υποδείγματος, του προτύπου, για τη μάθηση διαφόρων τρόπων συμπεριφοράς και ιδιαίτερα της επιθετικής.

1.5.2.1 Η θεωρία του Bandura

Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης του Bandura (Βουϊδάσκης 1987, σελ. 49) εξηγεί ορισμένα φαινόμενα της μάθησης που δεν ερμηνεύονται ούτε με την εξαρτημένη αντανακλαστική μάθηση, ούτε με τη συντελεστική μάθηση.

Ο Bandura έδειξε ότι, ακόμη και όταν το παιδί απλώς παρατηρήσει, είτε στην πραγματικότητα είτε σε εικονική – συμβολική μορφή (κινηματογράφος, τηλεόραση) ένα επιθετικό πρότυπο, θα εκδηλώσει επιθετική συμπεριφορά, ανεξάρτητα από το αν η συμπεριφορά αυτή θα αμειφθεί ή αν εκ των πραγμάτων είναι αναμενόμενη. Η μιμητική μάθηση δεν περιέχει την έννοια της ενίσχυσης. Στη θεωρία αυτή η μάθηση πραγματοποιείται από παρατήρηση της συμπεριφοράς ενός προτύπου και από μίμηση της ίδιας συμπεριφοράς.

Πειράματα σε ποντίκια μέσα σε λαβύρινθο έδειξαν ότι τα πειραματόζωα που παρακολουθούσαν τις προσπάθειες άλλων ποντικιών να βρουν την διέξοδο, παρουσίασαν πολύ καλύτερα αποτελέσματα όταν ήρθε η σειρά τους (Κολιάδης 1996, σελ. 35-38). Η μίμηση της συμπεριφοράς ενός προτύπου συνήθως γίνεται ασυνείδητα .

Σε ένα πείραμά του Bandura σε παιδιά προσχολικής ηλικίας παρουσίασε μια ολιγόλεπτη κινηματογραφική ταινία, όπου ένας ενήλικος συμπεριφερόταν επιθετικά προς ένα φουσκωμένο λαστιχένιο ομοίωμα ανθρώπου, η διάσημη πλέον κούκλα Bobo. Κατόπιν τα παιδιά οδηγήθηκαν σε μια αίθουσα όπου υπήρχαν διάφορα παιχνίδια και το λαστιχένιο ανθρώπινο ομοίωμα. Βρέθηκε ότι τα παιδιά έδειχναν επιθετική συμπεριφορά, μιμούμενοι το πρόσωπο που είχαν απλώς δει στην ταινία. Το αγόρι και το κορίτσι πρόθυμα μιμούνται τις επιθετικές ενέργειες που είχαν πιο πριν παρατηρήσει να κάνει ο ενήλικας (Βουϊδάσκη 1987, σελ. 50-51). Ο Bandura εξέτασε αυτόν τον τρόπο. Στο πείραμα που έκανε, παιδιά παρακολούθησαν επιθετικούς και μη επιθετικούς ενήλικους (πρότυπα) και μετά εξετάστηκε το ποσοστό μίμησης χωρίς το πρότυπο να είναι παρών. Επιπλέον, επειδή η επιθετικότητα είναι συμπεριφορά που συνήθως χαρακτηρίζει τον άνδρα, τα αγόρια θα πρέπει να έχουν μεγαλύτερη προδιάθεση από τα κορίτσια, να μιμηθούν την επιθετικότητα του προτύπου.

Αύξηση της επιθετικότητας έχει διαπιστωθεί ακόμη και όταν χρησιμοποιούνται ως πρότυπα όχι μόνο οι ενήλικοι, αλλά και συνομήλικοι. Η τηλεόραση έχει την δυνατότητα να πληροφορεί τους θεατές για τις θετικές και αρνητικές πλευρές της βίαιης συμπεριφοράς. Το ακροατήριο μπορεί να προσδοκά τη μίμηση της βίαιης συμπεριφοράς, αυτής όμως που είναι και επιτυχής. Όταν η βία φαινομενικά «δικαιολογείται» στο ακροατήριο (π.χ. μια μητέρα σκότωσε τον σύζυγο της λόγω ότι τους καταπίεζε) ή μένει χωρίς τιμωρία (π.χ. ένας νεαρός σκοτώνει έναν αστυνομικό σε μια ληστεία και ξεφεύγει στο Μεξικό με την λεία του), οι τύψεις ή η ανησυχία των θεατών για τις επιπτώσεις μειώνεται. Μέσα από τις έρευνες των Paik και Comstock (Νικολάου, 2001) διαπιστώθηκε ότι το μέγεθος των τηλεοπτικών επιδράσεων στην αντικοινωνική συμπεριφορά ήταν μεγαλύτερο, όταν ο ηθοποιός που εκδήλωνε βίαιη συμπεριφορά αμείφθηκε ή η συμπεριφορά ήταν νόμιμη (π.χ. ένας αστυνόμος χτύπαγε έναν κακοποιό αλύπητα).

Επίσης, οι έρευνες έδειξαν ότι τα μικρά παιδιά μιμούνται και αναπαράγουν επιθετικές ενέργειες τόσο των ενηλίκων όσο και των συνομηλίκων τους. Η αποτελεσματικότητα όμως των συνομηλίκων προτύπων είναι βραχυπρόθεσμη. Η μίμησή τους είναι έντονη μόνο για λίγο χρόνο αμέσως μετά τη θέα τους. Έχει διαπιστωθεί π.χ. ότι μετά παρέλευση 6 μηνών η επίδρασή τους έχει εντελώς ατονήσει. Αντίθετα, η μίμηση προτύπων ενηλίκων διαρκεί πολύ περισσότερο, έχει μακροπρόθεσμες επιδράσεις (Βουϊδάσκη 1987, σελ. 50).

Σύμφωνα πάλι με τον Bandura (στο Βουϊδάσκη 1987, σελ. 50), η τηλεόραση μπορεί να προβάλλει διάφορες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς, μπορεί να διδάξει τεχνικές χρήσιμες για την άσκηση επιθετικών πράξεων και μπορεί να κατευθύνει την αντίληψη των θεατών σε συμπεριφορές, που μπορεί να μην έχουν 'εξερευνησει' οι ίδιοι. Για παράδειγμα, νέα άτομα μπορεί να μιμούνται το καράτε και κινήσεις του judo ή μπορεί να μαθαίνουν 'ειδικές' τακτικές για τη διάπραξη ενός βίαιου εγκλήματος. Αυτές οι πληροφορίες μπορούν να κατευθύνουν εκείνους, που ήδη έχουν παρακινηθεί να συμμετέχουν σε μια επίθεση. Τέτοιου είδους μέθοδοι θα μπορούσε να οδηγήσει σε περισσότερες επιτυχημένες μορφές επίθεσης.

Επεκτείνοντας αυτή την ιδέα, η τηλεόραση όχι μόνον προβάλλει αρκετές σκηνές επιθετικής συμπεριφοράς αλλά ακόμη χειρότερα, διαστρέφει τη γνώση σχετικά με τους κινδύνους και τις απειλές που υπάρχουν στην πραγματική ζωή (Ασλανίδου, 2001). Η τηλεοπτική έκθεση του ατόμου μπορεί να τροφοδοτήσει τη δυσπιστία των ανθρώπων και την παρανόηση του κόσμου ως ενός επικίνδυνου κόσμου. Καταδεικνύεται δε, ότι οι θεατές με πολλές ώρες τηλεοπτικής έκθεσής τους γίνονται πολύ πιο δύσπιστοι προς τους άλλους και μπορεί να υπερεκτιμήσουν καταστάσεις και με αυτόν τον τρόπο εύκολα να γίνουν θύματα της εγκληματικότητας. Αυτοί οι φόβοι μπορεί να κατευθύνουν τους τηλεθεατές να αντιληφθούν σαν απειλητικές κάποιες καταστάσεις, ενώ δεν είναι, και να αντιδράσουν επιθετικά.

1.5.2.2 Η θεωρία του Walters

Ο ψυχολόγος Walters (Βουϊδάσκη 1987, σελ. 50-51) στα πειράματά του, έδειξε ότι το άτομο συχνά συμπεριφέρεται επιθετικά, γιατί έχει μάθει ότι, συμπεριφερόμενο επιθετικά εξασφαλίζει κάποιο επιθυμητό αποτέλεσμα. Έχει διαπιστώσει ότι ορισμένες αμοιβές είναι επακόλουθο ορισμένων επιθετικών ενεργειών και, για να εξασφαλίσει μια επιθυμητή αμοιβή, θα πρέπει να εκδηλώσει την αντίστοιχη επιθετική ενέργεια.

Σε ένα πείραμά του, ο Walters (Βουϊδάσκη 1987, σελ. 50-51) χρησιμοποίησε ένα φουσκωμένο λαστιχένιο ομοίωμα ανθρώπου, το ποίο τα παιδιά – ομάδες νηπίων – μπορούσαν κατά βούληση να χτυπάνε στην κοιλιά. Σε κάθε δυνατό χτύπημα αυτομάτως άναβαν τα ηλεκτρικά λαμπάκια - μάτια του ομοιώματος. Στο πείραμα αυτό υπήρχαν διάφορες πειραματικές ομάδες. Σε μια ομάδα το παιδί, κάθε φορά που χτυπούσε στην κοιλιά το ομοίωμα και άναβαν τα μάτια, αμειβόταν με ένα γυάλινο βόλο (ολική θετική ενίσχυση). Σε μια άλλη ομάδα το παιδί αμειβόταν με βόλο περιοδικώς, ορισμένες μόνο φορές (μερική ενίσχυση). Διαπιστώθηκε ότι η πλειοψηφία των παιδιών που είχαν αμειφθεί για τις επιθετικές τους ενέργειες προς το ομοίωμα έδειχναν και σε συνθήκες ελεύθερου παιχνιδιού προς τους συμπαίκτες τους, περισσότερες επιθετικές ενέργειες (κλωτσιές, γροθιές, χτυπήματα με τον αγκώνα, χτυπήματα με το γόνατο, σπρώξιμο, τράβηγμα των μαλλιών, άρπαγμα από το λαιμό). Γενίκευαν δηλαδή τη μάθησή τους, κάτω από τεχνητές – πειραματικές καταστάσεις και στις πραγματικές διαπροσωπικές τους σχέσεις. Τη μεγαλύτερη επιθετικότητα έδειχναν τα παιδιά της ομάδας με τη μερική ενίσχυση.

Τα ευρήματα του Walters (Βουϊδάσκη 1987, σελ. 51-52) και των συνεργατών του έχουν τεράστια σπουδαιότητα για τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης του παιδιού. Σκεφθείτε π.χ. τον πατέρα που προκαλεί και ενθαρρύνει το αγόρι – παιδί του να παλεύει μαζί του ή που το ενθαρρύνει να ασχολείται συστηματικά με επιθετικά – ανταγωνιστικά παιχνίδια, πιθανότατα γιατί ο πατέρας αυτός πιστεύει ότι έτσι διαπλάθει τον αυριανό «πραγματικό άνδρα». Το παιδί αυτό θα παρουσιάσει επιθετική συμπεριφορά και στις διαπροσωπικές και κοινωνικές του σχέσεις. Η σημασία της στάσης των γονέων στην επιθετικότητα του παιδιού φαίνεται, αν συνυπολογίσουμε το γεγονός ότι η μερική ενίσχυση έχει τη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και ότι οι γονείς χρησιμοποιούν, εκ

των πραγμάτων, αυτόν τον τύπο ενίσχυσης – γιατί δεν είναι δυνατό να είναι πάντοτε παρόντες ή να μην ξεφεύγει από την προσοχή τους καμία επιθετική ενέργεια του παιδιού.

1.6 Το οικολογικό μοντέλο

Σύμφωνα με την Καλαντζή-Αζίζι (1998:9) το οικολογικό μοντέλο το σχολείο ή η σχολική τάξη θεωρείται ως «οικοσύστημα», μια ενότητα δηλαδή τα μέρη της οποίας βρίσκονται σε σχέση αλληλεπίδρασης και δυναμικής ισορροπίας μεταξύ τους. Στο πλαίσιο αυτό δεν ισχύει υποχρεωτικά η αυστηρά ντετερμινιστική σχέση (αίτιο → αποτέλεσμα), ενώ και η παραμικρή αλλαγή ενός στοιχείου μπορεί να επηρεάσει ολόκληρο το σύστημα. Αυτό σημαίνει ότι η συμπεριφορά του καθενός μέσα στο σχολείο ή την τάξη, όπου εμφανίζεται το πρόβλημα, επηρεάζει και επηρεάζεται από την προβληματική συμπεριφορά. Από τη σκοπιά αυτή οποιαδήποτε αλλαγή στην αντίληψη ή τη συμπεριφορά ενός ατόμου που σχετίζεται με το πρόβλημα μπορεί να επηρεάσει σημαντικά την προβληματική συμπεριφορά. Έτσι, το οικολογικό μοντέλο εστιάζει στην αλλαγή της προβληματικής κατάστασης και όχι στην αντιμετώπισή της με άμεση αναφορά στο άτομο. Άλλωστε, η διάγνωση ατόμων με προβλήματα (= το ίδιο το άτομο έχει πρόβλημα π.χ. ο μαθητής είναι σαρκαστικός ή επιθετικός, καταλογισμός ελλείψεων π.χ. διάσπαση προσοχής, διαπιστώσεις για προβληματικό κοινωνικό-οικογενειακό περιβάλλον π.χ. ο μαθητής προέρχεται από διαλυμένη οικογένεια, ζει μόνο με τη γιαγιά του κλπ), ακόμη κι αν θεωρηθεί ακριβής, έχει συνήθως αρνητικές συνέπειες, εφόσον:

- σπάνια επιτυγχάνεται θετική αλλαγή,
- ενώ δεν αντιμετωπίζεται το πρόβλημα, αποσπάται η προσοχή από τη πλαίσιο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης στο σχολείο ή την τάξη,
- δεν εστιάζεται η προσοχή στο τι μπορεί να κάνει το άτομο σωστά ή στο τι είναι δυνατό να βελτιωθεί.

Σύμφωνα, με την Καλαντζή-Αζίζι (1998:9) το «οικολογικό μοντέλο», για την αλλαγή μιας προβληματικής κατάστασης θα πρέπει να ακολουθείται η εξής διαδικασία:

- αλλαγή της οπτικής γωνίας – τροποποίηση της σκέψης πάνω στο πρόβλημα
- συνεργατική δυνατότητα και θετική εναλλακτική ερμηνεία,
- αναζήτηση θετικών κινήτρων στα προβλήματα συμπεριφοράς,
- ενθάρρυνση της προβληματικής συμπεριφοράς με διαφορετικό τρόπο,

- αξιοποίηση του χιούμορ,
- εστίαση σε ό,τι δεν αποτελεί πρόβλημα,
- αλλαγή του εαυτού μας (= λεξιλόγιο, ύφος, κίνηση κλπ),
- εντοπισμός αλλαγών μετά από τις προσπάθειες..

Επιπλέον, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η σύγκρουση των αντιλήψεων οφείλεται σε διαφορετικούς τρόπους βίωσης και εννοιολογικής οργάνωσης του περιβάλλοντος.

Συμπέρασμα

Στο κεφάλαιο αυτό, έγινε αναφορά στην ιστορική αναδρομή του φαινομένου της επιθετικότητας, καθώς και στις μορφές. Επιπλέον, αναφερθήκαμε στις δύο ομάδες για την αρχική αιτία της επιθετικότητας. Η μία ομάδα υποστηρίζει ότι τα αίτια της επιθετικότητας είναι εγγενή και η άλλη ότι η επιθετικότητα είναι επίκτητη, αποτέλεσμα μάθησης.

Σύμφωνα με την προσωπική μας κρίση, υποστηρίζουμε περισσότερο τις θεωρίες της Μάθησης και ιδιαίτερα τη μιμητική θεωρία του Bandura, γιατί απαντά με πιο πειστικό τρόπο στο ερώτημα «Ποια είναι η αρχική αιτία της επιθετικότητας;» Ότι δηλαδή το παιδί παρατηρεί και μιμείται τις συμπεριφορές. Επίσης, σύμφωνα με την θεωρία αυτή και μεν υπάρχει αλληλεπίδραση κληρονομικότητας και περιβάλλοντος, αλλά τελικά το περιβάλλον συμβάλλει κατά τι περισσότερο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, της συμπεριφοράς των στάσεων και δεξιοτήτων του ατόμου.

Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στους παράγοντες που επιδρούν στην εκδήλωση επιθετικότητας των παιδιών, όπως είναι η οικογένεια, οι ομάδες των συνομηλίκων, το σχολικό περιβάλλον και η τηλεόραση, το Internet και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια. Καθώς επίσης η σχέση επιθετικότητας, κοινωνικής τάξης και οι διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια, ως προς την επιθετικότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Π : **ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΙΔΡΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΚΔΗΛΩΣΗ** **ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ**

2.1 Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται αναφορά στους παράγοντες που συμβάλλουν στην εκδήλωση επιθετικότητας των παιδιών. Ένας πολύ σημαντικός παράγοντας είναι η οικογένεια. Η σχέση των γονέων με τα παιδιά, η συμπεριφορά τους απέναντι στα παιδιά παίζει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της προσωπικότητάς του. Επίσης το σχολικό περιβάλλον είναι ένας ακόμα παράγοντας που επηρεάζει τη συμπεριφορά του παιδιού.

Εκτός από την οικογένεια και το σχολείο, η συμβολή της τηλεόρασης παίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του φαινομένου της επιθετικότητας. Η χρήση των Μ.Μ.Ε μέσα από της σκηνές βίας που διαδραματίζονται ωθούν το παιδί να αποκτήσει αντιλήψεις που τον οδηγούν στην έκφραση επιθετικής συμπεριφοράς.

Τέλος, η κοινωνική προέλευση του ατόμου έχει συχνά άμεση σχέση θετική συνάφεια με την επιθετικότητα, καθώς η άσχημη οικονομική κατάσταση, ο τρόπος κοινωνικοποίησης, το κεφάλαιο στην οικογένεια επηρεάζει την εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς.

2.2 Η επίδραση της Οικογένειας

Η οικογένεια είναι ο πρωταρχικός παράγοντας κοινωνικοποίησης. Η συμβολή της στην ανατροφή του παιδιού και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του είναι καθοριστική. Η οικογένεια με τον τρόπο που κοινωνικοποιεί το παιδί μπορεί να συμβάλλει μερικές φορές στην εκδήλωση επιθετικότητας εκ μέρους του. Πιθανοί λόγοι είναι οι παρακάτω:

α) Το παιδί μιμείται τις συμπεριφορές των ατόμων με τα οποία ζει μαζί τις περισσότερες ώρες της ημέρας κυρίως των γονέων. Οι επιστήμονες καταλήγουν ότι η βία στην οικογένεια γεννά βία. Περισσότερο ευάλωτοι είναι κυρίως οι γονείς με έντονο άγχος, με χαμηλό πολιτισμικό, κοινωνικό, οικονομικό κεφάλαιο, νεαροί σε ηλικία, με πολλά παιδιά, χρήστες ουσιών, κακοποιηθέντες, οι ίδιοι ως παιδιά (Πυργιωτάκης, 1984, σελ. 75).

β) Η συμπεριφορά των γονέων απέναντι στο παιδί. όταν οι γονείς είναι υπερβολικά αυστηροί ή υπερβολικά παραχωρητικοί, όταν είναι αδιάφοροι και αγνοούν τελείως ή/και απορρίπτουν το παιδί, συμβάλλουν 'άθελα τους στην εμφάνιση επιθετικής συμπεριφοράς'. Η συνεχής κηδεμόνευση και εξάρτηση, η ενοχλητική ανάμειξη στην προσωπική ζωή των παιδιών, η διεκδίκηση από μέρους των παιδιών των δικαιωμάτων τους, η διαφορά ηλικίας δημιουργούν ανάμεσα στα παιδιά και στους γονείς ένα κενό διαπροσωπικής, πολιτισμικής και ιδεολογικής επικοινωνίας, με αποτέλεσμα την επιθετικότητα και τη σύγκρουση (Πυργιωτάκης, 1984, σελ. 77).

γ) Η κακοποίηση που υφίστανται τα παιδιά από τους γονείς Όταν τα παιδιά κακοποιούνται, μαθαίνουν σε αυτό τον τρόπο ζωής και τον μεταφέρουν (Δημητριάδης, 2008, σελ. 5)

Όταν αναφερόμαστε σε κακοποίηση εννοούμε τη σωματική, τη σεξουαλική, την αποστέρηση τροφής, ακόμα και την προμελετημένη δηλητηρίαση, αλλά και διάφορες μορφές παραμέλησης (ασφάλειας, συναισθηματική, ιατρικής φροντίδας κλπ)

δ) Το άγχος στην οικογένεια: Τα οικονομικά προβλήματα, οι διαταραγμένες σχέσεις γονέων, ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους ανθρώπους, διευκολύνουν την εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς. Τα παιδιά αυτά γίνονται επιθετικά μέσω του μηχανισμού άμυνας που ονομάζεται «ταύτιση με τον επιτιθέμενο». Δηλαδή το παιδί φοβάται αυτόν

που επιτίθεται και για να αποφύγει το φόβο αυτόν, εσωτερικεύει το πρότυπο του επιτιθέμενου και κάνει το ίδιο.

ε) Η **προσπάθεια του παιδιού να διεκδικήσει τη θέση** που νομίζει πως του αξίζει μεταξύ των αδελφών του μέσα στην οικογένεια γίνεται πολλές φορές σοβαρή προϋπόθεση για το ξεπέραςμα έντασης και επιθετικότητας στον οικογενειακό χώρο. Για το παιδί, σύμφωνα με την άποψη του Dreikurs «ο νεώτερος επιτυχημένος αδελφός του βοηθάει και αυτός στην καταρράκωση της αυτοπεποίθησής του. Η υπερβολική του φιλοδοξία έχει σαν βάση το συναίσθημα ότι είναι παραγκωνισμένος από τον αδελφό του» (Μακρή – Μπότσαρη, 2007, σελ. 220). Αυτό το αίσθημα της καταρράκωσης και του παραγκωνισμού είναι πολύ ισχυρό και ικανό να προκαλέσει συγκρούσεις μεταξύ των παιδιών και την επιθετικότητα των γονέων τους.

Ειδικότερα, σχετικά με την συμπεριφορά των γονέων απέναντι στο παιδί ο Χρηστάκης (2005), τονίζει:

α) Οι γονείς που χρησιμοποιούν αυστηρές ποινές έχουν επιθετικά παιδιά: Πολλοί γονείς σκέπτονται ότι μια αυστηρή τιμωρία για μια επιθετική ενέργεια του παιδιού θα επενεργήσει κατασταλτικά και θα την μετριάσει. Δεν συμβαίνει όμως αυτό. Τα παιδιά που έχουν τιμωρηθεί συστηματικά για την επιθετικότητά τους είναι κατά κανόνα πιο επιθετικά από ότι είναι τα παιδιά που έτυχαν επιεικέστερης μεταχείρισης. Τούτο συμβαίνει, γιατί η τιμωρία προκαλεί έντονη εσωτερική θυμική αναστάτωση – επενεργεί όπως η ματαίωση εμπρόσθετης ενέργειας και η παρεμπόδιση – πράγμα που προκαλεί μεγαλύτερη επιθετικότητα. Επίσης, ο επιθετικός γονέας αποτελεί πρότυπο για μίμηση. Έτσι, το παιδί εκδηλώνει περισσότερη επιθετικότητα, μιμούμενο τις επιθετικές ενέργειες του τιμωρητικού γονέα. Οι τιμωρητικοί δηλαδή γονείς «ότι σπέρνουν θερίζουν».

β) Οι γονείς που δείχνουν μεγάλη ανοχή στην επιθετικότητα του παιδιού και την αφήνουν ελεύθερα να εκδηλώνεται έχουν επιθετικά παιδιά: Οι γονείς που επιτρέπουν στο παιδί να εκφράζει ελεύθερα τις επιθετικές του διαθέσεις και προς τους ίδιους και προς τους άλλους – γιατί πιθανότατα πιστεύουν ότι η ελεύθερη έκφραση μιας αρνητικής διάθεσης έχει καθαρτικό-θεραπευτικό χαρακτήρα – έχουν επιθετικά παιδιά. Η επιθετικότητα παράγει επιθετικότητα. Οι γονείς θα πρέπει να φροντίζουν ώστε να αποτρέπουν τη δημιουργία εκρηκτικών καταστάσεων, να αποσοβούν διαμάχες και αντιδικίες μεταξύ των παιδιών, χωρίζοντάς τα, πριν αρχίσουν οι διαπληκτισμοί. Όταν

όμως εκδηλωθούν τέτοιες ενέργειες, πρέπει να καταβάλλεται κάθε προσπάθεια – με εξαίρεση τη χρήση αυστηρής τιμωρίας – να τις σταματήσουν το ταχύτερο. Ο στοργικός γονέας μπορεί να επινοήσει, αν προσπαθήσει, ποικίλους τρόπους να καθησυχάσει το παιδί και να το επαναφέρει γρήγορα στην ηρεμία και στην τάξη.

Ο Βουιδάσκης (1987, σελ. 83-86) αναφέρεται στον έλεγχο της επιθετικότητας στην οικογένεια. Οι γονείς είναι συχνά αβέβαιοι για το πότε θα πρέπει να επιτρέψουν ή να τιμωρήσουν μια επιθετική συμπεριφορά. Αρκετές φορές η κακή και ανυπάκουη συμπεριφορά του παιδιού είναι ένας τρόπος για να αποσπάσει την προσοχή. Γίνεται προκλητικό, καταστρέφει αντικείμενα βρίζει ή επιτίθεται στα αδέρφια του. Ο θυμός και η τιμωρία εκ μέρους των γονέων ενισχύουν τις εκρήξεις του γιατί προτιμά να έχει έστω και μία θυμωμένη αντίδραση από το να μην έχει καμία απολύτως. Το παιδί αυτό χρειάζεται συνεχή προσοχή όταν εκδηλώνει το θυμό του. Η καλύτερη αντιμετώπιση απέναντι στις εκρήξεις θυμού του παιδιού είναι να προσποιούνται οι γονείς αδιαφορία. Οι γονείς πρέπει να αφιερώνουν χρόνο στο παιδί, να μοιράζονται δραστηριότητες και να το επιβραβεύουν όταν φέρεται σωστά. Οι ακραίες τακτικές πρέπει να αποφεύγονται. Η επιθετικότητα γεννά επιθετικότητα και ο γονέας - τιμωρός είναι λάθος πρότυπο για το παιδί. Ανοικτή διαμάχη και επιθετικότητα μέσα στο ίδιο το σπίτι, μπορεί να οδηγήσει στην καταστροφή την ίδια την οικογένεια. Γι' αυτό ακριβώς τόσο στις άλλες κοινωνικές ομάδες όσο και στην οικογένεια επιτρέπεται να εκδηλώνονται οι εξασθενημένες μορφές επιθετικότητας μεταξύ των μελών τους και μάλιστα στις σχέσεις γονέων και παιδιών μόνο εκείνες που έχουν κατεύθυνση από πάνω προς τα κάτω.

Παρ' όλες όμως αυτές τις προσπάθειες ελέγχου της επιθετικής συμπεριφοράς, ίσως λιγότερο στην οικογένεια και πολύ περισσότερο στο σχολείο, η επιθετικότητα μπορεί να πάρει τη μορφή του αγώνα, της φοβέρας, της βίας, της επίθεσης και της καταστρεπτικότητας. Συχνά αυτό συνοδεύεται από σοβαρή διαταραχή των προσωπικών σχέσεων.

Πολλοί γονείς στην επιθυμία τους να οδηγήσουν σε μια σωστή κοινωνικοποίηση το παιδί τους, πιστεύουν πως πρέπει να θέσουν από πολύ νωρίς σε έλεγχο την επιθετικότητα των παιδιών τους και πολλές φορές χωρίς επιτυχία. Είναι γεγονός αναμφισβήτητο πως από τότε που η οικογένεια με την πολυπλοκότητα της σημερινής κοινωνίας έχασε υπολογίσιμο μέρος από τη λειτουργικότητά της και πολλούς από τους ρόλους της π.χ.

του παιδαγωγού, έχασαν και οι γονείς ένα σημαντικό μέρος του ελέγχου τους πάνω στα παιδιά τους όπως παραδέχεται και ο König (Βουιδάσκη 1987, σελ. 89):

Με τις διάφορες σύγχρονες οικονομικές εξελίξεις έπρεπε να αντικατασταθούν και στην οικογένεια μερικές άλλες λειτουργίες από ειδικούς θεσμούς. Αυτή η αδυναμία ελέγχου και επιβολής των γονέων στα παιδιά τους σημαίνει γι' αυτούς απώλεια εξουσίας, πράγμα που τους οδηγεί σε επιθετική συμπεριφορά και συνεχείς συγκρούσεις. «Τσακώνονται με τα παιδιά τους γιατί αισθάνονται νικημένοι απ' αυτά». Κι έτσι όπως ο Dreikurs (Βουιδάσκη 1987, σελ. 90): παρατηρεί *«η πάλη για τη δύναμη ανάμεσα στους γονείς και στα παιδιά, συνεχώς αυξάνεται και έχει γίνει σήμερα το κοινό γνώρισμα της εποχής μας»*

2.3 Η επίδραση του σχολείου

Ο ρόλος του σχολείου είναι επίσης πολύ σημαντικός, ως θεσμός κοινωνικοποίησης καθοδηγεί και υποστηρίζει τον αυτοέλεγχο και την αυτοπειθαρχία. Με την εκπαίδευση διαμορφώνονται τα προσωπικά και κοινωνικά πρότυπα που χαρακτηρίζουν την προσωπικότητα του ανθρώπου. Η επιθετικότητα μπορεί να αναπτυχθεί στο χώρο του σχολείου.

Η επιθετικότητα πλέον απλώνεται σε δασκάλους, φίλους, οικογένεια, σχολικά πρόσωπα και τα προβλήματα της επιθετικής συμπεριφοράς γίνονται καθημερινά. Εδώ, μάλιστα, συμβαίνει στις πρώτες μικρές κοινωνίες ανθρώπων να έχουμε κατ' ουσίαν τη δυνατότητα αύξησης της επιθετικής συμπεριφοράς του παιδιού γιατί πλέον αρχίζει μέσω της συμπεριφοράς και «τακτικών» εκβιασμών, καθώς επίσης και επιθετικών πράξεων να αποκτά και ουσιαστικά την αναγνώριση του δυνατού από τους υπολοίπους ώστε να ωθείται σε όλο και μεγαλύτερη αύξηση της επιθετικότητας.

Στον χώρο της εκπαίδευσης οι ορισμοί της επιθετικότητας και της βίας εμφανίζονται υπέρμετρα διευρυμένοι. Οι διάφορες προσεγγίσεις αναφέρονται συνήθως σε τέσσερις ομάδες διαπροσωπικών σχέσεων (Νέστορος, 1999, σελ. 61-63):

- τη συμπεριφορά των διδασκόντων προς τους μαθητές
- τη συμπεριφορά των μαθητών προς τους διδάσκοντες

- τη συμπεριφορά των μαθητών μεταξύ τους.
- τη συμπεριφορά των διδασκόντων μεταξύ τους

Στα παραπάνω προστίθενται και οι βανδαλισμοί, οι καταστροφές που προκαλούν οι μαθητές στο υλικό του σχολείου, καθώς και η γενική στάση των μαθητών απέναντι στο υλικό του σχολείου και η συμπεριφορά των παιδιών απέναντι στο σχολικό θεσμό. Οι διευρύνσεις των παραπάνω παρουσιάζουν μία άνιση ανάπτυξη. Δίνεται έμφαση στις στάσεις και συμπεριφορές των μαθητών προς τους διδάσκοντες και το σχολείο, ενώ ελάχιστες έρευνες εμβαθύνουν στις συμπεριφορές των διδασκόντων ή των μαθητών μεταξύ τους. Ακολουθεί αναλυτική περιγραφή των τριών σχέσεων (Νέστορος, 1999, σελ. 61-63), αφού η μελέτη μας δε θα ασχοληθεί με την επιθετικότητα στις σχέσεις των διδασκόντων.

Δάσκαλος προς μαθητή: Ο δάσκαλος αποτελεί μέσα στην τάξη ένα άτομο που έχει διαμορφώσει συγκεκριμένες αντιλήψεις, απόψεις, και ήθη. Όλα αυτά προβάλλονται ηθελημένα ή άθελα μέσα σε κάθε κοινωνικό περιβάλλον που κινείται. Ένα από αυτά είναι και η σχολική αίθουσα του σχολείου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αντιπαραβολή των κοινωνικών αξιών και προσδοκιών του κάθε ατόμου μέσα στην αίθουσα. Οι διάφοροι «δοσμένοι» κοινωνικοί ρόλοι –δάσκαλος και μαθητής- προκαλούν και τις αντίστοιχες προσδοκίες που εάν δεν εκπληρωθούν, μπορεί να εκφραστούν συμπεριφορές αρνητικές και επιθετικές από τον δάσκαλο προς τον μαθητή.

Ο δάσκαλος έχει τον ρόλο της κοινωνικής και μορφωτικής εκπαίδευσης του μαθητή. Ο δάσκαλος «περιμένει» ότι οι προσπάθειές του θα «ανταποδοθούν» με ισάξιες επιδώσεις από τους μαθητές του. Όταν αυτό δεν συμβαίνει, αρνητικά αισθήματα μπορεί να κατακλύζουν πλέον τον δάσκαλο με αποτέλεσμα την εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς προς τους/τον μαθητές/τή. Ο μαθητής με την σειρά του, λόγω της «επιθετικής» συμπεριφοράς του δασκάλου, συνεχίζει τον κοινωνικό του ρόλο ως «ο κακός/άτακτος μαθητής», επιλέγοντας να μην «πάρει» γνώσεις, να μην συνεργαστεί με έναν δάσκαλο που δεν «τον πάει». Η αμφισβήτηση του ρόλου του δασκάλου, από την άλλη μεριά, ως μορφωτική οντότητα εκλαμβάνεται από τον ίδιο ως δυσμένεια για τον ρόλο που του έδωσε η κοινωνία με αποτέλεσμα χαμηλότερο ενδιαφέρον να «δώσει»

πράγματα, χαμηλότερες βαθμολογίες, περισσότερο αρνητικό λόγο και ένταση στις ερωτο-απαντήσεις και στην διαδραστικότητά του με το μαθησιακό του περιβάλλον. Και ο κύκλος αυτός μπορεί να συνεχιστεί αέναα πλέον και στο έξω-σχολικό περιβάλλον, και στην εφηβεία, και στην ενήλικη ζωή του μαθητή (ή και του δασκάλου π.χ. νεύρα μες την οικογένεια του). Αυτή είναι η λεγόμενη αυτό-εκπληρούμενη προφητεία (self-fulfilling prophecy) (Herbert, 1998, σελ. 46-47). «Δεν προκαλούμε τη βία»

Πρόκειται για μια γενική στάση στη σχέση με τον μαθητή και την ομάδα της τάξης, που στηρίζεται κυρίως σε δύο αξίες σχετικά ξεπερασμένες, στον σεβασμό και στην δικαιοσύνη που εκφράζονται στην καθημερινή παιδαγωγική. Είναι φανερό ότι ο διδάσκων θα γίνει σεβαστός στον βαθμό που γίνεται αντιληπτός από τους μαθητές ως άξιος σεβασμού.

Σέβομαι τον μαθητή σημαίνει σέβομαι ότι συνιστά την προσωπικότητά του, την εξωτερική εμφάνιση που καλλιεργεί στην εφηβεία, και αποφεύγω τις προσβλητικές παρατηρήσεις για τα ρούχα, το χτένισμα, το μακιγιάζ ή τα σκουλαρίκια. Σημαίνει, επίσης, ότι αποδέχομαι τον ρυθμό εργασίας του, κατανόησης, προσοχής του, κάτι που δεν είναι πάντα εύκολο να γίνει σε τάξεις πολυάριθμες και ιδιαίτερα ετερογενείς. Σέβομαι και είμαι δίκαιος σημαίνει ότι χαρακτηρίζω μια εργασία ως κακή, όχι όμως το πρόσωπο. Σημαίνει ότι αναζητώ και αναγνωρίζω, στον μαθητή με τις μεγαλύτερες σχολικές δυσκολίες, τις ικανότητες που έχει σε οποιονδήποτε τομέα, ικανότητες στη μουσική ή στον χορό, στο σκίτσο, στο σκάκι, στο χιούμορ, ή τις ηγετικές του ικανότητες... με λίγα λόγια αναζητώ τα μέσα έκφρασης αναπλήρωσης για να «απαντήσω».

Μαθητής προς δάσκαλο: Φορέας εξουσίας ο δάσκαλος, έρχεται ως εκπρόσωπος του θεσμού να τιθασεύσει τις πλουραλιστικές τάσεις και αναζητήσεις των μαθητών και είναι φυσικό να βρεθεί κι ο ίδιος στο στόχαστρο της δικής τους επιθετικότητας (Νέστορος, 1999, σελ. 62). Η άποψη του Adorno, ότι ο δάσκαλος είναι πράκτορας της αλλοτρίωσης ενέχει στον πυρήνα της το μέγεθος της αντιπαλότητας που δημιουργείται μέσα στη σχολική τάξη, την αντιδραστική και επιθετική συμπεριφορά των μαθητών εναντίον του δασκάλου. Η αδυναμία ή και η άρνηση του μαθητή, εξαιτίας της κοινωνικής προέλευσης ή του πνευματικού του επιπέδου να πειθαρχήσει στις σχολικές εντολές και να αποδεχθεί

τη «σχολική κουλτούρα», τον οδηγεί στο να εκδηλώσει επιθετική συμπεριφορά εναντίον του δασκάλου του.

Η αδιαφορία – ίσως και η αδυναμία – ενός μαθητή για μάθηση παρά το σφοδρό ενδιαφέρον του δασκάλου, ή η επιμονή του σε μια απαράδεκτη συμπεριφορά παρά τις επανειλημμένες συστάσεις οδηγούν μερικές φορές το δάσκαλο στον «στιγματισμό» του μαθητή και σ' επιθετικές ενέργειες. Ο δάσκαλος θεωρεί το μαθητή π.χ. επιθετικό και τεμπέλη· διαφοροποιεί λοιπόν τις προσδοκίες του απ' αυτόν ανάλογα μ' αυτή την εξέλιξη. Εκτός όμως απ' αυτό πολλές φορές ο παιδαγωγός αρέσκειται να «περηφανεύεται υπερβολικά για τις δικές του γνώσεις και περιφρονεί τον έφηβο για την άγνοιά του». Έτσι ο μαθητής, που βλέπει πως ο παιδαγωγός του, τον απωθεί και τον ειρωνεύεται, κλείνεται στον εαυτό του απογοητευμένος ή ενισχύει την προκλητική του συμπεριφορά μ' επιθετικότητα.

Μαθητής προς μαθητή: Και οι σχέσεις των μαθητών δεν φαίνεται να είναι πάντα φιλικές. Η επιθετικότητα και οι συγκρούσεις είναι συχνό φαινόμενο (Νέστορος, 1999, σελ. 64). Η μίμηση των επιθετικών γονεϊκών και δασκαλικών προτύπων είναι σοβαρός λόγος ώστε οι μαθητές να συμπεριφέρονται μεταξύ τους επιθετικά. Δυναμικές αναμετρήσεις με λεκτική ή σωματική επιθετικότητα παρατηρούνται στα διαλείμματα και μέσα στην τάξη. Οι μαθητές ανταγωνίζονται για καλύτερη θέση στην ιεραρχία της αίθουσας και στη συνείδηση του δασκάλου. Για μαθητές κυρίως των μικρών τάξεων, ο δάσκαλος είναι αυθεντία και εκείνος που θα τον αμφισβητήσει πρέπει να πληρώσει. Συχνά πιέζουν και ζητούν από το δάσκαλο να του επιβάλλει τιμωρία ή το κάνουν και μόνοι τους. Οι μαθητές, μετά το δάσκαλο, κατατάσσουν τους συμμαθητές τους σε κατηγορίες, αποδίδοντάς τους κάποια στερεότυπα που θεωρούνται τυπικά για την ομάδα που τους κατέταξαν. Έτσι, συχνά η επίδοση του κάθε μαθητή μόνο είναι καταλύτης για την αποδοχή ή την απόρριψή του από τους συμμαθητές του στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Μετά απ' αυτά ο στιγματισμένος, ο περιθωριακός μαθητής γίνεται ο αποδιοπομπαίος τράγος για τους άλλους που τον καταδιώκουν και του επιτίθενται.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι ένα από τα πιο στρεσογόνα επαγγέλματα με καθημερινές ψυχοσωματικές τριβές με μαθητές πολλών διαφορετικών κοινωνικό-ιδεολογικών ομάδων. Αυτή η σχέση αναλύεται από τη Σφήκα Δήμητρα στο άρθρο της «Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην ψυχική υγεία των μαθητών».

Σύμφωνα με τη Σφήκα (2006 :5) η αλληλεξάρτηση έχει θετικά καθώς και αρνητικά αποτελέσματα. Ο εκπαιδευτικός σαν σύμβολο εξουσίας δημιουργεί στο μαθητή τις αντιδράσεις απέναντι στην πατρική ή και στην μητρική φιγούρα και ότι αυτή αντιπροσωπεύει για τον κάθε ένα ξεχωριστά. Όμως και οι μαθητές μπορούν να προκαλέσουν αντιδράσεις σύμφωνα με τα βιώματα που είχαν μέσα στην οικογένεια. Οι εκπαιδευτικοί γίνονται δέκτες ισχυρών θετικών και αρνητικών συναισθημάτων. Άλλοτε λοιπόν οι εκπαιδευτικοί νιώθουν κολακευμένοι, άλλοτε θυμωμένοι, άλλες φορές μάλλον αγνοούν την ύπαρξη αυτών των συναισθημάτων, αλλά και όταν τα υποψιάζονται αμυδρά, μάλλον υποτιμούν τη δύναμή τους που ασκούν πάνω στη σχέση μαθητή-εκπαιδευτικού και κατά συνέπεια στο μαθησιακό σύνολο.

Όταν υπερισχύουν τα συναισθήματα φόβου μπορεί και να εμποδίζουν τη διαδικασία της μάθησης. Ενώ σε αντίθεση, ο θαυμασμός, η αγάπη και η ευγνωμοσύνη μπορούν να ενθαρρύνουν την επιθυμία του μαθητή για μάθηση. Αν λοιπόν ο εκπαιδευτικός μπορέσει να κατανοήσει, τον συναισθηματικό μανδύα του μαθητή, μπορεί να τον «διαχειριστεί» καλύτερα. Αυτή η κατανόηση μπορεί να βοηθήσει τον εκπαιδευτικό να συνειδητοποιήσει ότι η αγάπη με την οποία ένας μαθητής έρχεται στο σχολείο, μπορεί να οφείλεται μεν σε μεγάλο βαθμό στην αγάπη του για τους νέους φίλους του, η οποία όμως ενισχύεται από τις καλές σχέσεις που μπορεί να έχει ο νέος στο σπίτι του, και να μη θεωρεί ότι αυτός προκάλεσε όλη αυτή τη θετική συμπεριφορά. Με τον ίδιο τρόπο δε, η καχυποψία ενός μαθητή δεν πρέπει να εκλαμβάνεται σαν προσωπική επίθεση που θυμώνει τον καθηγητή αλλά ότι είναι αποτέλεσμα παλαιότερων βιωμάτων. Παρόλα αυτά όμως ο νέος μπορεί και συγκρίνει συμπεριφορές και αξίες. Αν λοιπόν ο καθηγητής μπορεί να δώσει μια εμπειρία διαφορετική από εκείνη που ο μαθητής φοβάται, τώρα έχει μια καινούρια ευκαιρία να προσαρμόσει την εικόνα που έχει ο μαθητής για τον κόσμο και να μπορέσει να αναπτυχθεί πάνω στη βάση της νέας αυτής εμπειρίας ένας νέος ρόλος, αυτού του ενήλικα υποστηρικτή και τελικώς, τα ισχυρά συναισθήματα που είναι ζωντανά και

δραστήρια και που βγαίνουν από το παρελθόν να αλλάξουν στο πλαίσιο μιας καινούργιας σχέσης. Με την σειρά του ο εκπαιδευτικός, στο σχολικό πλαίσιο, βρίσκεται μπροστά σε δύο έφηβους: τον έφηβο που είναι μπροστά του και τον έφηβο εκείνο που του θυμίζει τα δικά του βιώματα, τις δικές του αναμνήσεις, τα δικά του αποθηκευμένα, με αποτέλεσμα να του δημιουργούνται ανάμικτα συναισθήματα. Τα συναισθήματα του καθηγητή προς τους μαθητές περιλαμβάνουν διάφορα στοιχεία που είναι τα εξής με λίγα λόγια: Αρχικά εσωκλείουν τις επιθυμίες, τους φόβους, τους πόθους, και την αγάπη του εκπαιδευτικού. Επίσης, υπάρχουν τα συναισθήματα για την εικόνα του ενήλικα που έχει εσωτερικεύσει, π.χ. του ισχυρού ή του αδύναμου ή το πως πρέπει να είναι μία σχέση μεταξύ ενός ενήλικα με έναν έφηβο π.χ. να είναι ο έφηβος υπάκουος και ο ενήλικας ισχυρός. Συμπερασματικά, ο εκπαιδευτικός είναι συνεχώς εκτεθειμένος σε πίεση και με τις όποιες εντάσεις πυροδοτούνται κατά την διάρκεια της διδασκαλίας του. Ωστόσο, η επίγνωση των ατομικών προκαταλήψεων και αδυναμιών του θα τον υποβοηθήσει πολύ στο σημαντικό έργο του. Αυτό θα του επιτρέψει να νιώθει μεγαλύτερη ικανοποίηση από την εργασία του. Οι εκπαιδευτικοί έχουν φιλοδοξίες από τις οποίες μπορεί να αντλήσουν ικανοποίηση όπως στο να μπορούν να μεταδώσουν γνώσεις και ικανότητες στους άλλους, να προωθήσουν την προσωπική ανάπτυξη των μαθητών κ.λ.π. Οι φόβοι του εκπαιδευτικού σχετικά με το ρόλο του μπορεί να έχουν να κάνουν ή με τα αρνητικά σχόλια και με την εχθρότητα από τη μεριά των μαθητών προς τον εκπαιδευτικό, ή με την απώλεια ελέγχου του εκπαιδευτικού πάνω στους μαθητές του. Ο εκπαιδευτικός που δεν ξέρει να διαχειριστεί τα αρνητικά συναισθήματα του μαθητή, τον αναγκάζει να τα αποθηκεύσει και να τα εκδηλώσει αλλού, είτε σε κάποιον άλλον καθηγητή είτε σε κάποιον έξω από το σχολικό πλαίσιο. Όταν μάλιστα δεν υπάρχει κανείς που να ξέρει να διαχειριστεί αυτά τα συναισθήματα, τότε ο μαθητής μπορεί να τα αποδιώχνει ώστε να μην προκαλεί αρνητικές αντιδράσεις με το κόστος του εσωτερικού ψυχικού πόνου ή σε άλλη περίπτωση, να γίνεται πιο βίαιος, εύχοντας ότι κάποιο άτομο θα τον πάρει στα σοβαρά και να τον βοηθήσει να βάλει κάποια όρια.

Ο εκπαιδευτικός μπορεί να έχει δυσκολίες και με τους γονείς των παιδιών, αποδίδοντας σε αυτούς συχνά κάθε πρόβλημα που συναντά. Μια εχθρική συμπεριφορά απέναντι στους γονείς κάνει το μαθητή να αποκτήσει αρνητικά συναισθήματα απέναντι

στην οικογένειά του και να θεωρεί υπεύθυνους τους γονείς του για την κάθε αποτυχία του. Σημαντικό, είναι ο εκπαιδευτικός να τονίζει τις καλές ιδιότητες του μαθητή, ενθαρρύνοντας έτσι μια καλύτερη επικοινωνία και γεφυρώνοντας αρκετά τις σχέσεις εκπαιδευτικού – μαθητή – οικογένεια.

2.4 Η επίδραση των ΜΜΕ

Η τηλεόραση αποτελεί το κυρίαρχο μέσο ενημέρωσης και ψυχαγωγίας σε όλο τον κόσμο. Απευθύνεται σε ένα ευρύ, ετερογενές και ανώνυμο κοινό. Αποτελεί το δημοφιλέστερο μέσο της σύγχρονης επικοινωνίας, γιατί, εκτός των άλλων, είναι σε θέση να προσεγγίζει άτομα όλων των ηλικιών και τάξεων και με διαφορετικό επίπεδο μόρφωσης. Ως οπτικοακουστικό μέσο «γαργαλάει» τις δύο βασικές αισθήσεις: Την όραση και την ακοή. Η αμεσότητά της, της δίνει τη δυνατότητα να συντονίζεται με τον τρόπο ζωής του κοινού της και να προσφέρει θεάματα που ταιριάζουν με τις ανάγκες και τις διαθέσεις των τηλεθεατών

Οι επιδράσεις της τηλεόρασης στα παιδιά

Για την καλύτερη κατανόηση της επίδρασης της τηλεόρασης στα παιδιά, μπορούμε να βασιστούμε στο θεωρητικό μοντέλο που αναφέρεται στην προαγωγή της μάθησης μέσα από την παρατήρηση (observational learning). Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, η μάθηση με παρατήρηση είναι μια διαδικασία κατά την οποία η συμπεριφορά του παιδιού παίρνει διάφορες μορφές ανάλογα με τα βιώματα που το ίδιο ενστερνίζεται παρατηρώντας πράξεις άλλων, οι οποίες εκτίθενται μπροστά του με άμεσο ή έμμεσο τρόπο (Popper και Condry, 1995, σελ.15). Η διαδικασία αυτής της μάθησης ακολουθεί τρία βασικά στάδια:

- i) Την έκθεση-προβολή γεγονότων,
- ii) Την αφομοίωση και
- iii) Την αποδοχή-υιοθέτηση.

Οι παρατηρούμενες πράξεις, εφόσον σχηματοποιηθούν στην αντίληψη του παιδιού σε αποκτημένη γνώση, μπορούν να καταταγούν σε δύο κύριες κατηγορίες: τις μιμητικές, τις οποίες το παιδί είναι πιο πιθανό να μιμηθεί, και τις αντιμιμητικές, που έχει ελάχιστη πιθανότητα να μιμηθεί.

Για αυτό το λόγο, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι η συμπεριφορά του παιδιού διαμορφώνεται είτε από αυτό που βλέπει, είτε από αυτό που επιλέγει να μιμηθεί. Τα αποτελέσματα των ερευνών του Bandura καθιστούν εμφανή την επίδραση της τηλεόρασης στη δημιουργία ή απαλοιφή της επιθετικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τον Βουιδάσκη (1987, σελ. 40), όλες οι έρευνες δείχνουν ότι καθημερινά υπάρχει μεγάλη συχνότητα παρουσία βίας στην τηλεόραση. Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης του Bandura υποστηρίζει ότι η παρακολούθηση οδηγεί στη μάθηση. Με αυτό συμφωνούν οι περισσότεροι επιστήμονες. Διαφωνούν ωστόσο στο εάν η αρνητική επίδραση είναι προσωρινή ή οι συνέπειες εμφανίζονται μακροπρόθεσμα. Οι σκηνές βίας και επιθετικότητας, που εμφανίζονταν στην τηλεόραση, προκαλούσαν συναισθηματικές επιδράσεις στα παιδιά, απαιτούνται ωστόσο μακροχρόνιες έρευνες για να μελετηθούν καλύτερα. Η τυπική βία δε φόβιζε τα παιδιά. Για παράδειγμα, τα παιδιά δε φοβούνταν, όταν έβλεπαν τις φιγούρες των κινούμενων σχεδίων να τσακώνονται ή μια μαριονέτα να πέφτει κάτω με αστείο τρόπο, κάνοντας την πεθαμένη από κτύπημα. Σύμφωνα όμως με τα πορίσματα έρευνας από το Pennsylvania State University (στο Ξενίδης 2008), τα παιδιά που παρακολουθούν βίαια θεάματα, ακόμα και -απλώς αστεία- κινούμενα σχέδια είναι περισσότερο πιθανόν να χτυπούν τα άλλα παιδιά στο παιχνίδι, να τσακώνονται και να μην υπακούουν στους κανόνες της τάξης. Τα κινούμενα σχέδια έχουν κατά μέσο όρο 25 βίαιες σκηνές την ώρα, έναντι 5 σκηνών που έχει το μέσο βραδινό τηλεοπτικό πρόγραμμα. Έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά μιμούνται και αναπαράγουν επιθετικές συμπεριφορές τόσο των ενηλίκων όσο και των συνομηλίκων τους (Βουιδάσκη 1987, σελ. 41-43). Επομένως, αυτό το είδος της μάθησης, δηλαδή η μίμηση προτύπων, ορίζει το

ρόλο της τηλεόρασης στην επικοινωνιακή διαδικασία του ανθρώπου. Η θεωρία της κάθαρσης επίσης προσπαθεί να εξηγήσει τις επιδράσεις της τηλεόρασης στα παιδιά (Ξενίδης, 2008). Πρώτος, ο Αριστοτέλης προσπάθησε να αναλύσει το φαινόμενο της επιτυχίας των τραγωδιών. Υπέθεσε ότι, όταν οι άνθρωποι παρακολουθούσαν κάποιο "δράμα", αυτό λειτουργούσε σαν μια ανακούφιση, μια κάθαρση από τα δικά τους αισθήματα φοβίας, θλίψης ή έντασης. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και στα παιδιά, όταν παρακολουθούν τηλεόραση. Για τα πιο πολλά παιδιά, η τηλεόραση αποτελεί μια διέξοδο από τα προβλήματα, μια συναισθηματική ανακούφιση. Τα παιδιά που αισθάνονται πιο πολύ ανασφάλεια ή έχουν εσωτερικές συγκρούσεις ή διαφωνίες με τους γονείς τους, χρησιμοποιούν συχνότερα την τηλεόραση ως ένα τύπου καταφυγίου από την απογοήτευση και τον αρνητισμό. Η βασική ιδέα της κάθαρσης είναι ότι η απογοήτευση αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της βίας.

Ένα καίριο ερώτημα είναι για ποιο λόγο παρακολουθούν τα παιδιά τηλεόραση τόσες πολλές ώρες. Σύμφωνα με τους ερευνητές Popper και Condry (1995, σελ.12-13), τα παιδιά αφενός ψυχαγωγούνται από τις εκπομπές που παρακολουθούν, αλλά, επίσης, επιδιώκουν μέσω αυτών να κατανοήσουν τον κόσμο που τα περιβάλλει. Η τηλεόραση μπορεί να έχει επίσης και άλλες σοβαρές επιπτώσεις: παχυσαρκία λόγω της ακινησίας, ανάπτυξη σεξουαλικών σχέσεων σε μικρότερη ηλικία, χαμένος χρόνος, αρνητική επιρροή στη συμπεριφορά, ανταγωνισμός σε βάρος της οικογένειας και του σχολείου, διαστρέβλωση των αξιών του ανθρώπου και της ζωής, η χωρίς μέτρο δημιουργία μύθων. Αυτό επιτυγχάνεται προβάλλοντας τη βία και το σεξ. Τα εργαλεία που χρησιμοποιούν κυρίως οι παραγωγοί της τηλεόρασης, για αυξημένες τηλεθεάσεις,

Ένα μέσο παιδί της Αμερικής βλέπει τηλεόραση περίπου πέντε ώρες την ημέρα και περίπου οχτώ ώρες τα Σαββατοκύριακα. Συμπεριλαμβάνονται οι βιντεοταινίες και τα βιντεοπαιχνίδια (Ξενίδης, 2008). Στα ίδια επίπεδα κινείται και ο παιδικός πληθυσμός της Ευρώπης. Αξιοσημείωτο είναι ότι στις ΗΠΑ υπάρχουν περίπου 25 πράξεις βίας την ώρα στις παιδικές εκπομπές. Τα παιδιά δυσκολεύονται να διακρίνουν σωστά τον μύθο από την πραγματικότητα, λόγω της περιορισμένης εμπειρίας και της αντίληψης που έχουν ακόμη για τον κόσμο με αποτέλεσμα να έχουν διαστρεβλωμένους στόχους. Επιπροσθέτως, λόγω των πολλαπλών ερεθισμάτων και πληροφοριών που δέχονται τα

παιδιά από την οικογένεια, το σχολείο και την τηλεόραση, δημιουργούνται αντικρουόμενες αντιλήψεις με αποτέλεσμα την δημιουργία σύγχυσης. Δυσκολεύονται να οργανώσουν και να επεξεργαστούν σωστά όλες αυτές τις πληροφορίες και έτσι σιγά-σιγά παραιτούνται και γίνονται παθητικοί δέκτες, μιμούμενοι τους ήρωες τους.

Υπό το ίδιο πρίσμα, η τηλεόραση τονίζει και προβάλλει το παρόν, διαστρεβλώνει το παρελθόν, και δεν ασχολείται με το μέλλον, πόσο μάλλον με την αιτιώδη σχέση ανάμεσά τους. Με λίγα λόγια, τονίζει ότι ζήσεις στο σήμερα, ότι δεν πρέπει να καθορίζεσαι από οτιδήποτε που έχει σχέση με το παρελθόν, δεν πρέπει να σε νοιάζει το μέλλον. Ακόμη χειρότερα, τα παιδιά αντιλαμβάνονται και μαθαίνουν τον κόσμο μέσα από την έμμεση παρατήρηση της τηλεόρασης και πολύ λιγότερο από την άμεση παρατήρηση (πιο αντικειμενική και απτή). Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα λόγω του ότι απουσιάζει η άμεση αντίδραση από το περιβάλλον και από άτομα πιο έμπειρα (π.χ. οικογένεια).

Πολλές φορές προκαλούσαν φόβο όχι τόσο οι ίδιες οι τηλεοπτικές σκηνές βίας, αλλά πολύ περισσότερο ο μυστηριώδης τόπος και χρόνος, που αυτές εξελίσσονταν (Βουιδάσκης, 1987, σελ. 42). Σκηνές π.χ. που έδειχναν ανθρώπους να αναζητούν σε σκοτεινούς χώρους σκοτωμένους ή σκηνές, στις οποίες θα μπορούσαν τα παιδιά να ταυτίσουν τον εαυτό τους με τα θύματα της βίας και της επιθετικότητας, τους προκαλούσαν έντονο φόβο. Ακόμα ο τρόπος, που εκτυλίσσονταν μπροστά στα μάτια των μικρών τηλεθεατών σκηνές με επιθετικό περιεχόμενο, τα φόβιζε πολύ.

Η τηλεόραση, σαν σημαντικός κοινωνικοπολιτικός παράγοντας, επιδρά ασφαλώς στην πρόκληση βίας και επιθετικότητας κυρίως στα παιδιά και στους νέους. Η τηλεοπτική βία σίγουρα δεν γεννά επιθετική συμπεριφορά, ούτε μεταφράζεται σε πράξη, εκτός από σπάνιες περιπτώσεις. Αποτελεί όμως το έναυσμα για την εκδήλωση μιας ήδη διαμορφωμένης επιθετικότητας

2.5 Η επίδραση του Ιντερνετ

Οι νέοι άνθρωποι που εκτίθενται σε εικόνες βίας στο Internet είναι πολύ πιο πιθανό να αναπτύξουν επιθετική-βίαη συμπεριφορά, προειδοποιεί νέα έρευνα που δημοσιεύθηκε στο αμερικανικό περιοδικό Pediatrics. "Τα ευρήματά μας επιβεβαιώνουν τις υποψίες ότι η βία που προβάλλεται από τα media συνδέεται με την επιθετική συμπεριφορά των νέων", υπογραμμίζουν στην έκθεσή τους η Michele L. Ybarra της εταιρείας Internet Solutions for Kids και οι συνεργάτες της. Και προσθέτει: "Ο περιορισμός του χρόνου έκθεσης των νέων σε μέσα με βίαιο περιεχόμενο θα πρέπει να αποτελέσει μια σημαντική παράμετρο στην προσπάθεια πρόληψης της βίας".

Με το συγκεκριμένο θέμα έχουν ασχοληθεί πάρα πολλές έρευνες, οι οποίες έχουν καταλήξει πάνω-κάτω στα ίδια συμπεράσματα. Μάλιστα, για την Αμερικανική Παιδιατρική Ακαδημία, η βία που προβάλλεται από τα media είναι ο παράγοντας εκείνος που μπορεί να αντιμετωπιστεί ευκολότερα σε ό,τι αφορά την πρόληψη του φαινομένου.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 1.588 νεαρών ατόμων, ηλικίας 10 με 15 ετών. Ο μέσος όρος ηλικίας ήταν τα 13 χρόνια και το 48% των ερωτηθέντων ήταν κορίτσια. Αυτό που διαπίστωσαν οι ερευνητές ήταν ότι όσο περισσότερα site με βίαιο περιεχόμενο επισκέπτονταν τα παιδιά, τόσο μεγαλύτερες πιθανότητες είχαν να αναπτύξουν βίαη συμπεριφορά. Η διαπίστωση αυτή βασίστηκε σε μαρτυρίες των ίδιων των παιδιών. Μάλιστα, διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά που δήλωσαν ότι "πολλά, τα περισσότερα ή όλα" από τα site που επισκέπτονταν συχνά έδειχναν "πραγματικούς ανθρώπους να παλεύουν, να πυροβολούν ή να σκοτώνουν" ήταν πέντε φορές πιο πιθανό να επιδείξουν σοβαρή επιθετική συμπεριφορά σε σχέση με τα παιδιά που δεν επισκέπτονται παρόμοιες ιστοσελίδες.

Ένα άλλο ενδιαφέρον συμπέρασμα που προέκυψε από την έρευνα ήταν ότι η τηλεόραση, ο κινηματογράφος, η μουσική, τα παιχνίδια ή τα κινούμενα σχέδια με βίαιο περιεχόμενο επηρεάζουν πολύ λιγότερο τα παιδιά από τις ιστοσελίδες που παρουσιάζουν πραγματικούς ανθρώπους. Πηγή: 'Ημερησία'

2.6 Η επίδραση των ηλεκτρονικών παιχνιδιών

Υπάρχουν πολλές μελέτες για τις πιθανές θετικές ή αρνητικές επιδράσεις των videogames στα παιδιά και αρκετές είναι αντικρουόμενες μεταξύ τους. (Ο όρος “videogames” χρησιμοποιείται εδώ για να περιλάβει όλα τα είδη του ηλεκτρονικού παιχνιδιού).

Οι θετικές κριτικές αναφέρονται κυρίως στην ανάπτυξη των γνωστικών δεξιοτήτων αλλά και στη δυνατότητα που προσφέρουν στα παιδιά να καλλιεργήσουν τη φαντασία τους.

Οι αρνητικές κριτικές επισημαίνουν το κίνδυνο αύξησης της επιθετικής συμπεριφοράς από τη συχνή ενασχόληση με παιχνίδια με επιθετικό περιεχόμενο, την σταδιακή απευαισθητοποίηση στη βία καθώς και τον κίνδυνο εξάρτησης.

Στην παρουσίαση αυτή θα αναφερθούν μερικά απ’ τα κυριότερα σημεία αυτών των μελετών. Πρώτα όμως, θα περιγραφούν τα βασικά χαρακτηριστικά των videogames και κάποια δημογραφικά στοιχεία.

Το ηλεκτρονικό παιχνίδι είναι η πρώτη ποιοτικά διαφορετική μορφή παιχνιδιού μετά από εκατοντάδες χρόνια, ενώ αρχίζουν να εκλείπουν παραδοσιακά παιχνίδια, που είχαν μια συνέχεια από την αρχαιότητα έως σήμερα. Τα πρώτα videogames εφευρέθηκαν την δεκαετία του ’60 και η διάδοσή τους στις βιομηχανικές χώρες άρχισε στα τέλη της δεκαετίας του ’70, αρχικά στα ειδικά καταστήματα ηλεκτρονικών παιχνιδιών και μετά στα σπίτια.

Τα ηλεκτρονικά παιχνίδια έχουν ορισμένα χαρακτηριστικά που τα κάνουν ελκυστικά που είναι τα εξής :

1. Ο ρεαλισμός και τα εξελιγμένα γραφικά τους (graphics). Ο κόσμος απεικονίζεται πολύ παραστατικά, με ζωντανά χρώματα και κίνηση.
2. Οι κλιμακούμενες βαθμίδες δυσκολίας. Π.χ. ο παίκτης ξεκινά από ένα βασικό

επίπεδο και σταδιακά, όσο προχωρά σε υψηλότερο επίπεδο, πρέπει να χρησιμοποιήσει σύνθετες στρατηγικές, να πάρει πιο δύσκολες αποφάσεις κ.λ.π. Κι αυτό αποτελεί μια αυξανόμενη πρόκληση που παράγει κλιμακούμενη διέγερση.

Σύμφωνα με έρευνες στις ΗΠΑ (2005) έχει βρεθεί ότι :

- Το 87% των παιδιών 8-17 χρόνων παίζουν videogames στο σπίτι.
- Παίζουν κατά μέσο όρο 8-10 ώρες/ εβδομάδα (1-2 ώρες/ ημέρα)
- Τα αγόρια παίζουν περισσότερο από τα κορίτσια (ίσως όμως αυτό οφείλεται στο ότι οι κατασκευαστές απευθύνονται περισσότερο στ' αγόρια).
- 7 στα 10 παιδιά παίζουν videogames που είναι ακατάλληλα για την ηλικία τους.

Μόνο το 55% των παιδιών αγοράζει videogames μαζί με τους γονείς τους . Πρόσφατες μελέτες υποδεικνύουν ότι:

- Το 90% περίπου των videogames περιέχουν κάποιας μορφής βίαιο περιεχόμενο.
- Στα μισά τουλάχιστον απ' αυτά, μέσα στους σκοπούς του παίκτη είναι να προκαλέσει φοβερή βλάβη ή/και τον θάνατο του αντιπάλου.
- Το 53% των παιδιών σχολικής ηλικίας βαθμολογεί τα παιχνίδια με βίαιο περιεχόμενο ως πιο δημοφιλή.

Στην Ελλάδα δεν έχουμε στατιστικά στοιχεία, από πληροφορίες όμως που έχουν δημοσιευθεί στα περιοδικά γνωρίζουμε πως υπάρχουν internet cafés στις περισσότερες πόλεις της Ελλάδας, που γεμίζουν από παιδιά και εφήβους ακόμα και τις καθημερινές.

Αρκετές έρευνες δείχνουν ότι τα ηλεκτρονικά παιχνίδια μπορεί να συμβάλλουν στην συγκέντρωση της προσοχής, την παρατηρητικότητα, τη δεξιότητα, τον

οπτικοκινητικό συντονισμό, την ικανότητα επίλυσης προβλημάτων και την άντληση των γενικών γνώσεων. Οι γνώμες διχάζονται σε ό,τι αφορά την ανάπτυξη της φαντασίας και την ικανότητα διάκρισής της απ' την πραγματικότητα.

Επίσης υπάρχει κίνδυνος τα παιδιά να «βυθίζονται» στην φαντασία χωρίς να μπορούν να κάνουν τη σύνδεση με την πραγματικότητα. Τα παιδιά, π.χ., που μέχρι πριν λίγες δεκαετίες έπαιζαν πετροπόλεμο στους δρόμους μιας πόλης, μάθαιναν μέσα απ' το βίωμα (την πραγματική εμπειρία της βίας), πού σταματά η φαντασία και πού ξεκινά η πραγματικότητα. Μάθαιναν έτσι να προστατεύουν τον εαυτό τους, αλλά και να υπακούουν σε κάποιους κανόνες και στον αρχηγό. Μάθαιναν επίσης να σέβονται τους αντιπάλους τους που ήταν πραγματικά πρόσωπα με σάρκα και οστά κι όχι κινούμενοι στόχοι στην οθόνη Η/Υ. Έτσι τα παιδιά μάθαιναν για την επιθετικότητα μέσα από διαδικασίες κοινωνικοποίησης.

Τελικά, απ' τις υπάρχουσες ψυχολογικές μελέτες για τα videogames, υπάρχουν ενδείξεις ότι το παίξιμό τους έχει ισχυρή επίδραση στην επιθετικότητα των παιδιών, διότι:

- α) Τα παιδιά εμπλέκονται ενεργητικά σ' αυτά.

- β) Τα παιχνίδια αυτά αμείβουν την βίαιη συμπεριφορά και

- γ) Τα παιδιά επαναλαμβάνουν αυτή την συμπεριφορά παίζοντας.

Συμπεράσματα

Τα videogames έχουν μπει για τα καλά στη ζωή μας, όπως νωρίτερα είχε μπει η TV. Μπορούν να προσφέρουν θετικά στοιχεία στα παιδιά μας: πάνω απ' όλα ψυχαγωγία, αλλά και γνώσεις και ανάπτυξη γνωστικών δεξιοτήτων, καθώς και εξοικείωση με τη σύγχρονη τεχνολογία.

Για να περιοριστούν οι πιθανές αρνητικές επιδράσεις, οι γονείς μπορούν να παίξουν έναν ρόλο προστατευτικό.

Τι μπορούν να κάνουν;

- Να ενημερωθούν περισσότερο οι ίδιοι για τα videogames
- Να έχουν επίβλεψη στην επιλογή του είδους των παιχνιδιών απ' τα παιδιά τους
- Να θέτουν όρια στον χρόνο παιξίματος των videogames
- Να ενθαρρύνουν παράλληλα το ελεύθερο, δημιουργικό παιχνίδι μαζί μ' άλλους συνομηλίκους
- Το σημαντικότερο: να είναι «κοντά» στα παιδιά τους όταν παίζουν videogames λειτουργώντας ως φίλτρο και να συζητούν μαζί τους για το περιεχόμενο των παιχνιδιών.
- Αν, πάντως, διαπιστώσουν ότι παρά τις προσπάθειές τους δυσκολεύονται να διαχειριστούν το πρόβλημα της υπερβολικής χρήσης ηλεκτρονικών παιχνιδιών, και το παιδί τους παρουσιάζει κάποια συναισθηματικά προβλήματα, καλό είναι να απευθυνθούν για βοήθεια σε κάποιον ειδικό ψυχικής υγείας.

2.7 Η επίδραση της κοινωνικής τάξης

Σύμφωνα με τον Βουιδάσκη, (1987) υπάρχει σχέση μεταξύ της επιθετικότητας που εκδηλώνουν τα παιδιά εναντίον των γονέων και των δασκάλων τους και της κοινωνικής τάξης από την οποία προέρχονται. Οι έρευνες έχουν δείξει πως παιδιά ή μαθητές που προέρχονται από την ανώτερη κοινωνική τάξη αισθάνονται άνετα στο σπίτι τους, εκτιμούν τις συμβουλές των γονέων τους και δεν ενοχλούνται για την οικονομική τους εξάρτηση όπως τα παιδιά της κατώτερης τάξης. Υπεύθυνες γι' αυτό πρέπει να είναι οι συνθήκες κατοικίας (π.χ. δικό τους δωμάτιο κ.λπ.) και η καλή οικονομική κατάσταση των γονέων τους (ο.π., 1987, σελ. 111-113).

Αυτό δείχνει ότι οι οικονομικό-κοινωνικές διαφορές εκφράζονται και μέσα από τον τρόπο εκδήλωσης της επιθετικής συμπεριφοράς, όπως και τον βαθμό της εκδήλωσής της. Οι οικογένειες με χαμηλό μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο μπορεί να αναθρέψουν παιδιά που θα έχουν αρνητικά βιώματα και που θα τα μεταφέρουν και στο

σχολικό περιβάλλον με αποτέλεσμα την μη ομαλή ένταξή τους στο μαθησιακό περιβάλλον (Βουιδάσκη, 1987, σελ. 112). Οι διαφορετικές κοινωνικές αξίες και βιώματα που φέρει το κάθε παιδί μες στην αίθουσα, μπορεί να έρθει σε αντιπαράθεση με τις κοινωνικές αξίες των υπολοίπων, συμπεριλαμβανομένου του δασκάλου, δημιουργώντας προϋποθέσεις αντιδράσεων και συγκρούσεων. Οι τάσεις αυτές είναι πιο εύκολο να φτάσουν σε υψηλό επίπεδο σε άτομα που ήδη έχουν συγκρούσεις οικογενειακές – εσωτερικές, με αποτέλεσμα την εκδήλωση επιθετικότητας προς άλλα μέλη της μαθησιακής κοινότητας.

Ο ερευνητής Schmied (Βουιδάσκη, 1987, σελ. 112) ανακάλυψε ότι η μεσαία τάξη «επιβάλλει» μεγαλύτερες απαιτήσεις στα παιδιά τους, μεγαλύτερο ενδιαφέρον για αυτά, ενδιαφέρεται να έχουν αυτοέλεγχο και να είναι αυτόβουλα. Έτσι έχουμε ως συμπέρασμα την ισχυρότερη τάση για ανεξαρτητοποίηση από τα παιδιά τους βιώνεται από τους ίδιους σαν μία ισχυρή απειλή και η μείωση του ενδιαφέροντός τους για μάθηση σαν η μεγαλύτερη ματαίωση των προσδοκιών και των ελπίδων που είχαν για τα παιδιά τους.

2.8 Οι τύποι επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών

Ο Βουιδάσκης (1987:113 – 114), διακρίνει τρεις τύπους επιθετικών παιδιών ή μαθητών ανάλογα με την επιθετική τους συμπεριφορά, που αντιστοιχούν στις τρεις κοινωνικές τάξεις της προέλευσης και της καταγωγής των γονέων τους.

Ο *πρώτος τύπος* χαρακτηρίζεται από έκδηλη επιθετική συμπεριφορά και παρατηρείται ιδιαίτερα στ' αγόρια και στους νέους της κατώτερης κοινωνικής τάξης. Παρουσιάζει επίσης την τάση για ανεξέλεγκτη αντικοινωνική συμπεριφορά που εκδηλώνεται σε καταστάσεις, στις οποίες δεν αναμένεται τιμωρία.

Ο *δεύτερος τύπος* ανήκει στο συνεσταλμένο επιθετικό άνθρωπο που έχει μια ισχυρή αναστολή επιθετικότητας. Η επιθετικότητά του δεν εκδηλώνεται ανοιχτά, απασχολεί μάλλον τη φαντασία και εμφανίζεται σε συγκεκριμένες μορφές. Αυτή η επιθετική συμπεριφορά συναντάται συχνά στη μεσαία κοινωνική τάξη.

Ο *τρίτος τύπος* είναι κυρίως ο κοινωνικά αποδεκτός. Είναι ο τύπος με αυτοπεποίθηση και ικανότητα για πραγματικά κριτική παρατήρηση, εκδηλώνει την επιθετικότητά του με έλεγχο χωρίς να προκαλεί κοινωνική ζημιά και συναντάται κυρίως στην ανώτερη κοινωνική τάξη.

2.9 Η επίδραση του φύλου σχετικά με την επιθετικότητα

Η μορφή, το ύψος, η συχνότητα και η ένταση των επιθετικών αντιδράσεων του παιδιού, φαίνεται να εξαρτώνται κατά μεγάλο μέρος από τις εμπειρίες του. Η έρευνα της Florence Goodenough (Herbert 1989, σελ 31-33) σε 45 παιδιά, διαπίστωσε ότι τα αγόρια παρουσιάζουν μεγαλύτερη επιθετικότητα από ότι τα παιδιά του αντίθετου φύλου. Το γεγονός αυτό φαίνεται ότι οφείλεται τόσο σε βιοχημικούς όσο και σε κοινωνικούς λόγους.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η μεγαλύτερη επιθετικότητα του αγοριού προκαλείται κατά ένα μεγαλύτερο μέρος στην διαφορετική αναλογία της ανδρογόνου ορμόνης (Herbert 1989, σελ 31-33). Επίσης, η πλεονάζουσα επιθετικότητα των αγοριών πιστεύεται ότι αντανακλά τον διαφορετικό τρόπο ανατροφής των δύο φύλων. Στα κορίτσια η επιθετικότητα εκδηλώνεται συνήθως με λεκτικές επιθέσεις και συχνά παρατηρείται το φαινόμενο να στρέφουν την επιθετικότητα τους, προς τον ίδιο τους τον εαυτό, μέσα από ενέργειες αυτοτιμωρίας, ακόμη και επιχειρώντας να αυτοκτονήσουν. Αντίθετα, τα αγόρια εκδηλώνουν την επιθετικότητα τους, στρέφοντας την κυρίως προς άλλα αγόρια με βίαιες πράξεις.

Μερικές από τις διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, ως προς την επιθετικότητα μπορεί να οφείλονται στο γεγονός οι γονείς έχουν την τάση να αποδοκιμάζουν περισσότερο τα κορίτσια, τα οποία ενσαρκώνουν το ρόλο του υπάκουου και ευαίσθητου πλάσματος που πρέπει να προσφέρει αγάπη και στοργή. Επειδή όμως η κοινωνία θέλει τους άνδρες απαιτητικούς και διεκδικητές, οι γονείς έχουν την τάση να επιδοκιμάζουν την επιθετική συμπεριφορά των αρσενικών παιδιών τους και να την θεωρούν συστατικό στοιχείο «ανδροπρέπειας». Όμως, τις περισσότερες φορές, οι γονείς δεν έχουν επίγνωση της «ενισχυτικής» τους αυτής συμπεριφοράς (Herbert 1989, σελ 32).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι σχεδόν σε όλους τους πολιτισμούς, τα αγόρια λαμβάνουν περισσότερη ενθάρρυνση και λιγότερη τιμωρία για την επιθετική συμπεριφορά, από ότι τα κορίτσια.

2.9.1 Τρόποι ελέγχου της επιθετικότητας.

Υπάρχουν αρκετοί μέθοδοι ελέγχου της επιθετικότητας οι οποίοι σύμφωνα με τον Κατσίρα (2006),είναι οι εξής:

α) Η τιμωρία

Η τιμωρία είναι η πιο συχνή μέθοδος ελέγχου της επιθετικότητας, προκειμένου να αποφευχθεί. Η σχέση ανάμεσα σε εκείνον που επιτίθεται και του θύματός του έχει σοβαρή επίδραση στο άτομο. Αυτό σημαίνει πως κάθε παιδί μεγαλώνει με την εμπειρία πως θα τιμωρηθεί, λίγο ή πολύ, αν παρουσιάσει επιθετική συμπεριφορά εναντίον των άλλων.

Επίσης πρέπει να τονιστεί ότι το μέτρο και η αυστηρότητα της τιμωρίας ποικίλουν από παιδί σε παιδί, επειδή αυτά εξαρτώνται περισσότερο από το μέγεθος της ανεκτικότητας και του ελέγχου των γονιών και των δασκάλων τους, και γιατί υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των παιδαγωγών σχετικά με τις μεθόδους ελέγχου της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών στην οικογένεια και στο σχολείο. Η τιμωρία του παιδιού για την επιθετική του συμπεριφορά, πράγμα το οποίο έχει πολλές φορές αρνητικές συνέπειες και δυσάρεστα αποτελέσματα. Η συνεχής τιμωρητική συμπεριφορά του παιδαγωγού μπορεί να οδηγήσει σε αμοιβαία βανασότητα μεταξύ εκείνου και του παιδιού. Όταν ο δάσκαλος ή ο γονιός τιμωρεί, η αντίδραση του παιδιού είναι: «Αν έχει αυτός το δικαίωμα να με τιμωρεί τότε έχω κι εγώ το ίδιο δικαίωμα να τον τιμωρώ».

β) Απομάκρυνση από το χώρο της έντασης

Σε ορισμένες περιπτώσεις τα παιδιά για να τραβήξουν την προσοχή του γονέα δίνουν «παραστάσεις» επιθετικής συμπεριφοράς: στριγγλίζουν σπάνε πράγματα γρονθοκοπούν τον εαυτό τους. Η απομάκρυνση τους σε άλλο χώρο γίνεται για να απομακρυνθούν από την εστία της έντασης και να ηρεμήσουν. Εκεί χωρίς να τους επιβληθεί σωματική τιμωρία, γίνεται συζήτηση για τους λόγους και τις συνέπειες της έκρηξης.

γ) Αγνόηση της επιθετικής συμπεριφοράς

Εάν αρχίσουν οι συμβουλές, ιδίως με τα μικρά παιδιά, με τα «πρέπει» και τα «μη» ή να τιμωρηθούν πιθανόν να συνεχίσουν να συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο. Με την

αγνόηση, βλέπουν ότι δεν καταφέρνουν τους στόχους τους και εγκαταλείπουν την επιθετική συμπεριφορά.

δ) Στέρηση προνομίων

Αυτή η μέθοδος πρέπει να συνοδεύεται με συζήτηση και εξήγηση για τις αιτίες που επιβλήθηκε τιμωρία. Με αυτό το τρόπο τα παιδιά κατανοούν ότι η στέρηση των προνομίων τους για κάποιο χρονικό διάστημα είναι αποτέλεσμα της βίαιης συμπεριφοράς τους.

ε) Μοντέλο λογικών συνεπειών του Dreikurs

Εντοπίζουμε τα εσωτερικά κίνητρα της παραβατικής συμπεριφοράς. Τα κίνητρα μπορεί να είναι η εξασφάλιση προσοχής, η επίδειξη δύναμης, η επιδίωξη εκδίκησης, ή και η εκδήλωση συναισθημάτων κατωτερότητας. Αυτό που πρέπει να γίνει είναι να αναζητούμε τους λόγους και τους συζητούμε με το μαθητή, να καθορίζουμε την κύρωση ως λογική συνέπεια της πράξης, να επιβάλουμε τη λογική συνέπεια με θετική στάση, να συζητάμε στην τάξη μετατρέποντας τα ατομικά προβλήματα σε ομαδικά

στ) Πρόληψη για τη μείωση της επιθετικότητας:

Η πρόληψη της επιθετικότητας απαιτεί μία συνολική προσέγγιση που θα κινητοποιεί εκτός της οικογένειας, το σχολείο και την ευρύτερη κοινότητα. Είναι απαραίτητο τέτοιου τύπου προσπάθειες να απευθύνονται όχι μόνο στα θύματα και τους επιτιθέμενους, αλλά επίσης στην οικογένεια, στο σχολείο και στους εκπαιδευτικούς, στην ομάδα των συνομήλικων και στα παιδιά εκείνα που γίνονται παρατηρητές τέτοιων σκηνών (Τσιάντης, 2008).

Τα σχολεία χρειάζονται να αναπτύξουν ένα πλαίσιο που θα ενθαρρύνει τη συμμετοχή των μαθητών στο σχεδιασμό και την εφαρμογή αντι-επιθετικών συμπεριφορών, καθώς τα παιδιά είναι ίσως οι καλύτεροι γνώστες της κατάστασης και των αναγκών τους. Ένα πρόγραμμα πρόληψης της σχολικής επιθετικότητας πρέπει να προσαρμόζεται στις ηλικίες, το φύλο, την πολιτιστική και την εθνική ταυτότητα των μαθητών και να αγκαλιάζεται από το σχολείο, με μία συνολικότερη δέσμευση των μελών της σχολικής κοινότητας ως προς την προτεραιότητα και τη χρονική διάρκεια του προγράμματος (Τσιάντης, 2008). «Οι εκπαιδευτικοί παίζουν σημαντικότερο ρόλο σε μία τέτοια προσπάθεια, καθώς είναι αυτοί που σε μεγάλο βαθμό μπορούν να διασφαλίσουν το κλίμα

και την πολιτική του σχολείου. Χρειάζεται να εκπαιδευτούν στην υποστήριξη των μαθητών τους σε τέτοια θέματα, καθώς ανήκουν στην καθημερινή πραγματικότητά τους. Από την άλλη πλευρά καθοριστικός είναι ο ρόλος της οικογένειας που μέσω της διαπαιδαγώγησης μπορεί να προλάβει την επιθετικότητα. Χρειάζεται οι γονείς να ευαισθητοποιηθούν γύρω από το θέμα της επιθετικότητας και την αναγνώριση δικών τους συμπεριφορών που ενισχύουν την επιθετικότητα των παιδιών τους. Επίσης, είναι ιδιαίτερα σημαντική η επικοινωνία και η συνεργασία μεταξύ σχολείου και οικογένειας.

Και βέβαια απαραίτητη είναι <<η ύπαρξη υποστηρικτών προς τα σχολεία κοινωνικών υπηρεσιών που θα μπορέσουν να υποστηρίξουν δασκάλους, μαθητές και γονείς και να λειτουργήσουν συμβουλευτικά προς τα παιδιά που εμπλέκονται σε τέτοιου τύπου συμπεριφορές>>

Συμπέρασμα

Ανακεφαλαιώνοντας, πρέπει να επισημάνουμε ότι υπάρχουν παράγοντες που προκαλούν και ενισχύουν την επιθετικότητα. Η οικογένεια, το σχολείο και η τηλεόραση είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που συμβάλλουν στην εμφάνιση ή μείωση της επιθετικής συμπεριφοράς. Ακόμα, η κοινωνική κατηγορία προέλευσης της οικογένειας και το φύλο του παιδιού έχουν στενή σχέση (συνάφεια) με την εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με την εξέλιξη της επιθετικότητας του παιδιού, τα συμπτώματα επιθετικής συμπεριφοράς και τα χαρακτηριστικά των παιδιών που εκδηλώνουν επιθετικότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

3.1 Εισαγωγή

Σύμφωνα με τον Κουντούρη (2006 : 11), το επιθετικό παιδί δείχνει κυρίως από τον πρώτο χρόνο μετά τη γέννησή του τον αντιδραστικό του χαρακτήρα. Κατά κύριο λόγο, αυτό που αντιλαμβάνονται οι γονείς είναι φωνές, αντιδράσεις, διαταραχές του ύπνου με άρνηση πολλές φορές να κοιμηθεί ή αδυναμία ακόμα να κοιμηθεί όλη τη νύχτα. Πολύ τακτικά παρουσιάζονται έντονα επικοινωνιακά προβλήματα με τους γονείς και ακόμα δυσπεψία ή δυσκοιλιότητα. Αρνείται κατά κανόνα χάρδια, αγκαλιές και πάντα με την πρώτη ευκαιρία έρχεται σε ένταση και πανικό. Βέβαια, εδώ πρέπει να υπάρξει και μια ιδιαίτερη προσοχή για τους γονείς, ακόμη και για τον παιδίατρο όταν εμφανίζονται τέτοιες καταστάσεις. Ένα ανήσυχο παιδί με διαταραχές του ύπνου και της πέψης δε σημαίνει ότι αυτόματα εξελίσσεται σε ένα επιθετικό παιδί. Υφίστανται όμως σε μεγάλη ένταση οι προϋποθέσεις. Για αυτό το λόγο θα πρέπει όταν εμφανίζεται αυτό, για ένα μακρύ χρονικό διάστημα και υπάρχει αδυναμία εξήγησης αυτών των γεγονότων, και αν δει ότι συνεχίζονται να καταφύγει στον ειδικό γιατρό. Πάντως, γεγονός είναι ότι η εμφάνιση της επιθετικότητας στα παιδιά μπορεί να γίνει πάρα πολύ νωρίς είτε γρατζουνώντας τη μητέρα ή τα αδέρφια ή ακόμη δημιουργώντας προβλήματα κυρίως υπερκινητικού χαρακτήρα και αδυναμίας επικοινωνίας.

3.2 Η Εξελικτική διαδικασία της επιθετικότητας

Ο Κουντούρης (2006: 15) θεωρεί ότι με τον όρο *επιθετική συμπεριφορά* αναφερόμαστε σε όλα εκείνα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το επιθετικό παιδί. Πρόκειται για μια έντονη εσωτερική διάθεση προκειμένου να προκαλέσει βλάβες σε πρόσωπα ή πράγματα.

Το πρώτο στάδιο της επιθετικής συμπεριφοράς είναι κατά κύριο λόγο η εμφάνιση του πείσματος. Εδώ το παιδί παρουσιάζει αντίσταση σε οποιαδήποτε συμβουλή ή ακόμη

και μια πεισματική αντίθεση ως προς τους γονείς, εκφραζόμενη και λεκτικά και με πράξεις, αλλά που σιγά – σιγά επεκτείνεται και σε όλους τους ενήλικες. Πολύ τακτικά αυτή η φάση του πείσματος μπορεί να χαρακτηρίζεται και από μια προκλητική ή εχθρική συμπεριφορά. Τέτοιου είδους παιδιά συχνά παρουσιάζονται και γίνονται θυμωμένα, αντιδρούν άσχημα, αισθάνονται προσβεβλημένα και κατά κύριο λόγο, εμφανίζουν μια μόνιμη άρνηση συμβιβασμού με οτιδήποτε. Το επιθετικό παιδί σε αυτή τη φάση σκόπιμα ερεθίζει ενήλικους, συμμαθητές του, άλλα παιδιά ή και ομάδες ολόκληρες και δεν ανταποκρίνεται σε καμία πειθαρχία και κανόνα. Αυτά τα παιδιά κατά κανόνα δεν μπορούν να αναγνωρίζουν το λάθος της συμπεριφοράς τους και της όλης στάσης τους παρά τις παραινέσεις.

Μια κλιμάκωση της επιθετικής συμπεριφοράς με την πρόοδο του χρόνου είναι η φανερή επιθετικότητα με πράξεις βίας εναντίον ανθρώπων, αντικειμένων ή και ζώων (Κουντούρης 2006: 16). Τα παιδιά αυτά αρχίζουν πλέον να απειλούν ή και να χτυπούν με αντικείμενα που χρησιμοποιούν εναντίον συνομηλίκων ή αδύναμων γηραιότερων, να τραυματίζουν ή να σκοτώνουν ζώα ή ακόμη να επιδίδονται σε σεξουαλικές πράξεις. Αυτά τα παιδιά δείχνουν μια ιδιαίτερη προσοχή και έλξη σε ότι έχει σχέση με τη βία, π.χ. μαχαίρια, άλλου είδους όπλα ή οξέα αντικείμενα, πέτρες και κατά κύριο λόγο είναι πάντα «οπλισμένα» με τέτοιου είδους αντικείμενα.

Αυτό είναι το «τελευταίο σκαλί» της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών. Εμφανίζεται κυρίως μόλις το επιτρέψει η σωματική διάπλαση στα τελευταία χρόνια της σχολικής περιόδου ή στις αρχές του γυμνασίου. Παρουσιάζεται τότε το επιθετικό παιδί με μια τάση καταστροφής, γενικά αντικειμένου ξένης ιδιοκτησίας, τάση πυρομανίας ή ακόμη βρομίζοντας ή σπάζοντας ή χτυπώντας ή εξακολουθώντας μια περαιτέρω κλιμάκωση στην απάτη, κλεψιά ή ληστεία με βία. Εδώ έχουμε πολύ τακτικά την πρώτη εμφάνιση της διάρρηξης σπιτικών ή αυτοκινήτων και συγκρούσεων με αστυνομία ή με οποιαδήποτε άλλη μορφή εξουσίας. Χαρακτηριστικό και για αυτή την περίοδο αποτελούν και οι πρώτες απουσίες κατά τη διάρκεια της νύχτας ή και μέρες ολόκληρες από το οικογενειακό περιβάλλον ή ακόμη και από το σπίτι (Κουντούρης 2006 :17).

3.3 Τα συμπτώματα της επιθετικής συμπεριφοράς του παιδιού

Γενικά, το επιθετικό παιδί χαρακτηρίζεται από αντιπολιτευτική, αντικοινωνική, επιθετική συμπεριφορά που προκαλεί αρνητικές συνέπειες και καταστροφές για την κοινωνία, την οικογένεια, το σχολείο, ακόμα και για την επαγγελματική σταδιοδρομία. Η «διάγνωση» του επιθετικού παιδιού πρέπει να είναι προσεκτική, και πρέπει να ακολουθήσουν ίσως και μήνες παρατήρησης και καταγραφής των «συμπτωμάτων». Αυτή η καταγραφή θα πρέπει να γίνει με χρονολογική σειρά ώστε να υποβοηθήσει τον ειδικό που θα ασχοληθεί με την περίπτωση του «επιθετικού» παιδιού. Αυτά τα συμπτώματα επιθετικής συμπεριφοράς αναλύονται παρακάτω (Κουντούρης 2006 : 17-22):

α) Εκρήξεις θυμού : αυτές είναι πολύ εύκολο να αναγνωριστούν από τις πρώτες μέρες της εμφάνισής τους και από πολύ μικρή σχεδόν βρεφική ηλικία. Κατά κανόνα, το παιδί χωρίς κανένα ιδιαίτερο λόγο και πάρα πολύ γρήγορα πέφτει σε μια κρίση θυμού, η οποία διαρκεί περίπου τρεις ώρες με ένα πείσμα ακατανόητο και με μια ακραία τάση επιθετικότητας για οτιδήποτε στο σημείο που το βοηθάει η δύναμή του. Το παιδί κατά κανόνα δεν έχει συνείδηση αυτής της κρίσης του θυμού και οπωσδήποτε κανένα είδος ελέγχου.

β) Συχνές συγκρούσεις με ενήλικες : κι εδώ χωρίς κανένα ιδιαίτερο λόγο με μια έντονη επιθυμία για σύγκρουση σε οποιαδήποτε ώρα της ημέρας έχει μια έκφραση επιθετικότητας, η οποία κατά κανόνα κλιμακώνεται. Αυτό μπορεί να επαναλαμβάνεται σε όλη τη διάρκεια της ημέρας ή ακόμα κατά τη διάρκεια του ύπνου, όπου μετά από ένα απότομο ξύπνημα υπάρχει έντονη στάση και επιθυμία σύγκρουσης. Κύριο σύμπτωμα είναι η αντίδραση, ενεργητικά ή και παθητικά, οποιαδήποτε υπόδειξη ή κανόνας από μέρους των ενηλίκων προκειμένου να ακολουθήσεις ή να συνεργαστεί.

γ) Προκαλεί και μεταφέρει την ευθύνη : είναι μια από τις αγαπημένες ασχολίες του επιθετικού παιδιού κάθε τόσο, τελείως αναίτια, όσον αφορά τους συμμαθητές του, τους γονείς ή και άλλα πρόσωπα του στενού του περιβάλλοντος, να τα προκαεί με κάθε τρόπο. Είτε δημιουργώντας κάποιες πράξεις οι οποίες ανεβάζουν το δυναμικό έντασης ή τον θυμό κάποιων ανθρώπων, ή κλέβοντας ή χτυπώντας ή έχοντας οποιοδήποτε άλλο

ύπουλο τρόπο. Ο στόχος, γενικά, παραμένει να δημιουργήσει πνεύμα έντασης το οποίο, φυσικά, ποτέ δεν δέχεται πως φέρει ευθύνη.

δ) **Γέλιο και πρόκληση** : πολύ τακτικά, χωρίς κανένα ιδιαίτερο λόγο, γελά έντονα και με τρόπο προκλητικό και επιθετικό έτσι ώστε να προκαλέσει το θυμό ή την αντίδραση κάποιων άλλων με τελικό σκοπό τη σύγκρουση, για την οποία, όπως αναφέραμε παραπάνω, δε φέρει ευθύνη.

ε) **Θυμός, ευερεθιστότητα** : ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό είναι ο θυμός και η ευερεθιστότητα που εμφανίζονται πολύ τακτικά με τα προαναφερθέντα ή η ευερεθιστότητα που εμφανίζεται χωρίς κανένα λόγο, σε οποιαδήποτε στιγμή της ημέρας, με οποιοδήποτε τρόπο και χωρίς ιδιαίτερη πρόκληση. Πολλές φορές σε συνδυασμό με το θυμό φαντάζεται απλές ενέργειες των άλλων ως πρόκληση και επιτίθεται.

στ) **Εκδίκηση και κακοήθεια** : δύο από τα κύρια χαρακτηριστικά που διακρίνουν το επιθετικό παιδί σε κάθε ενέργεια της ημέρας και της συναναστροφής του, και αυτά δεν χρειάζεται να έχουν ιδιαίτερο μοτίβο ή οποιαδήποτε άλλη πρόκληση. Η εκδικητικότητα βρίσκεται και αυτή μέσα στο πλαίσιο του επιθετικού παιδιού.

Πραγματικά το εκδικητικό παιδί είναι κατά βάση και αυτό ένα επιθετικό παιδί. Όμως οι συνέπειες που μπορεί να έχει μια τέτοια πλευρά της επιθετικότητας είναι πολλή μεγάλη και καμιά φορά φτάνει να συμπαρασύρει μικρούς και μεγάλους σε βαθμό βεντέτας. Αυτή η λέξη βεντέτα που είναι ιταλική και ελληνικά σημαίνει εκδίκηση μπολιάζει πολλές φορές το παιδί ανάστροφα. Με λίγα λόγια ξεκινάει από τους γονείς, το περιβάλλον, τους συγγενείς και φτάνει στο παιδί.

Το παιδί μαθαίνει μέσα από το περιβάλλον που ζει πως η εκδικητικότητα είναι μέρος της ζωής και ότι μπορεί κάποια ημέρα να πάρει μέρος ενεργό σε κάποια περίπτωση που η οικογένεια θεωρήσει απαραίτητο.

Ακόμα ζητάει να τρομοκρατήσει αυτόν που τον τρομοκράτησε αδικώντας το, να αισθανθεί πως τον τιμώρησε ότι δεν θα υποστεί και πάλι την όποια ενέργεια που έγινε εις βάρος του αδικαιολόγητα.

Οι γονείς πρέπει ιδιαίτερα να προσέξουν αυτή την ιδιαιτερότητα του παιδιού γιατί και σε αυτή την περίπτωση οι καταστάσεις που είναι δυνατόν να δημιουργηθούν ασφαλώς θα είναι επώδυνες για το παιδί και για την οικογένεια.

ζ) **Καβγάδες με τα άλλα παιδιά :** Ένα από τα πιο συχνά γνωρίσματα του επιθετικού παιδιού. Αυτό το χαρακτηριστικό το ξεχωρίζει σαν μία έντονη αρνητική, επιθετική προσωπικότητα. Αυτό το παιδί θα «αρέσκεται» στο να ψάχνει καβγάδες με την παραμικρή αφορμή, θα φωνάζει, θα μαλώνει συνέχεια, κάθε λεπτό. Αυτή η συμπεριφορά βέβαια θα ισχύει και μέσα στο οικογενειακό του περιβάλλον.

η) **Εκφοβισμός, εκβιασμός :** τα δύο αυτά στοιχεία αποτελούν ένα ακόμα κομμάτι από το πάζλ της συμπτωματολογίας του επιθετικού παιδιού, και πάλι διάχυτα κατά τη διάρκεια της ημέρας, με ιδιαίτερη ένταση κατά τις πρωινές ώρες όπου ξυπνά με αυξημένη ενέργεια.

θ) **Βασανισμοί ζώων :** το κατεξοχήν αναγνωριστικό σύμπτωμα της επιθετικότητας και της διαταραγμένης προσωπικότητας του επιθετικού παιδιού. Κατά κύριο λόγο, τα ζώα αφού βασανίζονται, είναι αυτά που μπορεί να πιάσει πιο εύκολα, είναι δύσκολο να αντισταθούν, να δαγκώσουν ή να γρατσουνίσουν κλπ., ή πρόκειται για γέρικα όντα αδύναμα σε αντίσταση.

ι) **Ψέμα :** το επιθετικό παιδί λέει συνεχώς ψέματα σε ότι αφορά την εξασφάλιση αγαθών ή προνομίων για αυτόν χωρίς κόπο και χωρίς βέβαια να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της ζωής ή των άλλων απέναντί του. Το ψέμα είναι απλοϊκό, χονδρόκατασκευασμένο ή μπορεί να είναι και «λεπτό», με ιδιαίτερη προσοχή. Αυτό εξαρτάται από την ευφυΐα του επιθετικού παιδιού και στον άνθρωπο στον οποίο απευθύνεται.

ια) **Βρισιά, κλεψιά :** αυτό το χαρακτηριστικό κυρίως εμφανίζεται στη σχολική ηλικία ή στην αρχή της εφηβείας και εξελίσσεται από απλή συνήθεια μέχρι το τέλος της ζωής. Αν δεν ληφθούν έγκαιρα μέτρα ή από τυχαίο γεγονός δεν διακοπεί η συμπεριφορά αυτή ή αν η αυστηρότητα των γονέων και η δύναμη να συγκρατήσουν το παιδί δεν επαρκεί, το ακολουθούν μέχρι το τέλος της ζωής του, χρωματίζοντας το κοινωνικά ανάλογα με τη συμπεριφορά και περιθωριοποιώντας το παιδί.

ιβ) **Τραυματισμοί ανθρώπων και σεξουαλικές πράξεις :** και εδώ έχουμε την σημαντικότερη έκφραση της παραβατικής συμπεριφοράς. Πρόκειται για ένα ακόμα κρίκο της αλυσίδας της παραβατικότητας, που όπως είπαμε παραπάνω κάθε διαλεκτική είναι περιττή. Εδώ, πλέον, πρέπει να αρχίζουν τα αυστηρά κοινωνικά μέτρα.

ιγ) **Πυρομανία, καταστροφές, επιθέσεις :** αυτά αποτελούν κάποιες από τις συνέπειες του επιθετικού παιδιού και είναι ένα μείγμα της επιθετικής του συμπεριφοράς,

ανάλογα με τις παρέες που κάνει και τον κοινωνικό περίγυρο στον οποίο βρίσκεται. Ουσιαστικά, με αυτό κλείνει ένας γνωστός κύκλος συμπτωμάτων που αναφέραμε παραπάνω

ιδ) Υπερκινητική συμπεριφορά : πολλά παιδιά και έφηβοι με επιθετική συμπεριφορά ή αντικοινωνικό χαρακτήρα είναι πολύ τακτικά ανήσυχα, εκρηκτικά και είναι πολύ δύσκολο να συγκεντρωθούν. Περίπου στο 50% της επιθετικής συμπεριφοράς του παιδιού βρίσκουμε σε συνδυασμό και ένα υπερκινητικό σύνδρομο. Η διαταραχή ελλειμματικής προσοχής και υπερκινητικότητας (ΔΕΠΥ ή ADHD) είναι πολύ συχνή διάγνωση. Υπάρχουν παιδιά που παρουσιάζουν κυρίως έλλειψη προσοχής, άλλα που παρουσιάζουν κυρίως παρορμητική και υπερκινητική συμπεριφορά, καθώς και ένας μικτός τύπος που περιέχει και τα δύο. Η συμπτωματολογία του ADHD χωρίζεται σε δύο μέρη, σε πρωτογενή και σε δευτερογενή συμπτώματα. Τα πρωτογενή συμπτώματα είναι διάσπαση προσοχής, αυθόρμητες κινήσεις και υπερκινητικότητα. Τα δευτερογενή συμπτώματα είναι δυσκολίες στην συμπεριφορά, σχολική αποτυχία που πιθανόν να έχουν να κάνουν και με άλλες μαθησιακές δυσκολίες, επίσης έλλειψη φίλων ή έλλειψη κοινωνικών σχέσεων και χαμηλή αυτοπεποίθηση. Κυρίως εμφανίζεται ο συνδυασμός αυτός κατά την πρώτη παιδική ηλικία ή στον πρώτο παιδικό σταθμό για να κλιμακωθεί αργότερα στο γυμνάσιο ή στο λύκειο και κατόπιν μπορεί να παραμένει σαν η πλέον ανάμεικτη επιθετική συμπεριφορά για όλη του τη ζωή.

Τα συμπτώματα της επιθετικής συμπεριφοράς που περιγράψαμε δεν εμφανίζονται όλα μαζί σε όλα τα παιδιά. Όμως από πολύ νωρίς εμφανίζονται οικογενειακά προβλήματα με συγκρούσεις ανάμεσα σε γονείς, αδέρφια και το επιθετικό παιδί. Εξαιτίας αυτού δυναμώνει η επιθετική συμπεριφορά και ίσως είναι ο λόγος αυτός που απομακρύνονται τα παιδιά από το κοινωνικό ή οικογενειακό περιβάλλον, ψάχνουν να βρουν καινούργιες παρόμοιες παρέες και έτσι εξελίσσεται ένας φαύλος κύκλος χωρίς τέλος. Η απαξίωση που νιώθουν τα παιδιά μειώνει τα αισθήματα αυτοπεποίθησης και αυξάνει την αίσθηση της έλλειψης αγάπης με αποτέλεσμα να δυναμώνουν οι άλλες παρέες και να γίνεται πιο έντονη η αναζήτηση μιας άλλης κοινωνικής λύσης, η οποία κατά κανόνα είναι η παραβατική συμπεριφορά. Σε αυτή τη συμπεριφορά συμπεριλαμβάνονται αργότερα και όλα τα άλλα πρόσωπα που με καλή θέληση θα

προσπαθήσουν να πλησιάσουν και να αγγίξουν το παιδί για τη λύση του προβλήματος, συγγενείς, γνωστοί και φίλοι

Όμως το να είναι ένα παιδί «επιθετικό» γεννά και διάφορα άλλα παράπλευρα και αρνητικά αποτελέσματα. Ακόμα η επιθετικότητα είναι η γενεσιουργός αιτία και άλλων προβλημάτων όπως :

α) Αποφυγή μάθησης και αποφυγή οικογενειακής ζωής : δύο από τα πιο χαρακτηριστικά συμπτώματα μόνα τους ή σε συνδυασμό είναι τα δύο ανωτέρω. Αρχίζουν κυρίως από τη μέση σχολική ηλικία και φτάνουν μέχρι και το τέλος της γυμνασιακής ηλικιακής καριέρας. Συνδυάζονται πολύ τακτικά με όλα τα άνω συμπτώματα, και επιπλέον με τη λήψη ουσιών ή οποιαδήποτε άλλη εγκληματική ενέργεια.

β) Γνωστικές διαταραχές και σχολικά προβλήματα : επίσης, ένα ποσοστό άνω του 50% εμφανίζεται σε επιθετικά παιδιά ο συνδυασμός της πεισματικής επιθετικής συμπεριφοράς με διαταραχές της γλώσσας, της γραφής και του σχεδίου. Αυτό διαπιστώνεται ήδη από τους παιδικούς σταθμούς και αργότερα στην προσχολική ηλικία. Ιδιαίτερα, με την πρόοδο του χρόνου στο σχολείο ο συνδυασμός αυτός μπορεί να είναι τόσο δυνατός ώστε ένα παιδί και μόνο μπορεί να διαταράξει όλη τη λειτουργία της σχολικής τάξης με αποτέλεσμα η συμπεριφορά αυτή να γίνει μούμερανγκ εναντίον του, να απομονωθεί, να δεχθεί την επιθετικότητα ή την αδιαφορία του δασκάλου, με αποτέλεσμα αργότερα να έχει μια είσοδο πλέον στην αντικοινωνική περιθωριακή συμπεριφορά. Εδώ, πολύ τακτικά εμφανίζεται ένα ιδιαίτερο για αυτό το παιδί πρόβλημα που είναι η απόρριψη ή η άρνηση συναναστροφής των υπολοίπων μαζί του με αποτέλεσμα την πλήρη απομόνωσή του και την περαιτέρω άσχημη διαμόρφωση του χαρακτήρα και της ψυχικής του υγείας.

γ) Προβλήματα απαξίωσης και κατάθλιψης : αν και από την πρώτη άποψη επιθετικά παιδιά δίνουν την εντύπωση του ισχυρού πολύ τακτικά υποφέρουν τα ίδια από τα αισθήματα απαξίωσης, εμπιστοσύνης στον εαυτό τους και αργότερα μιας καταθλιπτικής δυσθυμίας. Δε δείχνει καμία όρεξη για παιχνίδι, σε πολλά πράγματα βλέπουν το μέλλον μαύρο και αναπτύσσουν μια απάθεια. Η απάθεια και η απομόνωση αυτή οδηγούν σε περαιτέρω επιθετικότητα, αλλά σε περίπου 20% των παιδιών μπορεί να οδηγήσει σε ακραία συμπεριφορά μέχρι εγκληματικές εκρήξεις.

3.4 Τα χαρακτηριστικά των παιδιών που εκδηλώνουν επιθετικότητα

Τα παιδιά που εκδηλώνουν επιθετικότητα παρουσιάζουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά.

Κύριο χαρακτηριστικό της επιθετικής συμπεριφοράς είναι η πρόθεση, η επιθυμία να προκαλέσει ζημιά στον άλλον. Όσο καταστροφική και επικίνδυνη και αν είναι για τον άλλο μια ενέργεια δεν χαρακτηρίζεται ως επιθετική, αν γίνεται άθελά μας. Επιθετικότητα έχουμε μόνο όταν υπάρχει εμπρόσθετη ενέργεια, σκόπιμη εχθρική πράξη.

Εκτός της εχθρικής επιθετικότητας (hostile aggression), που κατευθύνεται προς πρόσωπα και συνοδεύεται από αρνητικά συναισθήματα, υπάρχει και ένα δεύτερο είδος επιθετικότητας, η λεγόμενη συντελεστική επιθετικότητα (instrumental aggression), που αποσκοπεί στην απόκτηση ή διατήρηση κάποιου αντικειμένου, στην κυριαρχία περιοχής ή στην εξασφάλιση δικαιώματος (Καράτζιου 2000). Η μορφή αυτή επιθετικότητας είναι απρόσωπη. Προκαλείται βέβαια ζημιά στους άλλους από μια τέτοια επιθετική ενέργεια, αλλά μόνο εμμέσως. Όπως θα δούμε παρακάτω, έχει διαπιστωθεί ότι, κατά την προσχολική ηλικία, η επιθετικότητα είναι κυρίως συντελεστικής μορφής. Με την πάροδο της ηλικίας μειώνεται το είδος αυτό και αυξάνει η εχθρική επιθετικότητα, η οποία στρέφεται αρχικά προς τους γονείς και αργότερα προς τους συνομηλίκους.

Τα παιδιά που χαρακτηρίζονται από επιθετικότητα είναι συνήθως *ανυπάκουα, αρνητικά*, δείχνουν *απάθεια* και παρουσιάζουν *αντιδραστική και προκλητική συμπεριφορά* προς τα μέλη της οικογένειάς τους, το διδακτικό προσωπικό του σχολείου και γενικά προς τα άτομα που κατέχουν εξουσία. Η αντιδραστική και επιθετική συμπεριφορά των παιδιών δημιουργεί προβλήματα στις σχέσεις τους με την οικογένεια, τους συνομηλίκους και το σχολείο. Δημιουργεί όμως προβλήματα και στα ίδια τα παιδιά γιατί δεν τους δίνει τη δυνατότητα να μάθουν κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές, οι οποίες θα αποτελέσουν αργότερα τη βάση για την ομαλή ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο.

Για να καταλήξουμε χαρακτηρίζοντας ένα παιδί ως επιθετικό, θα πρέπει να συνυπολογίσουμε τα εξής στοιχεία: *τη διάρκεια της επιθετικής συμπεριφοράς του παιδιού, την ηλικία και το φύλο του παιδιού, το βαθμό εχθρότητας, μίσους και εκδίκησης προς τους άλλους, τη δύναμη που έχει το παιδί να ελέγξει τον εαυτό του και να σταματήσει να προκαλεί πόνο στους άλλους, νιώθοντας πως κινδυνεύει η ασφάλειά τους.*

Συμπέρασμα

Ανακεφαλαιώνοντας, παρατηρούμε ότι τα παιδιά παρουσιάζουν διάφορα χαρακτηριστικά που χρωματίζουν την επιθετική συμπεριφορά με αποτέλεσμα να γίνεται αντιληπτή.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι η επιθετικότητα εμφανίζεται διαφορετικά σε κάθε στάδιο. Στην αρχή ξεκινάει με την εμφάνιση του πείσματος ,αργότερα εκδηλώνεται με πράξεις βίας εναντίον ανθρώπων, ζώων και αντικειμένων και στο τελευταίο στάδιο με κλοπές αντικειμένων, ληστείες ,τάσεις καταστροφής, πυρομανίας κ.ά.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στις αρχές που στοχεύουν στην πρόληψη της επιθετικότητας, στην πρόληψη της επιθετικότητας μέσα από την οικογένεια, πολιτεία και ΜΜΕ, στις τεχνικές πρακτικής της παιδικής επιθετικότητας μέσα από την τάξη και στον ρόλο του ΚΛ στο σχολείο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV: ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

4.1 Εισαγωγή

Η πρόληψη της παιδικής επιθετικότητας είναι ένα μεγάλο κεφάλαιο που μας απασχολεί ολοένα και περισσότερο σαν ένα ανησυχητικό κοινωνικό φαινόμενο.

Είναι βέβαιο ότι η πρόληψη είναι προτιμότερη από την θεραπεία. Οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί έχουν ως κύρια επιδίωξη την προώθηση της θετικής συμπεριφοράς των παιδιών και ν' αποφεύγονται οι επιθετικές συμπεριφορές.

Επιπροσθέτως είναι σημαντικό ν' επισημανθεί ότι τα προγράμματα πρόληψης της επιθετικότητας είναι αποτελεσματικότερα όταν ξεκινούν από νωρίς και βασίζονται στην ενεργό συμμετοχή των παιδιών, γονέων και εκπαιδευτικών και πρέπει να είναι μακροχρόνια.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα γίνει αναφορά στις αρχές που στοχεύουν στην πρόληψη της επιθετικότητας, στην πρόληψη της επιθετικότητας μέσα από την οικογένεια, την πολιτεία και τα ΜΜΕ. Επιπλέον θ' αναφερθεί οι τεχνικές πρακτικής αντιμετώπισης της παιδικής επιθετικότητας μέσα στην τάξη και ο ρόλος του ΚΛ στο σχολείο.

4.2 Οι αρχές που στοχεύουν στην πρόληψη της επιθετικότητας

Ο Olweus (Ανδρέου και Smith, 2002) αναφέρει τις αρχές που πρέπει να έχουν σαν στόχο, όσοι συμμετέχουν στα διάφορα προγράμματα για την πρόληψη της επιθετικότητας:

1) Η ευαισθητοποίηση απέναντι στα προβλήματα θυματοποίησης, εκφοβισμού και παρενόχλησης. Η σχετική ενημέρωση για το μέγεθος και τις αιτίες αυτών των προβλημάτων και τα επιμέρους χαρακτηριστικά δραστών και θυμάτων θα πρέπει να στοχεύει και στην καταπολέμηση λανθασμένων πεποιθήσεων απόδοσης ευθυνών σε συνθήκες και γεγονότα τα οποία δε συνδέονται άμεσα με την εκδήλωση του φαινομένου, (όπως π.χ. το μέγεθος του σχολείου, η σχολική αποτυχία).

2) Η ενεργός συμμετοχή εκπαιδευτικών και γονέων, με σκοπό την εξασφάλιση μιας σωστής διαπαιδαγώγησης που θα στοχεύει στην πρόληψη και αντιμετώπιση των

προβλημάτων που συνδέονται με λανθασμένους παιδαγωγικούς χειρισμούς. Στην περίπτωση των προβλημάτων θυματοποίησης, όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις η διαπαιδαγώγηση αυτή θα πρέπει να βασίζεται σε κινητοποίηση των παιδιών που εμπλέκονται σ' αυτά για αλλαγή συμπεριφοράς, συζήτηση με όλη την τάξη, διεξοδική ανάλυση των στόχων, συνειδητοποίηση των κινδύνων μιας εμμονής ή αύξησης του προβλήματος.

3) Η διαμόρφωση μιας καθαρής στρατηγικής ενάντια στις πρακτικές θυματοποίησης εκφοβισμού και παρενόχλησης. Κανόνες όπως: «Δεν πειράζουμε τα άλλα παιδιά», «Δεν επιτρέπονται τα καψόνια», «Βοηθάμε τα θύματα», θα πρέπει να ακολουθούνται πιστά και η εφαρμογή τους να αμείβεται. Σε κάθε περίπτωση δε θα πρέπει να δίνει το μήνυμα ότι « κερδίζει πάντα ο πιο ισχυρός» μέσω της χρήσης σωματικής ή ψυχολογικής βίας. Αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει και αντικείμενο συζήτησης μέσα στην τάξη.

4) Η προσφορά υποστήριξης και προστασίας στα θύματα. Πέρα από την φροντίδα για την τήρηση αυστηρών κανόνων, τα θύματα θα πρέπει να βοηθηθούν από τους γονείς, τους δασκάλους και τους συμμαθητές τους να αποκτήσουν συμπεριφορές που θα προκαλούν την εκτίμηση των άλλων και να ασκηθούν σε τακτικές αυτοεπίγνωσης μέσα και έξω από την σχολική τάξη. Θα πρέπει να θωρακιστούν με αμυντικές στρατηγικές που θα αποτρέπουν τους δράστες και θα αδρανοποιούν την εμπλοκή του κοινωνικού τους περιγύρου στα φαινόμενα θυματοποίησης και να αποκτήσουν ικανότητες δημιουργίας και διατήρησης φιλικών σχέσεων

4.3 Η πρόληψη της επιθετικότητας μέσα από την οικογένεια.

Πέρα από κάθε αμφισβήτηση, είναι καθοριστικός ο ρόλος της οικογένειας που μέσω της διαπαιδαγώγησης μπορεί να προλάβει την επιθετικότητα.

Χρειάζεται οι γονείς να ευαισθητοποιηθούν γύρω από το θέμα της επιθετικότητας και την αναγνώριση δικών τους συμπεριφορών που ενισχύουν την επιθετικότητα των παιδιών τους.

Επίσης είναι ιδιαίτερα σημαντική η επικοινωνία και η συνεργασία μεταξύ σχολείου και οικογένειας.

Πέρα όμως από τις γενικές αρχές υπάρχουν και συγκεκριμένες μέθοδοι και τεχνικές πρόληψης της ανεπιθύμητης συμπεριφοράς και σύμφωνα με την Καλλέργη-Παπασπύρου (2008:308) είναι τα εξής :

i. Θεμελιακό στοιχείο αποτελεί η δημιουργία και διατήρηση θετικού κλίματος στο σπίτι που έχει σχέση κυρίως με τις σωστές διαπροσωπικές σχέσεις των μελών της οικογένειας.

ii. Η ενίσχυση της συναισθηματικής και κοινωνικής ικανότητας των παιδιών είναι απαραίτητη. Το πως φτιάχνω μια φίλια, πως τη διατηρώ, πως τη διακόπτω αφορά όλους τους ανηλίκους και συνδέεται άμεσα με την κατοπινή κοινωνικότητά τους, αλλά και τη σχέση με τον εαυτό τους.

iii. Τα παιδιά χρειάζεται να μάθουν να δημιουργούν δεσμούς με τους συνομηλίκους τους και να μπορούν να διατηρήσουν και να σεβαστούν την ατομικότητα και τη διαφορετικότητά τους μέσα σε αυτούς.

iv. Χρειάζεται να μάθουν να ακούνε τους άλλους και τα συναισθήματα τους, αλλά επίσης να μάθουν να αναγνωρίζουν και να εκφράζουν και τα δικά τους συναισθήματα. Τα αποτελέσματα θα είναι καλύτερα αν αφήσουν τα παιδιά να μιλούν ελεύθερα για τους φόβους τους και τα σχολικά τους προβλήματα.

v. Χρειάζεται ακόμα να μάθουν να εκφράζουν τη δυσαρέσκεια και το θυμό τους με τρόπο κοινωνικό που δεν προκαλεί πόνο στον άλλον, αλλά ενισχύει τη βαθύτερη επικοινωνία μαζί του και αντίστοιχα να μπορούν να απαιτήσουν το αντίστοιχο για τους εαυτούς τους.

vi. Πρόσφατες θεωρίες και έρευνες υποστηρίζουν ότι οι συγκρούσεις με συνομήλικους συμβάλλουν στην ανάπτυξη του παιδιού και αντιπροσωπεύουν μια σημαντική πτυχή της κοινωνικής του αλληλεπίδρασης. Έτσι η εκμάθηση στρατηγικών επίλυσης συγκρούσεων αναπόφευκτα συνδέεται με το βαθμό ανάπτυξης των κοινωνικών τους δεξιοτήτων.

vii. Επίσης σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η ύπαρξη κανόνων μέσα στην οικογένεια οι οποίοι να είναι σεβαστοί από γονείς και παιδιά. Δεν μπορούμε να μιλάμε για πρόληψη και αντιμετώπιση της επιθετικότητας των παιδιών χωρίς κανόνες στην οικογενειακή μας ζωή. Από την αρχή η οικογένεια ορίζει τους βασικούς κανόνες. Οι κανόνες είναι αποτέλεσμα συζήτησης και συναπόφασης με τα παιδιά. Είναι σημαντικότερο να

υπάρχουν θεσμοθετημένοι ξεκάθαροι κανόνες αποδεκτής συμπεριφοράς, μετά από συμφωνία όλων. Όταν όμως θέτουμε τα όρια τις αποδεκτής συμπεριφοράς πρέπει να αφήνουμε και συγκεκριμένα μικρά περιθώρια ανεκτικότητας.

viii. Πρέπει ακόμα να γνωρίζουμε πως όταν υπογραμμίζουμε τις επιθυμητές συμπεριφορές αντί να καταδικάζουμε τις ανεπιθύμητες, εδραιώνουμε τις πρώτες στο μυαλό των παιδιών, ενώ ταυτόχρονα τους δείχνουμε ότι έχουμε εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους. Στην περίπτωση βέβαια όπου χρειαστεί να καταδικάσουμε μια αρνητική συμπεριφορά, θυμόμαστε πως κατακρίνουμε τη συγκεκριμένη ανάρμοστη συμπεριφορά και όχι το πρόσωπο.

4.3.1 Μέτρα πρόληψης της επιθετικότητας από την Πολιτεία

Σύμφωνα με την Έλενα Καλλέργη- Παπασπύρου (2008:308), τα μέτρα πρόληψης της επιθετικότητας από την Πολιτεία είναι τα εξής :

- α) Στο υπό Ίδρυση Ινστιτούτο Αντεγκληματικής Πολιτικής να προβλεφθεί τμήμα μελέτης ενδοσχολικής βίας
- β) Σε κάθε Δήμο να ορισθεί κοινοτικός διαμεσολαβητής , ο οποίος θα συνδέει το σχολείο με την κοινότητα
- γ) Απαραίτητη είναι επίσης η ενίσχυση των κοινωνικών υπηρεσιών που θα μπορέσουν να υποστηρίξουν δασκάλους, μαθητές και γονείς και να λειτουργήσουν συμβουλευτικά προς τα παιδιά που εμπλέκονται σ' επιθετικού τύπου συμπεριφορές.
- δ) Γονεοκεντρικές παρεμβάσεις που στοχεύουν στην ανάπτυξη σωστής συμπεριφοράς των γονιών απέναντι στα παιδιά τους , αποτελεί μια από τις σημαντικότερες στρατηγικές στην προσπάθεια αποφυγής της εριστικότητας μεταξύ των παιδιών. Στόχος είναι η αλλαγή συμπεριφοράς του παιδιού μέσα από την αλλαγή συμπεριφοράς των γονιών.

4.3.2 Η πρόληψη της επιθετικότητας από τα ΜΜΕ

Σύμφωνα με την Έλενα Καλλέργη-Παπασπύρου (2008:308) τα μέτρα πρόληψης της επιθετικότητας από τα ΜΜΕ είναι τα εξής :

- α) Προσαρμογή των προγραμμάτων TV στα ωράρια και στην ζωή των ανηλίκων
- β) Εκπαιδευτικά /ψυχαγωγικά προγράμματα
- γ) Περιορισμός των έργων βίας.

4.4 Η πρόληψη της επιθετικότητας στο σχολείο

Η αντιμετώπιση της παιδικής επιθετικότητας είναι ένα μεγάλο θέμα που μας απασχολεί ολοένα και περισσότερο δεδομένου ότι αποτελεί ένα ανησυχητικό κοινωνικό φαινόμενο. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θ' ασχοληθούμε με τις τεχνικές πρακτικής αντιμετώπισης της επιθετικότητας στην σχολική τάξη.

Πριν όμως μιλήσουμε για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου, πρέπει πρώτα απ' όλα ν' αναφερθούμε στην πρόληψη της παιδικής επιθετικότητας.

Η πρόληψη της επιθετικότητας εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Εδώ θ' ασχοληθούμε με τον παράγοντα δάσκαλο. Ο δάσκαλος ορίζει τους βασικούς κανόνες στην σχολική τάξη που είναι αποτέλεσμα συζήτησης και συναπόφασης με τους μαθητές.

Οι κανόνες πρέπει να είναι απλοί και σαφείς. Επιπλέον οι κανόνες πρέπει να υπενθυμίζονται συλλογικά και ατομικά επαινώντας κάθε φορά την τήρηση κάποιου κανόνα δίνοντας την ανάλογη θετική ενίσχυση.

Για να τηρηθούν όλα τα παραπάνω πρέπει να υπάρχει μια οργανωμένη αίθουσα. Σημαντικό ρόλο παίζει και η ανάρτηση των κανόνων σε σημείο της σχολικής τάξης όπου γίνονται εύκολα ορατοί από τα παιδιά. Ο δάσκαλος επίσης φροντίζει να προφυλάξει τα παιδιά από τυχόν παραβιάσεις. Οι κανόνες επίσης δυνατόν να αλλάζουν μετά από συλλογική συζήτηση δασκάλου-μαθητών. Έτσι ,σε μια τέτοια οργανωμένη σχολική αίθουσα ο μαθητής νιώθει ασφάλεια.

Όταν λέμε οργάνωση της σχολικής τάξης εννοούμε την διάταξη θρανίων, γνώση των κανόνων, κατανομή θέσεων, τρόποι προσέλευσης του δασκάλου, διαδικασία για το μάζεμα των υλικών κ.ά. Αυτά όσον αφορά την πρόληψη.

Τώρα θα σας παρουσιάσουμε μερικές από τις τεχνικές αντιμετώπισης της επιθετικότητας που χρησιμοποιούνται στην σχολική τάξη.

Αυτές είναι οι εξής :

- α) Απομάκρυνση
- β) Απόσβεση
- γ) Αρνητική ενισχυτική τιμωρία
- δ) Θετική ενίσχυση
- ε) Παιχνίδι ρόλων
- στ) Υπερδιόρθωση
- η) Αμοιβαίο συμβόλαιο
- θ) Εναλλακτικοί τρόποι αντίδρασης
- ι) Τροποποίηση συμπεριφοράς.

4.5 Ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στο σχολείο

Στα πλαίσια της πρόληψης της επιθετικότητας επισημαίνεται ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού στο σχολείο που συμβάλλει, όχι μόνο στην αντιμετώπιση, αλλά και στην αποφυγή του φαινομένου (Μπρούζος, 1998, σελ. 48-51).

Η παρουσία του κοινωνικού λειτουργού, θα πρέπει να ορισθεί με θεσμικό πλαίσιο στους παιδικούς σταθμούς και στα σχολικά πλαίσια όλων των βαθμίδων. Ουσιαστική είναι η συμβολή του επαγγελματία στο σχολικό χώρο, καθώς οι δυσκολίες που παρουσιάζονται από μια μερίδα μαθησιακού πληθυσμού δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν από τους παιδαγωγούς.

Ωστόσο, ούτε ο δάσκαλος ούτε ο κοινωνικός λειτουργός είναι προφανώς σε θέση να αντιμετωπίσουν μόνοι αποτελεσματικά τις δυσκολίες του μαθητικού πληθυσμού, χωρίς θεσμικά εδραιωμένες κρατικές κοινωνικές υπηρεσίες που να τους προστατεύουν και να τους στηρίζουν ουσιαστικά στο δύσκολο έργο τους που διαρκώς γίνεται πιο σύνθετο και περίπλοκο. Η έλλειψη θεσμικών πλαισίων και οργάνων κοινωνικής πολιτικής, παρά τη συνήθη καλή θέληση των εμπλεκόμενων επαγγελματιών, εμποδίζει τη γόνιμη συνεργασία με αποτέλεσμα να μην είναι εφικτός ούτε ο ελάχιστος κοινωνικός σχεδιασμός (Μπρούζος, 1998, σελ. 49-50). Η τοποθέτηση του κοινωνικού λειτουργού στους παιδικούς σταθμούς και στα σχολεία θα δώσει τη δυνατότητα στον επαγγελματία να παρατηρήσει επιθετικές συμπεριφορές παιδιών μέσα στο παιχνίδι, απέναντι σε συνομηλίκους και στον παιδαγωγό. Ο κοινωνικός λειτουργός θα είναι σε θέση να αναγνωρίσει τις συμπεριφορές αυτές και μέσα από τη συνεργασία με τον παιδαγωγό και την οικογένεια του παιδιού, θα μπορέσει να παρέμβει αναλόγως σε κάθε ξεχωριστή περίπτωση ή να κάνει παραπομπή σε κάποια άλλη υπηρεσία.

Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού είναι πολύ σημαντικός τόσο στη πρωτοβάθμια όσο και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Μπρούζος, 1998, σελ. 51). Η κοινωνική εργασία μπορεί να εφαρμοστεί σε άτομα, ομάδες μαθητών, γονείς και συχνή συστηματική συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς του σχολείου. Επίσης με παραπομπές μαθητών στην κοινότητα σε ειδικές υπηρεσίες, όπως ιατροπαιδαγωγικά κέντρα, νοσοκομεία κ.λ.π. Ο κοινωνικός λειτουργός εξάλλου συνεργάζεται με την ομάδα εκείνη

των 'δύσκολων' μαθητών, επικεντρώνεται στο οικογενειακό περιβάλλον και ελάχιστα στο σχολείο και τον δάσκαλο. Οι επαγγελματικές αξίες των κοινωνικών λειτουργών βασίζονται στην ποιότητα των υποστηρικτικών και θεραπευτικών υπηρεσιών που προσφέρουν στο μαθητή και την οικογένεια του. Αξιολογούν το δυναμικό που διαθέτει και ακόμη θεωρούν ευθύνη τους να συντελέσουν σε αλλαγές κοινωνικών θεσμών, όπως το σχολείο

Κομμάτι της δουλειάς του κοινωνικού λειτουργού είναι και η συνεργασία με το σύλλογο γονέων και κηδεμόνων με στόχο αφενός μεν την κινητοποίηση και ενεργοποίηση για θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής αφετέρου δε στην αντιμετώπιση θεμάτων όπως είναι η επιθετικότητα και η παραβατικότητα που μπορεί να εμφανίζεται στο συγκεκριμένο σχολείο. Προβλήματα τέτοια μπορούν να αντιμετωπιστούν με τη συμμετοχή του εκπαιδευτικού προσωπικού, των συλλόγων γονέων, των τοπικών κοινωνικών υπηρεσιών του δήμου, της αστυνομίας κλπ. Ο κοινωνικός λειτουργός με την εφαρμογή της μεθόδου κοινωνικής εργασίας με την κοινότητα, έχει τη δυνατότητα να ευαισθητοποιήσει, να συντονίσει και να κινητοποιήσει όλους τους τοπικούς φορείς για την αντιμετώπιση τέτοιων προβλημάτων (Μπρούζος, 1998, σελ. 50-52).

Στις αρμοδιότητες του κοινωνικού λειτουργού περιλαμβάνεται η διασύνδεση υπηρεσιών στην κοινότητα για αντιμετώπιση προβλημάτων επιθετικότητας, αλλά και για τη δημιουργία προγραμμάτων που θα προλάβουν τέτοιου είδους προβλήματα (π.χ. η ανάπτυξη βιβλιοθηκών, συμβουλευτικών σταθμών, σταθμούς κακοποιημένων παιδιών κλπ.) Σχολείο δικαστήριο ανηλίκων, πρόνοια Κ.Ε.Δ.Α.Υ., μπορούν να βρίσκονται σε στενή συνεργασία για το ίδιο περιστατικό, αντί να ασχολείται η κάθε υπηρεσία ξεχωριστά με το ίδιο περιστατικό. Αυτού του είδους η διεπιστημονική συνεργασία, θα πρέπει να κρατήσει τα περιστατικά σε προγράμματα παρέμβασης και θεραπείας, όταν αυτό χρειάζεται, χωρίς να χάνονται.

Συμπέρασμα

Η πρόληψη της επιθετικότητας αποτελεί δικαίωμα όλων των παιδιών. Τα προγράμματα πρόληψης της επιθετικότητας είναι πιο αποτελεσματικά όταν ξεκινούν νωρίς με την διαπαιδαγώγηση και την ενεργή συμμετοχή.

Στο τελευταίο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί για την επιθετικότητα των παιδιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V:ΕΡΕΥΝΕΣ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΘΕΙ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ.

5.1 Εισαγωγή

Έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες και μελέτες σχετικά με την επιθετικότητα ,τόσο στον διεθνή χώρο όσο και στον ελληνικό (πρόσφατα κυρίως).

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε μερικές από τις έρευνες αυτές. Κυρίως θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στις έρευνες που ασχολούνται με τον ρόλο της τηλεόρασης και της διαπαιδαγώγησης των παιδιών (οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον) για την εκδήλωση της επιθετικότητας.

5.2 Έρευνες στον διεθνή χώρο

Η έρευνα του Schramm, Lyle και Parker (Βουιδάσκη, 1987, σελ. 89-102) έδειξε ότι: Τα παιδιά, στα οποία ήδη υπήρχε έκδηλη η επιθετική διάθεση και συμπεριφορά, παρακολουθούσαν με περισσότερη ευχαρίστηση βίαια τηλεοπτικά περιεχόμενα συγκριτικά με άλλα παιδιά, σε συνάρτηση πάντα με την ηλικία, το φύλο, τη νοημοσύνη και την κοινωνική προέλευση. Αυτό το αποτέλεσμα κάνει ακόμα πιο δύσκολο το ερώτημα εάν τα επιθετικά παιδιά προτιμούσαν τα βίαια τηλεοπτικά προγράμματα ή κατά πόσο οι ίδιες οι σκηνές βίας και επιθετικότητας έκαναν τα παιδιά επιθετικά.

Από μερικούς ερευνητές υποστηρίζεται, ότι ένα μεγάλο μέρος της επιθετικότητας και της εγκληματικότητας στηρίζεται στην επιχειρούμενη σε μεγάλο βαθμό και νομικά αναγνωρισμένη υπεράσπιση του εγκλήματος με τη μορφή της δικαιολόγησης της αποκλίνουσας συμπεριφοράς, η οποία θεωρείται έγκυρη από τους ίδιους τους δράστες, τους εγκληματίες και τους συνηγόρους τους, όχι όμως και από το σύστημα δικαίου της κοινωνίας.

Είναι εξάλλου σαφώς δικαιολογημένη και κατανοητή η προσπάθεια δικαιολόγησης μιας επιθετικής και εγκληματικής πράξης από τον ίδιο το δράστη, που κινητοποιεί κάθε αμυντικό μηχανισμό με απώτερο σκοπό να αποποιηθεί έστω και ένα μέρος της ευθύνης

που τον βαρύνει και να τη μεταθέσει σε κάποιον ή σε κάτι άλλο, ακόμα και στο ίδιο το θύμα του ή στις υπάρχουσες κοινωνικές δομές. Άλλες φορές πάλι, για να δικαιολογήσει το έγκλημά του επικαλείται κάποιες ισχύουσες και κοινωνικά αποδεκτές ηθικές νόρμες, ότι δήθεν ενέργησε με αυτό τον τρόπο επειδή του επέβαλε η συνείδησή του να εναντιωθεί στην υπάρχουσα κοινωνική αδικία. Άλλες φορές πάλι ο επιτιθέμενος, στην προσπάθειά του να βρει επιχειρήματα για την αθωότητά του, προβάλλει τον ισχυρισμό, ότι με αυτή του την πράξη έδωσε ένα καλό μάθημα στο θύμα του ή ακόμα ότι αυτό προκαλώντας τον οδήγησε στο αδίκημα που ο ίδιος διέπραξε, κυρίως όταν πρόκειται για επιθετικές πράξεις π.χ. για βιασμούς γυναικών.

Επιπλέον ενδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα της Himmelweit (στον Βουιδάσκη 1987,σελ 78-79) και των συνεργατών της, σχετικά με τις μακροπρόθεσμες επιδράσεις των τηλεοπτικών σκηνών βίας και επιθετικότητας και την πρόκληση ή όχι επιθετικής συμπεριφοράς στα παιδιά και στους νέους. Σύμφωνα με τους ερευνητές :

α) Τα παιδιά που έβλεπαν ευχαρίστως βίαιες και επιθετικές τηλεοπτικές σκηνές είχαν δυσκολίες τόσο με τον ίδιο τους τον εαυτό, όσο και με τους άλλους γύρω τους.

β) Οι τηλεοπτικές εμπειρίες δεν μπορούν να προκαλέσουν άμεσα ορισμένους τρόπους συμπεριφοράς. Δεν μπορούν να θεωρηθούν καθοριστικές για την εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς στα παιδιά και στους νέους.

γ) Είναι σημαντικός ο ρόλος της διανοητικής, συναισθηματικής και κοινωνικής ωριμότητας του παιδιού σχετικά με την επίδραση που μπορεί να δεχθεί από τις τηλεοπτικές εκπομπές με επιθετικό και βίαιο περιεχόμενο.

δ) Η τηλεόραση γενικά δρα επιβεβαιωτικά και ενισχυτικά σε ήδη υπάρχοντα πρότυπα τρόπου σκέψης και κοινωνικής συμπεριφοράς.

ε) Τέλος, οι ερευνητές απόδωσαν στην τηλεόραση, με το βίαιο και επιθετικό περιεχόμενο, βλαπτικές μακροχρόνιες επιδράσεις πάνω στα παιδιά. Η συνεχής και επαναλαμβανόμενη τηλεοπτική βία και επιθετικότητα μπορεί να καθυστερήσει χρονικά την αναγνώριση από τα παιδιά της σοβαρότητας των συνεπειών της βίας και της επιθετικότητας στην κοινωνική ζωή.

Στις ΗΠΑ εκτιμάται ότι 160 χιλιάδες μαθητές απουσιάζουν κάθε μέρα από το σχολείο εξαιτίας της επιθετικότητας των συμμαθητών τους (bullying)και το φόβο που νιώθουν για αυτό (Ελεύθερο Βήμα,2006).Ούτε είναι εύκολο να βρουν βοήθεια για αυτό

το πρόβλημα ούτε νιώθουν ότι κάποιος μέσα από το σχολείο μπορεί να τους προστατέψει από αυτό.

Άλλη μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε πάλι στις ΗΠΑ έδειξε ότι σε όλες τις βαθμίδες του σχολείου οι δάσκαλοι και οι καθηγητές τείνουν να υποβαθμίζουν τον αριθμό των μαθητών που εμπλέκονται συχνά σε εκφοβισμό (Bradshaw,Sawyer,and O'Brennan,2007).

Σε μία άλλη έρευνα στην Ιρλανδία , οι δάσκαλοι νόμιζαν ότι σταμάτησαν τον εκφοβισμό αποτελεσματικά σε ποσοστό 70% αλλά σε αυτό συμφώνησε μόνο το 25% των μαθητών. Επίσης, μόνο το 35% των μαθητών πίστευαν ότι οι δάσκαλοι είχαν την θέληση να σταματήσουν τέτοιου είδους επεισόδια (James, Lawlor, Murphy,Courtney, Henry and CAMHS,2006).

Παρόμοια αποτελέσματα βρέθηκαν και από μία άλλη έρευνα. Οι δάσκαλοι και οι καθηγητές έτειναν πάλι να μην έχουν την σωστή αντίληψη για την πραγματική εικόνα και μεγέθους του εκφοβισμού μέσα στην τάξη .Επίσης, η ίδια έρευνα επισημαίνει ότι η επιθετικότητα σχετίστηκε σημαντικά στην πρόβλεψη της εμπειρίας της λεκτικής και σωματικής βίας όπως και με τα άτομα που ήδη έχουν πέσει θύματα εκφοβισμού (Stockdale, Hangaduamdo,Duys,Larson and Sarvela 2002).

5.3 Έρευνες στην Ελλάδα

Σε έρευνα που έκανε ο Γιώργος Κρασανάκης (1992:155) σε φοιτητές της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ηρακλείου και της σχολής Νηπιαγωγών Χανίων από το έτος 1975, 1976 μέχρι το έτος 1983,1984, όπου μελετήθηκε το ποσοστό των πατέρων που επιβάλλουν τιμωρίες, υπήρξαν τα εξής αποτελέσματα :

Οι τιμωρίες που επιβάλλουν οι Έλληνες πατέρες στα παιδιά τους είναι σωματικές, ηθικές και στέρηση της ελευθερίας τους. Οι σωματικές τιμωρίες που έρχονται πρώτες σε συχνότητα. Οι παππούδες έκαναν χρήση των τιμωριών αυτών σε ποσοστό 72,6%, ενώ οι πατέρες σε ποσοστό 59,1%. Οι ηθικές ποινές συγκεντρώνουν ένα ποσοστό 36,4%, στους πατέρες, ενώ στους παππούδες 22,7%. Η τιμωρία που παίρνει τη μορφή στέρησης της

ελευθερίας στους πατέρες φθάνει το 28,4%. Μόνο το 10% των πατέρων δεν επιβάλλουν καμία τιμωρία.

Σύμφωνα με τον Καλλιώτη κ.ά (2002:42-47), σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο νομό Αττικής (2005),σε δείγμα 677 μαθητών, το 20% ανέφερε ότι τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα εκφοβίζονταν από τους συμμαθητές τους ενώ το 10% ανέφερε ότι ήταν θύματα σχολικής κακοποίησης. Οι περισσότεροι μαθητές δέχονται την σχολική επιθετικότητα στην αυλή του σχολείου (38,9%),έξω από το σχολείο (30%),στην σχολική τάξη (20%).

Ο Πανίκος (2008), αναφέρει, στο πόρισμά του, ότι αντίστοιχες έρευνες στα κυπριακά σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης καταδεικνύουν ύπαρξη ήπιας μορφής βίας σε ποσοστό 37% και σοβαρής μορφής βίας σε ποσοστό 8 -13%.

Η Καρανάτση (2006) αναφέρει, στο άρθρο της, έρευνες του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) για τη βία στη ζωή των μαθητών της Αθήνας. Η έρευνα έγινε για τον Δήμο Αθηναίων, από το 2005 έως το 2006, σε 101 σχολικές μονάδες και σε 2.000 μαθητές, ηλικίας 5 – 18 ετών, οι οποίοι φοιτούν σε δημοτικά, γυμνάσια και λύκεια του Δήμου Αθηναίων. Οι μικροί μαθητές δήλωσαν ότι έχουν υποστεί σωματική βία σε ποσοστό 37%, ενώ οι μαθητές γυμνασίου και λυκείου σε ποσοστό 11% καθιστώντας τους μαθητές δημοτικού πιο επιρρεπείς σε εκδηλώσεις βίας από τους μαθητές γυμνασίου και λυκείου αντίστοιχα. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι θύτες του δημοτικού (13%) δήλωσαν ότι έχουν χτυπήσει άλλα παιδιά, ενώ το ποσοστό μικραίνει ελάχιστα στο γυμνάσιο και στο λύκειο, καθώς το 11% ομολογούν πράξεις βίας. Στις απειλές καταφεύγουν οι μαθητές όλων των τάξεων σε ποσοστό 5%.

Αρκετά προβληματικό είναι το γεγονός ότι οι μαθητές του δημοτικού είναι πιο επιρρεπείς στην κακοποίηση σε σχέση με τους εφήβους του γυμνασίου και του λυκείου, καθώς οι μικροί μαθητές δήλωσαν ότι έχουν υποστεί σωματική βία σε ποσοστό 37%, ενώ οι μαθητές γυμνασίου και λυκείου σε ποσοστό 11%.

Από την πλευρά των θυτών, το 13% των μαθητών του δημοτικού παραδέχονται ότι έχουν χτυπήσει άλλα παιδιά, ενώ το ποσοστό διαφοροποιείται ελαφρώς στο γυμνάσιο και στο λύκειο, καθώς το 11% ομολογούν πράξεις βίας. Στις απειλές καταφεύγουν οι μαθητές όλων των τάξεων σε ποσοστό 5%.

Θεατές σε πράξεις βίας, όπως η εκτόξευση απειλών και η τρομοκράτηση άλλων παιδιών, υπήρξε το 41% των παιδιών του δημοτικού και το 43% των μαθητών γυμνασίου και λυκείου, ενώ μάρτυρες σε ξυλοδαρμούς υπήρξε το 77% των παιδιών του δημοτικού και το 68% των εφήβων σε γυμνάσια και λύκεια.

Την οξεία επιθετικότητα των ανηλίκων, που συνήθως στρέφεται εναντίον των αδυνάτων, των καινούργιων, δυσπροσάρμοστων και εν γένει διαφορετικών παιδιών, έχουν παρατηρήσει τόσο οι διευθυντές των σχολείων όσο και οι εκπαιδευτικοί σε ποσοστό πάνω από 60%.

Επίσης υποστηρίζουν ότι έχει εκδηλωθεί επιθετικότητα των μαθητών προς τους εκπαιδευτικούς σε ποσοστό 18%, ενώ αναφέρονται και επιθέσεις από εξωσχολικές ομάδες (από το 29% των διευθυντών και το 13% των εκπαιδευτικών). Έντονη είναι και η επιθετικότητα από αλλοδαπούς προς Έλληνες και αντιστρόφως. Σύμφωνα με την έρευνα, η εκδήλωση επιθετικότητας προς αλλοεθνή μαθητή εμφανίζεται στα ίδια ποσοστά, περίπου 30% και στις δύο περιπτώσεις.

Η πλειονότητα των μαθητών του δημοτικού, δηλαδή το 84%, και το 76% αυτών του γυμνασίου και λυκείου υποστηρίζουν ότι έχουν φίλους άλλης εθνικότητας. Ωστόσο, προβλήματα ένταξης των αλλοδαπών διαπιστώνει το 16% των εκπαιδευτικών και το 17% των διευθυντών.

Σε έρευνα των Χαντζή, Χουντουμάδη και Πατεράκη (2000 :20-23),σε σχολεία της Αθήνας, όπου διερευνήθηκαν οι απόψεις των μαθητών για την σχολική επιθετικότητα, φάνηκε ότι κατά την γνώμη των παιδιών οι δάσκαλοι του δημοτικού σχολείου δεν γνωρίζουν την έκταση του προβλήματος στο σχολείο τους. Επίσης βρέθηκε ότι τα περισσότερα θύματα προτιμούν να αναφέρουν την θυματοποίηση τους στους γονείς και όχι στους δασκάλους.

Ενδιαφέρον δείχνει και η επιθετικότητα από αλλοδαπούς προς Έλληνες και αντιστρόφως. Σύμφωνα πάλι με την έρευνα, η εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς προς αλλοδαπό μαθητή εμφανίζεται στα ίδια ποσοστά, περίπου 30% και στις δύο περιπτώσεις. Επιπροσθέτως, προβλήματα ένταξης των αλλοδαπών διαπιστώνει το 16% των εκπαιδευτικών και το 17% των διευθυντών. Παρόλα αυτά, η πλειονότητα των μαθητών του δημοτικού, δηλαδή το 84%, και το 76% αυτών του γυμνασίου και λυκείου υποστηρίζουν ότι έχουν φίλους άλλης εθνικότητας.

Σύμφωνα με πανελλαδική έρευνα της VPRC (2006) τα κρούσματα απειλών και λεκτικής βίας μεταξύ μαθητών ανέρχονται στο 90%, περίπου, για νέους του λυκείου. Οι ξυλοδαρμοί μέσα στο σχολείο αφορούν το 70% των μαθητών, ενώ δύο στους δέκα μαθητές (19,9%) έχουν υπάρξει μάρτυρες επιθέσεων με αυτοσχέδια όπλα. Το 15,7% των ερωτηθέντων μαθητών σ' όλη τη χώρα έχει δει περισσότερα από πέντε κρούσματα βίας στο σχολικό περιβάλλον τα τελευταία χρόνια.

Επιπλέον μία άλλη πανελλαδική έρευνα που διεξήχθη την χρονική περίοδο (2004-2006) της Δεληγιάννη-Κουμτζή έδειξε ότι : το 14,9% των μαθητών του δημοτικού και το 10,6% του γυμνασίου-λυκείου δήλωσαν ότι έχουν βιώσει λεκτικό εκφοβισμό, μέσω της κοροϊδίας μια φορά την εβδομάδα ή και περισσότερο τους τελευταίους 2-3 μήνες. Το 13,2% των μαθητών γυμνασίου-λυκείου ανέφερε μια άλλη μορφή λεκτικού εκφοβισμού, τα σεξουαλικά σχόλια, ενώ το 13,1% και το 8,4% έχουν υποστεί τον κοινωνικό εκφοβισμό, μέσω των φημών και της απομόνωσης αντίστοιχα.

Όμως και η σωματική βία χρησιμοποιείται εντός του σχολείου. Το 23,3% των μαθητών γυμνασίων-λυκείων και το 14,7% των δημοτικών δήλωσαν ότι βρέθηκαν μπροστά σε καβγάδες με ξύλο μια φορά την εβδομάδα.

Τέλος, η αυλή του σχολείου είναι ο χώρος στον οποίο εκδηλώνονται τα περισσότερα περιστατικά εκφοβισμού (83,1% στα δημοτικά και 57,1% στα γυμνάσια-λύκεια). Μάλιστα μέσα στην τάξη, παρουσία των εκπαιδευτικών, σημειώνεται το 15,1% στα δημοτικά και το 23,1% στα γυμνάσια λύκεια των περιστατικών εκφοβισμού.

Ελαφρά διαφοροποιημένη ήταν η εικόνα πριν από μερικά χρόνια. Σύμφωνα με έρευνα του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών για τη σχολική χρονιά 2002-2003, οι «προβληματικές παρέες» που αναπτύσσουν μια «ιδιόρρυθμη αποκλίνουσα ή και παραβατική υποκουλτούρα» αφορούσαν το 10% των μαθητών λυκείου. Και ένα σημαντικό στοιχείο. Η βία και η επιθετικότητα των εφήβων δεν εκδηλώνεται μόνο σε υποβαθμισμένες και φτωχικές συνοικίες ή γειτονιές. Σύμφωνα με την έρευνα του Πανεπιστημίου Αθηνών, τα ποσοστά ομαδικών παραβατών είναι σχετικά υψηλά και σε κοινωνικοοικονομικά αναβαθμισμένες περιοχές.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα που πραγματοποιήθηκε από την KAPA RESEARCH για λογαριασμό της UNICEF. Η έρευνα διεξήχθη το 2001 στα δύο μεγάλα

αστικά κέντρα της Ελλάδας, στο Λεκανοπέδιο Αττικής και στο Πολεοδομικό Συγκρότημα της Θεσσαλονίκης.

Με την παρούσα έρευνα κοινής γνώμης επιχειρείται η καταγραφή των απόψεων, του βαθμού ανοχής και αποδοχής των μαθητών, των εκπαιδευτικών και των γονέων ως προς την διαφορετικότητα των αλλοδαπών μαθητών που φοιτούν στις ελληνικές σχολικές κοινότητες.

Σύμφωνα με τους μαθητές το 71,8% εκφράζει θετική γνώμη για τους αλλοδαπούς συμμαθητές τους. Το 52,6% έχει φίλο κάποιο παιδί από άλλη χώρα και το 48,3% θα επιθυμούσε να έχει στενότερη σχέση με τους αλλοδαπούς συμμαθητές τους.

Το 42,6% των μαθητών πιστεύει ότι τα παιδιά από άλλες χώρες θα πρέπει να γράφονται σε οποιαδήποτε ελληνικό σχολείο και τέλος το 24,5% πιστεύει ότι θα πρέπει να γράφονται σε ειδικές τάξεις για αλλοδαπούς και το 20,6% ότι θα πρέπει να γράφονται σε ειδικό σχολείο μόνο για αλλοδαπούς.

Σύμφωνα με τους γονείς το 51,7% δηλώνει ότι η παρουσία των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία τους προκαλεί ανησυχία και το 16,2% των γονιών δηλώνει ότι η παρουσία των ξένων τους ενοχλεί. Αδιάφορο εμφανίζεται το 17,1% ενώ μόνο ο ένας περίπου στους δέκα γονείς (11,6%) δηλώνει ότι η νέα αυτή πολυπολιτισμική πραγματικότητα του φαίνεται ενδιαφέρουσα.

Ο ένας στους δύο γονείς (50,5%) δηλώνει ότι θα τον ενοχλούσε εάν το σχολείο που πηγαίνει το παιδί του φοιτούσε σημαντικός αριθμός αλλοδαπών μαθητών. Μάλλον δεν θα τους ενοχλούσε δηλώνει το 14,1%, ενώ σίγουρα δεν θα τους ενοχλούσε ένας στους τρεις (34,3%).

Τα προβλήματα που δημιουργούν οι αλλοδαποί μαθητές είναι με σειρά συχνότητας αναφορών τα εξής :φασαρίες, βία, επιθετικότητα (41%),μαθησιακά προβλήματα (40,2%),κλοπές (10,3%),υγιεινή, αρρώστιες (2,8%).

Οι ενέργειες που πρέπει να γίνουν για την καλύτερη ένταξη των αλλοδαπών μαθητών στην σχολική κοινότητα είναι, σύμφωνα με τους γονείς, κατά προτεραιότητα ,η καλύτερη κατάρτιση των εκπαιδευτικών στο ζήτημα της εκπαίδευσης των αλλοδαπών μαθητών (31,4%) και η συχνότερη επαφή /συνεργασία δασκάλων με τους αλλοδαπούς γονείς (28,8%).Ακολουθούν οι ενέργειες ευαισθητοποίησης των γονέων (16,3%)και των παιδιών (13,9%).

Σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς το 33,9% υπήρξε μάρτυρας συγκεκριμένου περιστατικού διάκρισης εις βάρος αλλοδαπού μαθητή που έγινε, σύμφωνα με την σειρά συχνότητας αναφοράς, από μαθητές (47,1%), από γονείς (37,4%), από εξωσχολικούς παράγοντες (12,5%) αλλά και από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς (10,9%) και την διεύθυνση του σχολείου (3,9%).

Στην ερώτηση θα σας ενοχλούσε ή όχι αν στο σχολείο που διδάσκετε φοιτούσε σημαντικός αριθμός αλλοδαπών παιδιών, όχι δεν θα με ενοχλούσε απαντά το 67,9%. Ωστόσο 3 στους 10 εκπαιδευτικούς δηλώνουν ότι θα τους ενοχλούσε.

Το 44,7% των εκπαιδευτικών δηλώνουν πως η παρουσία των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία τους ανησυχεί, το 8% δηλώνει ότι τους ενοχλεί, ενώ για το 18,3% η παρουσία των μεταναστών τους αφήνει αδιάφορους. Μόνο οι 2 στους 10 (21,7%) δηλώνουν πως βρίσκουν ενδιαφέρουσα τη νέα πολυπολιτισμική πραγματικότητα που βιώνει η ελληνική κοινωνία.

Τέλος, το 26,3% των δασκάλων και καθηγητών πιστεύει ότι οι αλλοδαποί που ζουν μόνιμα στην χώρα μας θα πρέπει να παραμείνουν και να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους Έλληνες. Για το 6%, οι αλλοδαποί δεν θα πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους Έλληνες πολίτες. Για την πλειοψηφία (60%), θα πρέπει να φύγουν όσοι δεν είναι αναγκαίοι ή παράνομοι, ενώ ένα 2% τίθεται υπέρ της μαζικής απέλασης των μεταναστών.

Εν κατακλείδι, η επιθετικότητα στον σχολικό χώρο έχει έντονη παρουσία με διάφορες μορφές όπως λεκτική, σωματική, ή και ψυχολογική. Επίσης φαίνεται ότι τα παιδιά δεν εμπιστεύονται τους δασκάλους τόσο όσο τους γονείς για την αναφορά επιθετικών επεισοδίων. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι οι μικροί μαθητές του δημοτικού είναι πιο επιρρεπείς σε εκδηλώσεις βίας σε σύγκριση με μαθητές ανώτερων βαθμίδων. Αλλά και επίσης σχεδόν η πλειοψηφία των μαθητών και των τριών βαθμίδων της εκπαίδευσης έχουν βρεθεί μπροστά σε σκηνές βίας όπου εμπλεκόταν μαθητές. Η λεκτική βία μάλλον τείνει να γίνεται καθημερινότητα στους σχολικούς χώρους.

Η παρούσα έρευνα θα προσπαθήσει να εξερευνήσει τόσο τα ποσοστά βίας σε δημοτικά σχολεία της Πάτρας όσο και να συλλέξει ποιοτικά στοιχεία μέσω συντόμων γραπτών σχόλιων από τους δασκάλους.

Από τις έρευνες στην Ελλάδα παρατηρούμε ότι δεν έχουν καταγραφεί οι απόψεις των εκπαιδευτικών για την επιθετικότητα.

Στην δική μας έρευνα επιθυμούμε να διερευνήσουμε τις απόψεις των εκπαιδευτικών για τα αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς.

ΜΕΡΟΣ Β ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Μεθοδολογία Έρευνας

Εισαγωγή

Ο σκοπός της έρευνας είναι να καταγραφούν οι απόψεις των εκπαιδευτικών για τις αιτίες που συμβάλλουν στην εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών.

Ειδικότερα, η έρευνα αποσκοπεί στην διερεύνηση των παραγόντων οι οποίοι σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς, ωθούν τα παιδιά να εκδηλώσουν επιθετική συμπεριφορά. Ακόμα θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε τις γνώσεις των εκπαιδευτικών για την επιθετικότητα των παιδιών. Τέλος θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε τις προτάσεις των εκπαιδευτικών για τους τρόπους αντιμετώπισης της επιθετικότητας των παιδιών.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το δίμηνο Νοέμβριος- Δεκέμβριος του 2008.

6.1 ΕΙΔΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η έρευνα που θα παρουσιάσουμε είναι ποσοτική. Η **ποσοτική** έρευνα διευκολύνει στην εύκολη, γρήγορη και με χαμηλό κόστος συλλογή στοιχείων. Είναι ακριβής και αξιόπιστη. Γίνεται χρήση μέσων, όπως είναι τα τεστ, οι μετρήσεις και τα ερευνητικά σχέδια, που επιτρέπουν τον πειραματικό χειρισμό ενός ή περισσότερων μεταβλητών. *Στόχος των ποσοτικών μεθόδων* είναι η ερμηνεία και ο εντοπισμός αιτιωδών σχέσεων μεταξύ των μελετώμενων μεταβλητών.

Η ποσοτική έρευνα έχει σταθερή και δύσκαμπτη δομή. Ο σχεδιασμός της επιδέχεται ελάχιστες αλλαγές εφόσον η έρευνα έχει ξεκινήσει, ενώ βασικό της γνώρισμα είναι ότι επιτρέπει τη σύνδεση ή περισσότερων χαρακτηριστικών για μεγάλο αριθμό περιπτώσεων, αναδεικνύοντας έτσι τις γενικές τάσεις που εμφανίζονται στο δείγμα. Η

δυνατότητα που έχει ο ερευνητής να προσεγγίσει μεγάλο μέρος του πληθυσμού είναι ένα βασικό στοιχείο για την προτίμηση που επιδεικνύεται προς τις ποσοτικές μεθόδους όταν πρόκειται για τον έλεγχο της θεωρίας. Όταν τα αποτελέσματα της έρευνας στηρίζονται σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων, η γενική αντίληψη που επικρατεί είναι ότι οι θεωρητικές υποθέσεις υποβάλλονται σε πιο αυστηρό και έγκυρο έλεγχο.

Εν συνεχεία, η ποσοτική έρευνα επικεντρώνεται στην μέτρηση των θεωρητικών έννοιών μέσω εργαλείων όπως το τυποποιημένο ερωτηματολόγιο. Θεωρητικές έννοιες όπως η κοινωνική απομόνωση ορίζονται με βάση τα συνθετικά τους στοιχεία τα οποία στην συνέχεια προσδιορίζονται εμπειρικά με κατάλληλους δείκτες (π.χ. υπό μορφή ερωτήσεων).

6.2 Ερευνητικές υποθέσεις

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας και των σχετικών ερευνών μας οδήγησε να διαπιστώσουμε τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα :

- Οι εκπαιδευτικοί γνωρίζουν περιστατικά επιθετικότητας;
- Τι είδους περιστατικά είναι τα συνηθέστερα στα σχολεία;
- Ποιοι είναι οι σπουδαιότεροι παράγοντες που συμβάλλουν στην επιθετικότητα;
- Ποιες μέθοδοι προτείνουν οι εκπαιδευτικοί για την αντιμετώπιση της επιθετικότητας;
- Έχουν οι εκπαιδευτικοί τις απαραίτητες γνώσεις για να αντιμετωπίσουν περιστατικά επιθετικότητας;

Τα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα μας οδήγησαν στην διατύπωση της παρακάτω υπόθεσης εργασίας :

Οι εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι η συμβολή του οικογενειακού περιβάλλοντος είναι πολύ σημαντική για την εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς στα παιδιά.

6.3 Πληθυσμός, δείγμα

Ο ερευνητής για να μπορέσει να εξάγει χρήσιμα συμπεράσματα πρέπει να αποφασίσει ποιος είναι ο πληθυσμός που θέλει να μελετήσει σύμφωνα με τα κριτήρια που έχει θέσει. Αυτά τα κριτήρια επιλογής πληθυσμού μπορεί να αφορούν είτε το πεδίο εφαρμογής των συμπερασμάτων της έρευνας είτε μπορεί να συσχετίζονται με τον οικονομικό προϋπολογισμό που έχει στην διάθεσή του. Επίσης, ο πληθυσμός διαχωρίζεται σε δύο συνιστώσες, στον «πληθυσμό στόχο» και στον προσβάσιμο πληθυσμό. Ο πληθυσμός στόχος αποτελείται από όλα τα άτομα που μπορεί να αφορά τον ερευνητή ή και να τους αφορά η έρευνα (Π.χ. βρέθηκε ότι το 70% από τις καθαρίστριες άνω των 50 κινδυνεύει να πάθει βλάβη στην μέση της). Ο προσβάσιμος πληθυσμός είναι εκείνος ο οποίος συμφωνεί με τα δοσμένα κριτήρια και παρέχουν εύκολη προσβασιμότητα στον ερευνητή (π.χ. θα μελετηθούν οι καθαρίστριες άνω των 50 που δουλεύουν στο αστικό συγκρότημα μιας πόλεως).

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε στο Δήμο της Πάτρας. Στην Πάτρα υπάρχουν 70 δημοτικά σχολεία στα οποία υπηρετούν 650 εκπαιδευτικοί.

Ένα ικανοποιητικό δείγμα αποτελεί το 5-10% του πληθυσμού. Επειδή η έρευνα πραγματοποιήθηκε μόνο σε σχολεία του Δήμου Πατρών υψώσαμε το ποσοστό του δείγματος στο 20% των σχολείων της πόλης. Επισκεφθήκαμε 15 δημοτικά σχολεία τα οποία προέκυψαν με βολική δειγματοληψία.

Για την ανάλυση και ανάπτυξη διάφορων συστημάτων και μοντέλων απαιτείται η παρατήρηση, η ανάλυση και διερεύνηση των χαρακτηριστικών ενός δείγματος καθώς η ανάλυση όλου του πληθυσμού, δεν είναι εφικτή τόσο για οικονομικούς όσο και για τεχνικούς λόγους. Επίσης, λόγω της μεταβλητότητας των χαρακτηριστικών του υπό διερεύνηση πληθυσμού είναι απαραίτητο το δείγμα να αναπαριστά αυτή την διακύμανση όσο πιο αντιπροσωπευτικά γίνεται. Σκοπός της δειγματοληψίας είναι να εξασφαλίσει την βέλτιστη ανάλυση των στοιχείων που συλλέχτηκαν με το μικρότερο κόστος. Επιπροσθέτως, ο χρόνος που έχει στην διάθεσή του η ερευνητική ομάδα καθώς και τυχαία γεγονότα π.χ. απεργίες, ατυχήματα μπορεί να είναι περιοριστικοί παράγοντες στην επιλογή συμμετεχόντων από τον υπό διερεύνηση πληθυσμό. Για την παρούσα

έρευνα, πιο συγκεκριμένα, η επιλογή του δείγματος έγινε με βάση τη βολική δειγματοληψία.

Η βολική δειγματοληψία είναι μία μέθοδος επιλογής αντικειμένων με ένα μη δομημένο τρόπο από το πλαίσιο του πληθυσμού. Παρ' όλα αυτά είναι η πιο συχνά χρησιμοποιούμενη μέθοδος σε πολλές πρακτικές καταστάσεις. Αυτό οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος στο ότι οι περισσότεροι ερευνητές, όταν στοχεύουν να μελετήσουν τις συμπεριφορές ανθρώπινων όντων, πολύ σπάνια βρίσκουν ένα ιδανικό περιβάλλον για να διεξάγουν την έρευνα τους. Αν δεν υπήρχε η βολική δειγματοληψία ένα συγκεκριμένο είδος έρευνας δεν θα μπορούσε απλά να διεξαχθεί. Έτσι στην παρούσα μελέτη λόγω του περιορισμού χρόνου και έκτασης, επιλέξαμε την βολική δειγματοληψία ως απολύτως ταιριαστή με το περιεχόμενο και τον σκοπό της παρούσης έρευνας.

Για το λόγο αυτό, τα αποτελέσματα της έρευνας δεν μπορούν να γενικευτούν. Όμως ελπίζουμε ότι θα δώσουν αφορμή για περαιτέρω έρευνα, η οποία θα είναι πιο στοχεύμενη και εις βάθος.

6.4 ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στις ποσοτικές έρευνες χρησιμοποιείται ευρύτατα η συμπλήρωση ερωτηματολογίων.

Ο ερευνητής αναλαμβάνει α) να μετατρέψει τους σκοπούς που επιδιώκει η έρευνα σε επιμέρους ερωτήσεις. β) να προσαρμόσει το ερωτηματολόγιο στα πρόσωπα τα οποία απευθύνεται.

Το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε ήταν το ερωτηματολόγιο. Το ερωτηματολόγιο είναι ένα εύκολο, γρήγορο, οικονομικό μέσον με το οποίο μπορεί ο ερευνητής να συλλέξει πληροφορίες σχετικά με το αντικείμενο που θέλει να ερευνήσει. Το ερωτηματολόγιο που χορηγήσαμε διέθετε 22 ερωτήσεις. Από τις οποίες οι 15 ερωτήσεις ήταν κλειστού τύπου και οι 7 ερωτήσεις ήταν ανοιχτού τύπου.

Το ερωτηματολόγιο, επιλέχθηκε όπως προαναφέραμε για τον λόγο ότι έχει λίγα έξοδα, απαιτεί λίγο χρόνο απασχόλησης τόσο του ερευνητή στην ανάλυση των απαντήσεων, όσο και από τον ερωτώμενο για την συμπλήρωσή του (ακόμη και μέσω e-mail μπορεί να σταλεί μαζί). Επίσης, άτομα που βρίσκονται σε διάφορους μακρινούς τόπους μπορεί να συμμετάσχουν σε τέτοιες έρευνες, και επίσης ο επηρεασμός του ενός από του άλλου είναι ο ελάχιστος, αλλά από την άλλη, δεν μπορείς να ελέγχεις τις όποιες συνθήκες επηρεασμού του ερωτώμενου (π.χ. θόρυβος). Μερικά αρνητικά ακόμη αυτής της μεθόδου είναι το χαμηλό ποσοστό επιστροφής συμπληρωμένων ερωτηματολογίων, η μη συμπλήρωση όλων των ερωτήσεων (π.χ. από τεμπελιά ή έλλειψη ενδιαφέροντος), και δεν παρέχεται δυνατότητα διευκρινίσεων μέσω του ερευνητή στις απαντήσεις που έχει δώσει ο ερωτώμενος.

Η χρήση των κλειστών ερωτήσεων επελέγη γιατί δίνοντας προεδομένες απαντήσεις (ναι ή όχι) που μπορεί να αναφέρονται είτε σε ευχάριστα ή σε δυσάρεστα πράγματα, απαλλάσσουν τον ερωτώμενο από τη δοκιμασία ή το δίλημμα να γράψει κάτι δύσκολο και δυσάρεστο ίσως. Οπότε, είναι ευκολότερο για τον ερωτώμενο να απαντήσει σε μία ήδη προδιατυπωμένη δυσάρεστη άποψη, από ό,τι να την καταγράψει ο ίδιος. Ωστόσο, για να μην υπάρχει πιθανή απώλεια πληροφοριών μέσα στην έρευνα με ερωτήσεις αυτής της μορφής, που στις απαντήσεις τους ενδεχομένως να έχει διαφύγει κάτι σημαντικό, έγινε η πρόβλεψη ανοικτών ερωτήσεων. Έτσι, ο ερωτώμενος είχε τη δυνατότητα να καταγράψει μια σημαντική κατ' αυτόν -και για την έρευνα ίσως- άποψη και την οποία

δεν βρήκε αυτός στις προδεδομένες απαντήσεις του ερωτηματολογίου. Με αυτό τον τρόπο επίσης, αποφεύγεται ο ερωτώμενος να νιώθει ότι «μανιπιουλάρεται» μέσα από τις κλειστού τύπου ερωτήσεις.

Στις ανοικτές ερωτήσεις οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών ομαδοποιήθηκαν και κωδικοποιήθηκαν. Στόχος ήταν αφενός να δώσουμε τη δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να διατυπώσουν την άποψή τους ,ώστε να μην “χάσουμε” κάποια πιθανή απάντηση και ταυτόχρονα να έχουμε την δυνατότητα να επεξεργαστούμε στατιστικά τα στοιχεία.

Όταν πρόκειται για ανοικτή ερώτηση, ο ερωτώμενος καλείται να εκφράσει τις απόψεις του με τον δικό του τρόπο, είτε αυτές καταγράφονται από τον ίδιο απευθείας στο ερωτηματολόγιο είτε αυτολεξεί από τον συνεντευκτή. Έχει παρατηρηθεί όμως ότι οι ερωτήσεις αυτής της μορφής μένουν συνήθως κενές όταν πρόκειται για αυτό-συμπληρούμενο ερωτηματολόγιο. Απόντος του συνεντευκτή που θα διατυπώσει την ερώτηση και θα προκαλέσει το ενδιαφέρον και τη διάθεση στον ερωτώμενο να συγκροτήσει και να οργανώσει την σκέψη του για το θέμα που ερωτάται, η ανοικτή ερώτηση κινδυνεύει να μην απαντηθεί. Όταν, αντιθέτως, οι ερωτήσεις απευθύνονται στον ερωτώμενο από έναν καλά εκπαιδευμένο συνεντευκτή, ο οποίος μπορεί να ζητήσει περαιτέρω διευκρινίσεις και εξηγήσεις που δεν είναι δυνατό να συνοδεύσουν μία ερώτηση κλειστής μορφής ,τότε τα στοιχεία που συλλέγονται έχουν πολύ μεγαλύτερο βάθος και οδηγούν σε πιο ολοκληρωμένη εικόνα του υπό έρευνα θέματος. Μέσω της ανοικτής ερώτησης ,ο ερωτώμενος έχει την δυνατότητα να επεκταθεί με δικούς του όρους σε σύνθετα θέματα, να προβάλει τις απόψεις του και τις συνθήκες υπό τις οποίες μπορεί να διαφέρουν- να δώσει, δηλαδή, τις λεπτομερείς εκείνες πληροφορίες που χρειάζονται για μια πιο αξιόπιστη αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας από τον ερευνητή.

Τέλος, η ανοικτή ερώτηση ενδέχεται να δυσκολέψει όσους δεν έχουν ευφράδεια και δεν μπορούν να μεταφέρουν με σαφήνεια τις απόψεις τους στους άλλους. Έτσι ο ερευνητής με την πείρα του μπορεί να εκμαιεύσει πληροφορίες ,σχετικά με το υπό έρευνα θέμα, από εκείνους που αντιμετωπίζουν τέτοιου είδους δυσκολίες, ούτως ώστε να μην υπερεκπροσωπούνται στα αποτελέσματα οι απαντήσεις εκείνων που έχουν μεγαλύτερη ευχέρεια λόγου.

Οι κλειστές ερωτήσεις συνοδεύονται από εναλλακτικές προκαθορισμένες απαντήσεις, από τις οποίες ο ερωτώμενος επιλέγει εκείνη που τον αντιπροσωπεύει καλύτερα. Όπως αναφέρθηκε ήδη, το φάσμα των πιθανών απαντήσεων συχνά προκύπτει από τις απαντήσεις που έχουν προκαλέσει αντίστοιχες ανοιχτές ερωτήσεις στην δοκιμαστική έρευνα. Για την ενσωμάτωση απαντήσεων που δεν προβλέπονται συγκεκριμένα στο ερωτηματολόγιο, συμπεριλαμβάνονται υπολειμματικές γενικές κατηγορίες όπως <<άλλη άποψη >> ή <<άλλος λόγος>> κλπ. Για την κάλυψη εκείνων που δεν έχουν αποκρυσταλλωμένη άποψη ,για το υπό ερώτηση θέμα, περιλαμβάνεται η κατηγορία <<δεν ξέρω>> ή <<δεν έχω άποψη>>.

Το χαρακτηριστικό στοιχείο των κλειστών ερωτήσεων είναι ότι ο ερευνητής επιβάλλει συγκεκριμένο φάσμα απαντήσεων στον ερωτώμενο. Το γεγονός ότι οι πτυχές του θέματος προσδιορίζονται από τον ερευνητή, σημαίνει ότι ο ερωτώμενος δεν ανατρέχει στις δικές τους εμπειρίες για να τις αναζητήσει, αλλά οργανώνει την σκέψη του στο πλαίσιο του σχήματος που του παρουσιάζεται. Έτοιμες, εναλλακτικές απαντήσεις, από τις οποίες επιλέγει την πιο κατάλληλη, είναι μια εύκολη λύση για την συμπλήρωση του ερωτηματολογίου και την κωδικοποίηση των απαντήσεων-η απάντηση όμως που επιλέγεται δεν είναι κατ'ανάγκη εκείνη που ο ερωτώμενος θα είχε δώσει αυθόρμητα σε μια ανοικτή ερώτηση. Δίχως να χρειάζεται να παιδέψει ιδιαίτερα την σκέψη του ή να προβληματιστεί σχετικά με το ερώτημα που του τίθεται, μπορεί να εμφανίσει γνώσεις και απόψεις όταν δεν υπάρχουν, επιλέγοντας μία από τις απαντήσεις που δεν είχε σκεφθεί ποτέ. Με άλλα λόγια, το έτοιμο σχήμα ερώτησης και απαντήσεων του ερευνητή ενδέχεται να δημιουργήσει στοιχεία που στην πραγματικότητα δεν εκφράζουν τις απόψεις και τις στάσεις του ερωτώμενου, δεδομένου ότι ο τρόπος σκέψης και η λογική του ερευνητή μπορεί να μην ταυτίζονται με αυτά του ερωτώμενου.

Με τις κλειστές ερωτήσεις, πολλές φορές σύνθετα θέματα μετατρέπονται σε σύντομες πεζές κατηγορίες που αναπόφευκτα οδηγούν σε επιφανειακά και αναξιόπιστα αποτελέσματα. Η ευκολία συμπλήρωσης και ποσοτικής επεξεργασίας των κλειστών ερωτήσεων έχει οδηγήσει στην άκριτη χρήση τους, αγνοώντας τις επιπτώσεις τους στα αποτελέσματα της έρευνας. Παρότι οι κλειστές ερωτήσεις μπορεί να είναι κατάλληλες όταν πρόκειται για αντικειμενικά στοιχεία, είναι συχνά προβληματικές όταν πρόκειται για την μέτρηση στάσεων και απόψεων. Ο αυθορμητισμός και ο ελεύθερος τρόπος

έκφρασης δεν συμβιβάζονται με το προκαθορισμένο σχήμα απαντήσεων που επιβάλλει ο ερευνητής, επομένως η αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας από τα συλλεγόμενα στοιχεία κινδυνεύει να είναι δημιούργημα του ερευνητή με μεγάλη απόσταση από την κοινωνική πραγματικότητα. Οι κλειστές ερωτήσεις θα πρέπει, συνεπώς, να εφαρμόζονται επιλεκτικά και με πολύ μεγάλη προσοχή. Ένας συνδυασμός κλειστών και ανοιχτών ερωτήσεων ανάλογα με το θέμα, με αντίστοιχη ποσοτική και ποιοτική επεξεργασία των στοιχείων, αποτελεί τον πιο αποτελεσματικό και ολοκληρωμένο τρόπο προσέγγισης της κοινωνικής πραγματικότητας.

6.5 Ηθικοί Προβληματισμοί και Δεοντολογία

Πριν την διεξαγωγή της έρευνας πάρθηκαν υπόψη οι ακόλουθοι ηθικοί και δεοντολογικοί προβληματισμοί, όσο αυτό ήταν δυνατόν. Το ερωτηματολόγιο πρέπει να μετρά το χαρακτηριστικό που φτιάχτηκε για να μετράει. Το παρόν ερωτηματολόγιο περιέχει ερωτήσεις που κατά την κρίση των ερευνητών είναι πλήρως σχετικές με το αντικείμενο της έρευνας. Οι συμμετέχοντες στις έρευνες πρέπει να ενημερώνονται όσο το δυνατόν περισσότερο για τον σκοπό της έρευνας και τις διαδικασίες που θα ακολουθήσουν, και εάν χρειαστεί να εξαπατηθούν, για τον σκοπό της έρευνας, αυτό να γίνει με τον λιγότερο ανώδυνο τρόπο. Ούτε βέβαια πρέπει να κινδυνεύσουν σωματικά και ψυχικά οι συμμετέχοντες, είτε κατά την διάρκεια της έρευνας, είτε μετέπειτα. Οι ερευνητές έκριναν ότι εξαπάτηση δεν χρειαζόταν και οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν πλήρως για τον σκοπό της έρευνας όπως και για την διαδικασία της. Θα ακολουθήσει η ενημέρωσή τους με την ανάλυση των αποτελεσμάτων, και αυτό μόνον ομαδοποιημένα και ποσοστιαία.

Οι συμμετέχοντες θα πρέπει επίσης να έχουν δώσει την συγκατάθεσή τους για την συμμετοχή τους στην έρευνα. Εκτός από ειδικές περιπτώσιολογικές έρευνες, κρίνεται αναγκαίο επίσης η πλήρης ανωνυμία των συμμετεχόντων, το δικαίωμα της πρόσβασης των συμμετεχόντων, στα όποια προσωπικά δεδομένα ίσως ζητήθηκαν κατά την διάρκεια της έρευνας, όπως και η ασφαλή διαχείριση και φύλαξή τους. Η ενημέρωσή τους μετά το πέρας της έρευνας για τα αποτελέσματά της κρίνεται αναγκαίο και είναι στις ηθικές

συμβατικές υποχρεώσεις του ερευνητή. Όσον αφορά τα αποτελέσματα τέτοιων εκπαιδευτικών ερευνών, μπορεί να χρησιμοποιηθούν με κακόβουλο τρόπο από τους πολιτικούς φορείς εξουσίας και είναι βέβαια εκτός ελέγχου του κάθε ερευνητή.

Οι ερευνητές ακολούθησαν την εξής διαδικασία. Αρχικά πραγματοποιήσαμε επίσκεψη σε Δημοτικά σχολεία προκειμένου να ζητήσουμε άδεια από τους Διευθυντές των σχολείων, οι οποίοι ενημερώθηκαν για το σκοπό της έρευνας αυτής. Παραδίδαμε τα ερωτηματολόγια στους Διευθυντές, οι οποίοι με τη σειρά τους τα έδιναν στους εκπαιδευτικούς για να τα συμπληρώσουν. Με μία επόμενη επίσκεψη παραλαμβάναμε τα ερωτηματολόγια. Αυτή η τακτική ενείχε τον κίνδυνο της διαρροής των προσωπικών σημειώσεων και απαντήσεων των εκπαιδευτικών. Επίσης, ενείχε τον κίνδυνο της μη σωστής ενημέρωσης των εκπαιδευτικών από τους Διευθυντές των σχολείων είτε αυτό αφορούσε την έρευνα ή τις διαδικασίες. Παρόλα αυτά, την δεδομένη στιγμή και υπό τις επικρατούσες συνθήκες, κρίθηκε δύσκολο να μοιραστούν / παραδοθούν τα ερωτηματολόγια, απευθείας στους εκπαιδευτικούς, με διαφορετικό τρόπο, εξαιτίας των ωρών απασχόλησής τους και των αποστάσεων των σχολείων

ΜΕΡΟΣ Γ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

7.1 ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποιήσαμε. Στην αρχή θα παρουσιάσουμε τα γενικά δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του δείγματος.

Κατόπιν για κάθε ερώτηση θα παρουσιάζουμε πρώτα τα συνολικά ποσοστά όσων απάντησαν σε κάθε ερώτηση κι έπειτα θα παρουσιάσουμε τα ειδικά στοιχεία ως προς τη μεταβλητή φύλο.

Είχαμε ζητήσει και πληροφορίες για την ηλικία των ερωτώμενων ,τα έτη υπηρεσίας τους καθώς και τα έτη υπηρεσίας στο συγκεκριμένο σχολείο. Τα στοιχεία όμως του δείγματος δεν μας επιτρέπουν να παρουσιάσουμε τη σχέση αυτών των μεταβλητών με τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου.

Α΄ Κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά

Όπως παρατηρούμε στο πρώτο πίνακα, το δείγμα μας αποτέλεσαν 102 εκπαιδευτικοί. Από αυτούς, οι 40, (39.2%) είναι άντρες και οι 62 (60.8%) γυναίκες.

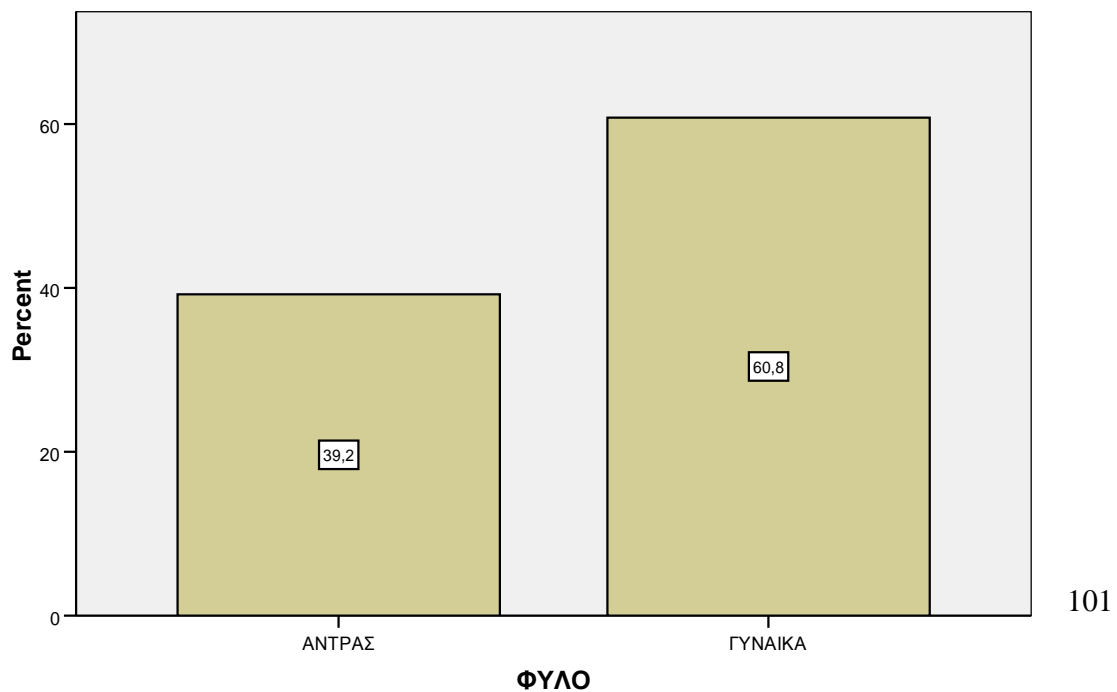
Πίνακας 1

ΦΥΛΟ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΑΝΤΡΑΣ	40	39,2	39,2	39,2
	ΓΥΝΑΙΚΑ	62	60,8	60,8	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 1

ΦΥΛΟ

Όπως παρατηρούμε στο δεύτερο πίνακα που αφορά την ηλικιακή ομάδα των εκπαιδευτικών, οι 25 από αυτούς ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα των 25-35 (24.5%), οι 53 στην ηλικιακή ομάδα των 36-45 (52%) και τέλος, 24 εκπαιδευτικοί ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα των 46-55 (23.5%)

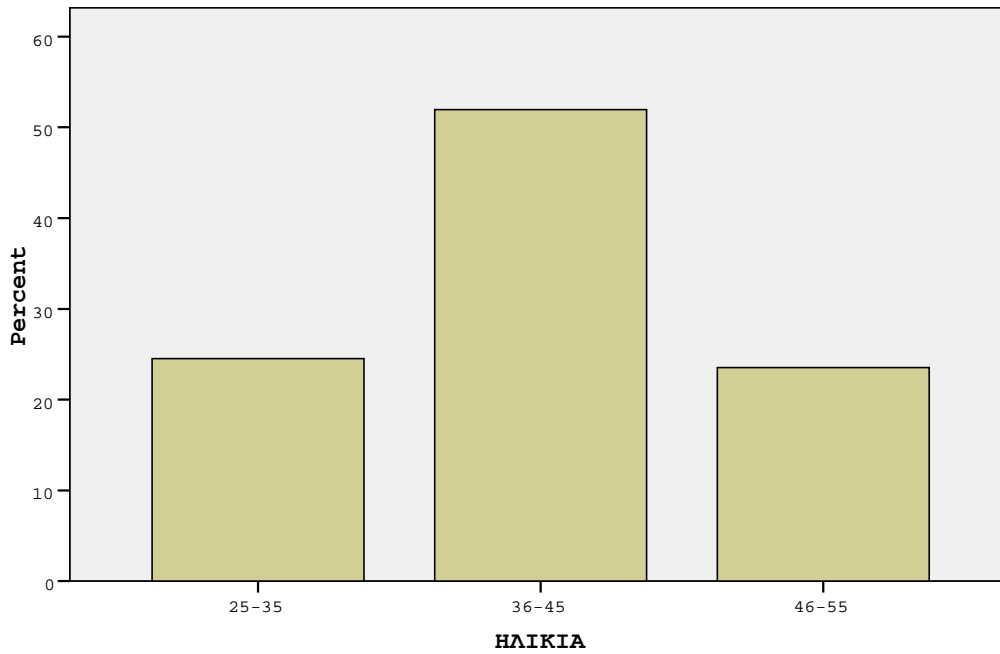
Πίνακας 2

ΗΛΙΚΙΑ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	25-35	25	24,5	24,5	24,5
	36-45	53	52,0	52,0	76,5
	46-55	24	23,5	23,5	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 2

ΗΛΙΚΙΑ

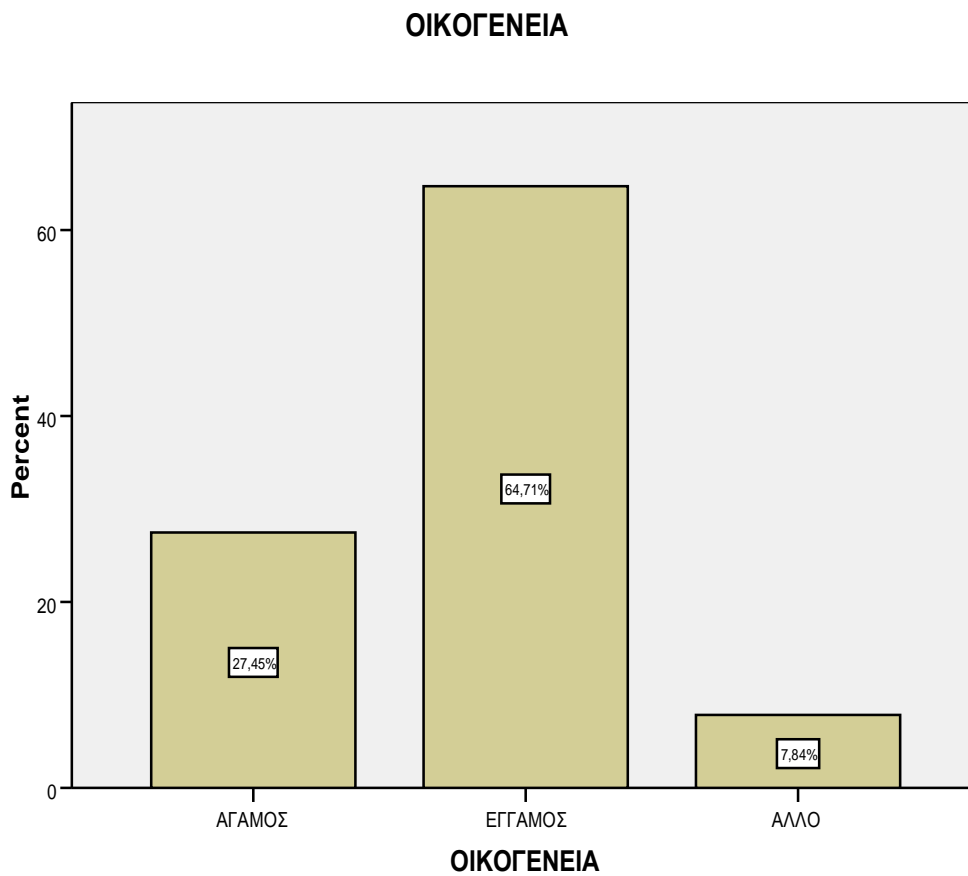

Όπως παρατηρούμε στον τρίτο πίνακα που αφορά την οικογενειακή κατάσταση των εκπαιδευτικών, 28 εκπαιδευτικοί δήλωσαν άγαμοι (27.5%) ενώ 66 άτομα δήλωσαν έγγαμοι (64.7%).

Πίνακας 3
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΑΓΑΜΟΣ	28	27,5	27,5	27,5
	ΕΓΓΑΜΟΣ	66	64,7	64,7	92,2
	ΑΛΛΟ	8	7,8	7,8	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα3

Όπως παρατηρούμε στον τέταρτο πίνακα που αφορά την ύπαρξη παιδιών ή όχι, 74 (72.5%) εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι έχουν παιδιά ενώ 28 (27.5%) εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι δεν έχουν.

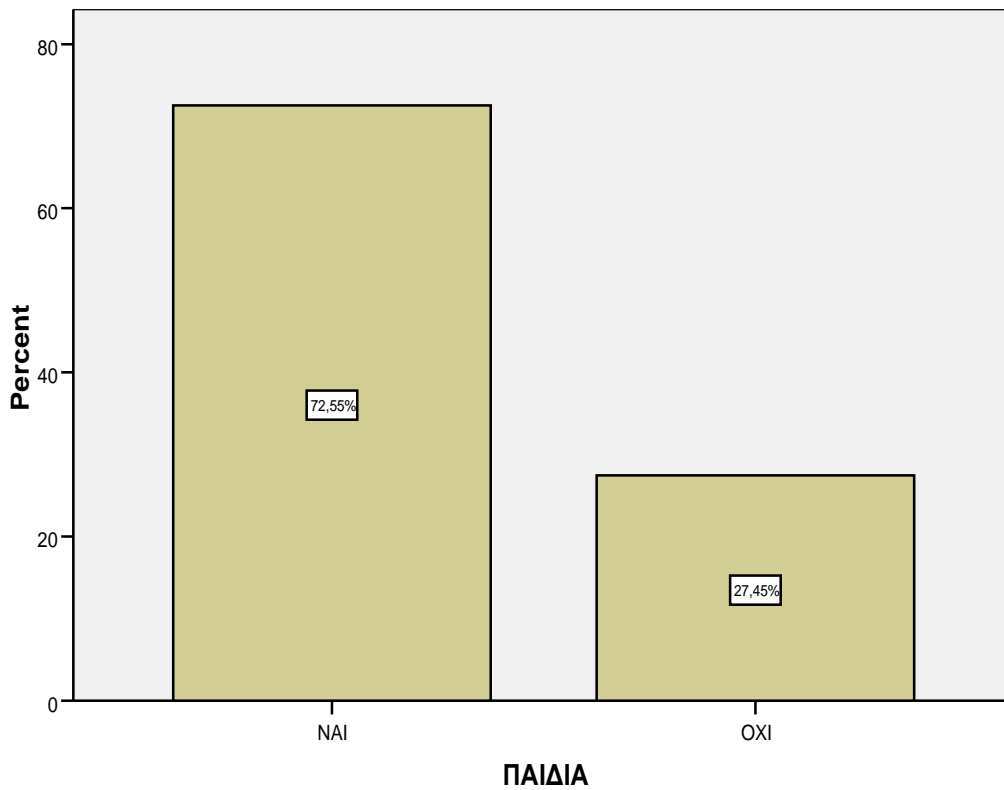
Πίνακας 4

ΠΑΙΔΙΑ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	NAI	74	72,5	72,5	72,5
	OXI	28	27,5	27,5	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 4

ΠΑΙΔΙΑ

Όπως παρατηρούμε στον πέμπτο κατά σειρά πίνακα που αφορά τον αριθμό των παιδιών, οι εκπαιδευτικοί απάντησαν ότι 35 (34.3%) από αυτούς έχουν ένα παιδί, 29 (28.4%) από αυτούς έχουν δύο παιδιά, 10 (9.8) από αυτούς έχουν τρία παιδιά, και τέλος 28 (27.5%) από αυτούς κανένα παιδί.

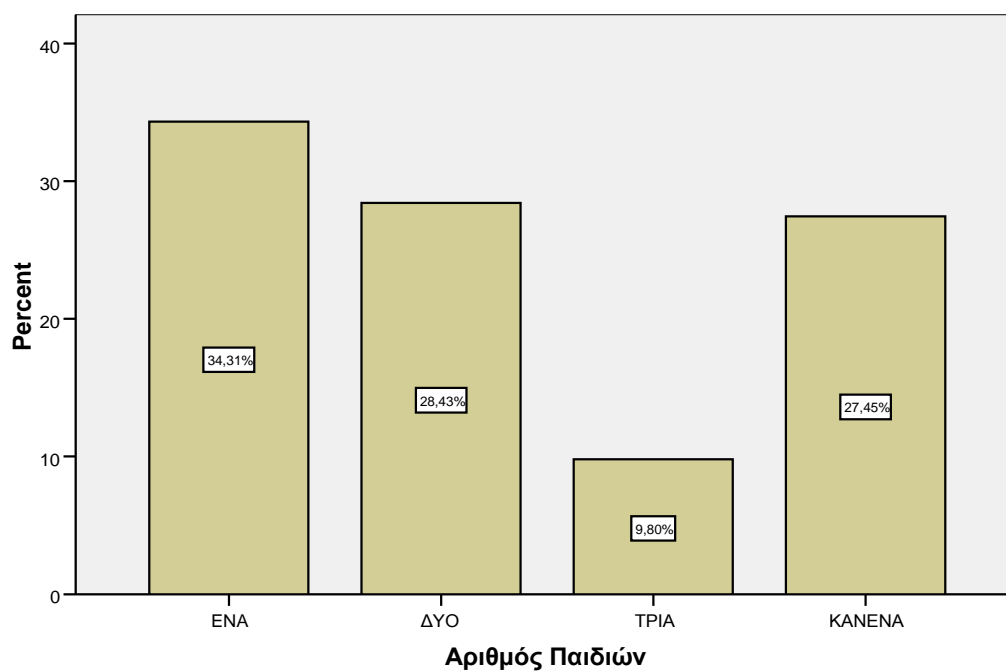
Πίνακας 5

Αριθμός Παιδιών

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΕΝΑ	35	34,3	34,3	34,3
	ΔΥΟ	29	28,4	28,4	62,7
	ΤΡΙΑ	10	9,8	9,8	72,5
	ΚΑΝΕΝΑ	28	27,5	27,5	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 5

Αριθμός Παιδιών

Όπως παρατηρούμε στον έκτο κατά σειρά πίνακα που αφορά την μόρφωση των εκπαιδευτικών, 51 (50%) εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι κατέχουν πτυχίο παιδαγωγικής ακαδημίας, 14 (13.7%) εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι έχουν κάνει εξομοίωση πτυχίου, 24 (23.5%) εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι κατέχουν πτυχίο παιδαγωγικού τμήματος, 11 (10.8%) εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι κατέχουν μεταπτυχιακό, και τέλος 2 εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι κατέχουν κάποιον άλλο τίτλο.

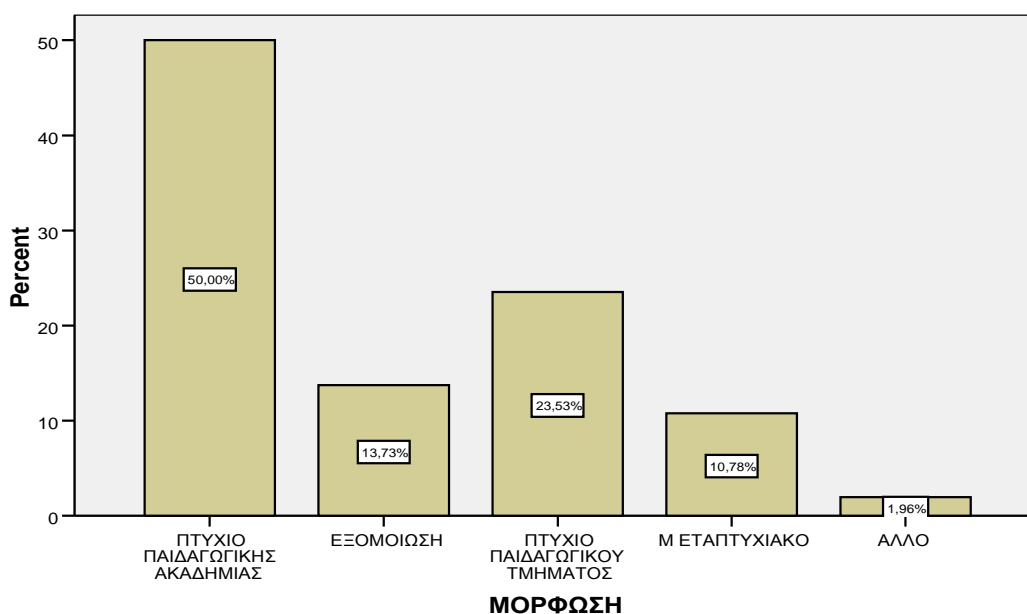
Πίνακας 6

ΜΟΡΦΩΣΗ

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ	51	50,0	50,0	50,0
ΕΞΟΜΟΙΩΣΗ ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ	14	13,7	13,7	63,7
24	23,5	23,5	87,3	
Μ ΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ	11	10,8	10,8	98,0
ΑΛΛΟ	2	2,0	2,0	100,0
Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 6

ΜΟΡΦΩΣΗ

Όπως παρατηρούμε στον έβδομο πίνακα που αφορά την εργασιακή εμπειρία των εκπαιδευτικών στο συγκεκριμένο σχολείο που εργάζονται τώρα, 42 (41.2%) από αυτούς δήλωσαν 1-3 χρόνια εργασιακή εμπειρία, 21 (20.6%) από αυτούς δήλωσαν 4-6 χρόνια εργασιακή εμπειρία, 20 (19.6%) από αυτούς δήλωσαν 7-10 χρόνια εργασιακή εμπειρία, και τέλος, 19 (18.6%) από αυτούς δήλωσαν 11 και άνω χρόνια εργασιακή εμπειρία.

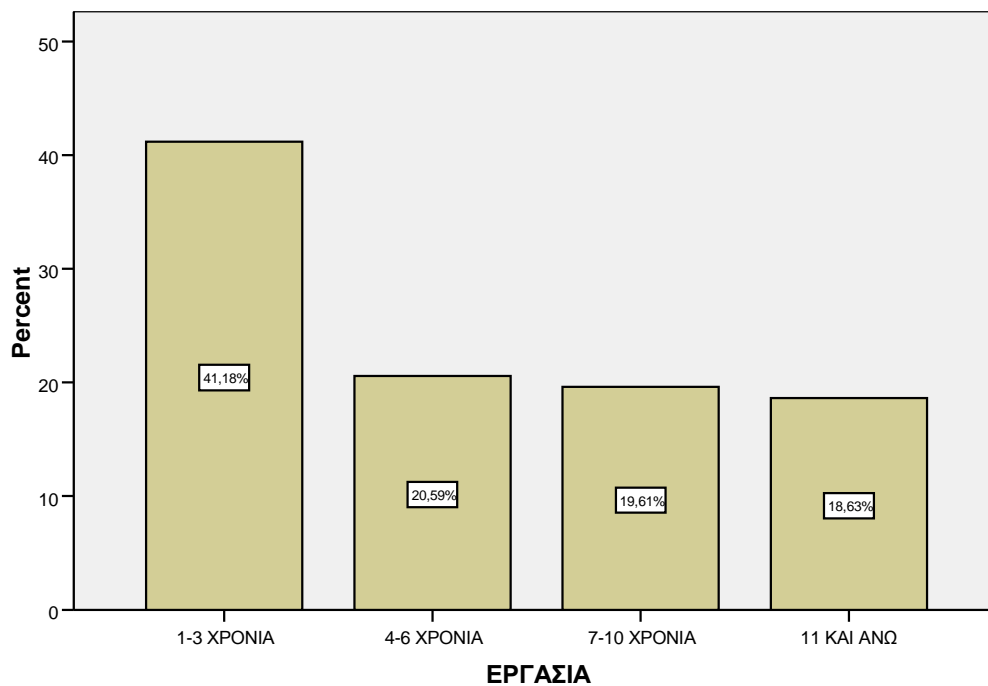
Πίνακας 7

ΕΡΓΑΣΙΑ

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1-3 ΧΡΟΝΙΑ	42	41,2	41,2	41,2
4-6 ΧΡΟΝΙΑ	21	20,6	20,6	61,8
7-10 ΧΡΟΝΙΑ	20	19,6	19,6	81,4
11 ΚΑΙ ΑΝΩ	19	18,6	18,6	100,0
Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα7

ΕΡΓΑΣΙΑ

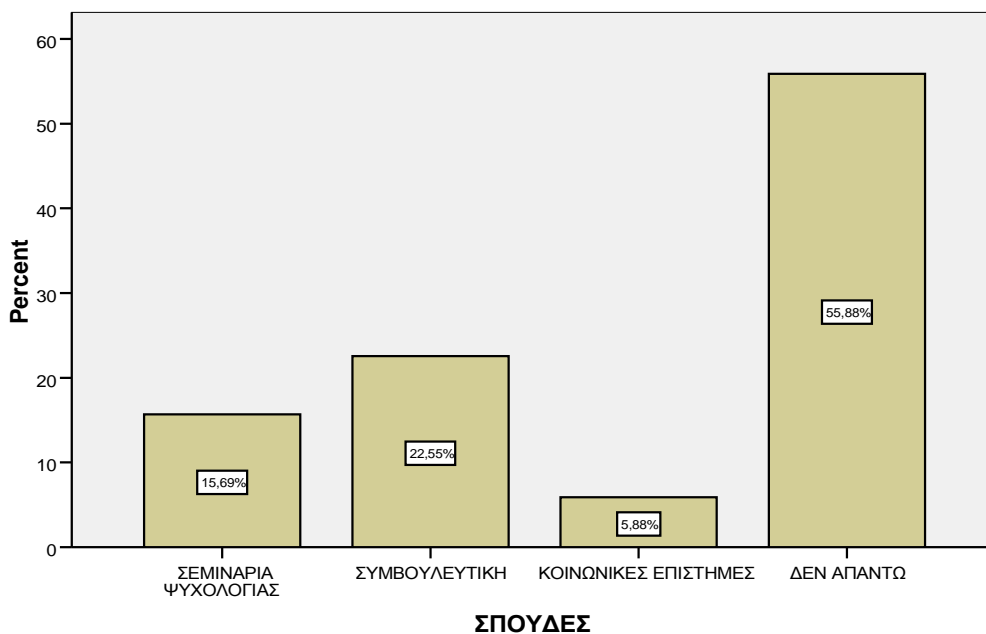
Όπως παρατηρούμε στον όγδοο πίνακα που αφορά τις ειδικές σπουδές των εκπαιδευτικών, οι 16 (15.7%) από αυτούς δήλωσαν ότι έχουν παρακολουθήσει σεμινάρια ψυχολογίας, οι 23 (22.5%) από αυτούς δήλωσαν ότι έχουν ειδικές σπουδές πάνω στην συμβουλευτική, οι 6 (5.9%) από αυτούς δήλωσαν ότι έχουν ειδικές σπουδές πάνω στις κοινωνικές επιστήμες, και τέλος, 57 (55.9%) από αυτούς δεν απάντησαν. Αυτό ίσως σημαίνει ότι δεν έχουν παρακολουθήσει κάποιο σεμινάριο εξειδίκευσης.

Πίνακας 8
ΣΠΟΥΔΕΣ

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ	16	15,7	15,7	15,7
ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ	23	22,5	22,5	38,2
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ	6	5,9	5,9	44,1
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	57	55,9	55,9	100,0
Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 8

ΣΠΟΥΔΕΣ

Όπως παρατηρούμε στον ένατο κατά σειρά πίνακα που αφορά την συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε προγράμματα Αγωγής Υγείας, οι 37 (36.3%) από αυτούς δήλωσαν ότι έχουν συμμετάσχει ενώ 65 (63.7%) από αυτούς δήλωσαν ότι δεν έχουν συμμετέχει σε τέτοιου είδους προγράμματα.

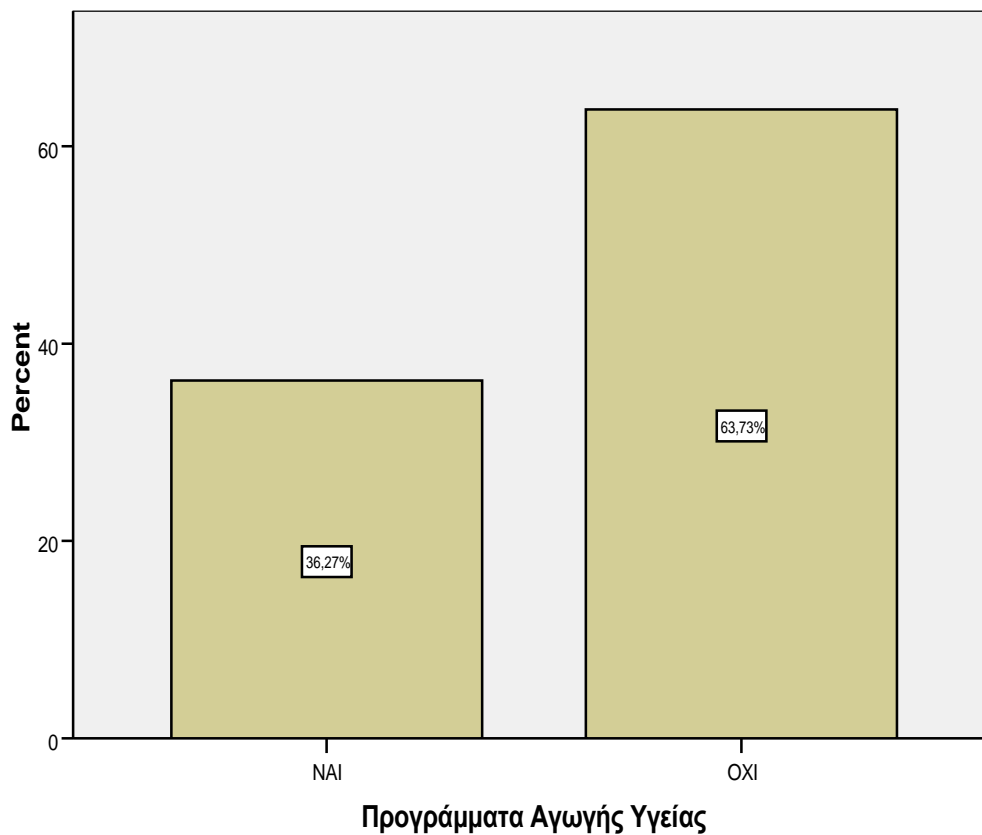
Πίνακας 9

Προγράμματα Αγωγής Υγείας

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	NAI	37	36,3	36,3	36,3
	OXI	65	63,7	63,7	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 9

Προγράμματα Αγωγής Υγείας

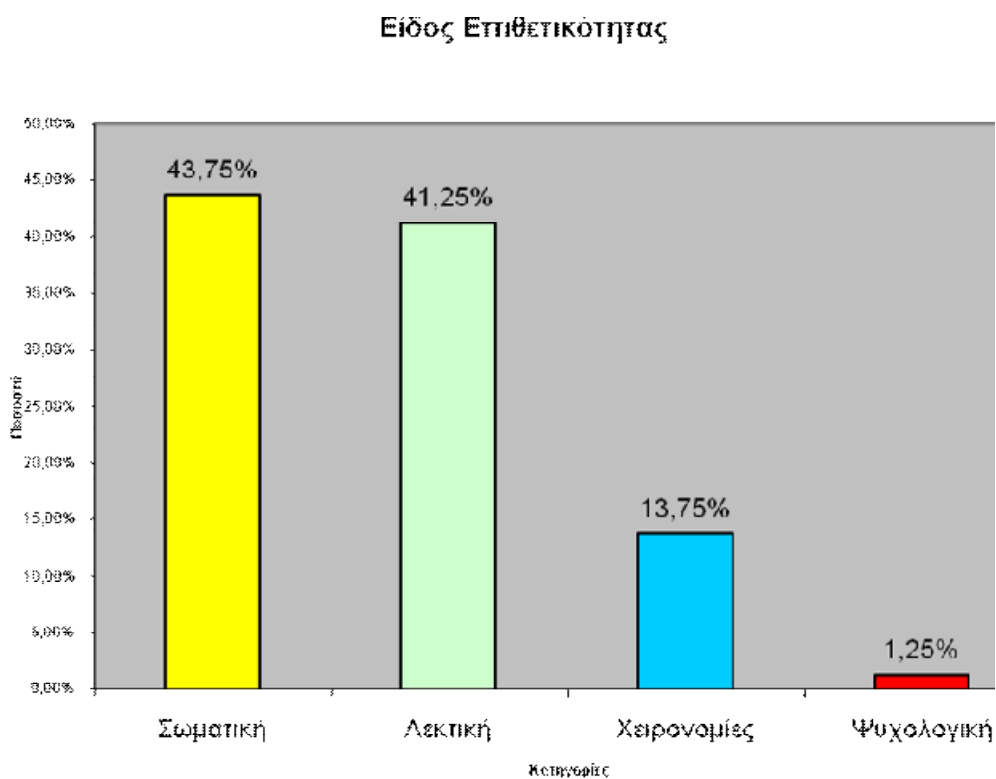

Β' Ανάλυση Ευρημάτων

Η πρώτη ερώτηση (ερώτηση 10) ήταν ανοικτή. Ζητήσαμε από τους εκπαιδευτικούς να μας πουν ποια είδη επιθετικότητας παρατηρούν στο σχολείο τους. Συγκεντρώσαμε 160 απαντήσεις. Τις κωδικοποιήσαμε σε 4 κατηγορίες.

Οι περισσότερες απαντήσεις (43,75%) αφορούσαν τη σωματική επιθετικότητα. Περίπου το ίδιο ποσοστό απαντήσεων των εκπαιδευτικών αναφέρονταν στη λεκτική επιθετικότητα (41,25%). Λίγες ήταν οι απαντήσεις που αναφέρονταν στην επιθετικότητα που εκφράζεται με χειρονομίες, (13,75%), ενώ μόνο 2 απαντήσεις (1,25%) αφορούσαν στην ψυχολογική επιθετικότητα. Φαίνεται ότι οι μορφές επιθετικότητας που κυριαρχούν στο σχολείο είναι η σωματική και η λεκτική.

Γράφημα 1

Η επόμενη ερώτηση (11) ζητούσε από τους εκπαιδευτικούς να αναφέρουν εάν στο σχολείο που εργάζονται μπορούν να αναφέρουν συγκεκριμένο παιδί που εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά. Όπως παρατηρούμε από το παρακάτω πίνακα το 76% των εκπαιδευτικών μπορεί να αναφέρει κάποιο συγκεκριμένο μαθητή ή μαθήτρια ο οποίος εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά..Παρατηρούμε λοιπόν ότι οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί, γνωρίζουν τα παιδιά που δημιουργούν συνήθως προβλήματα.

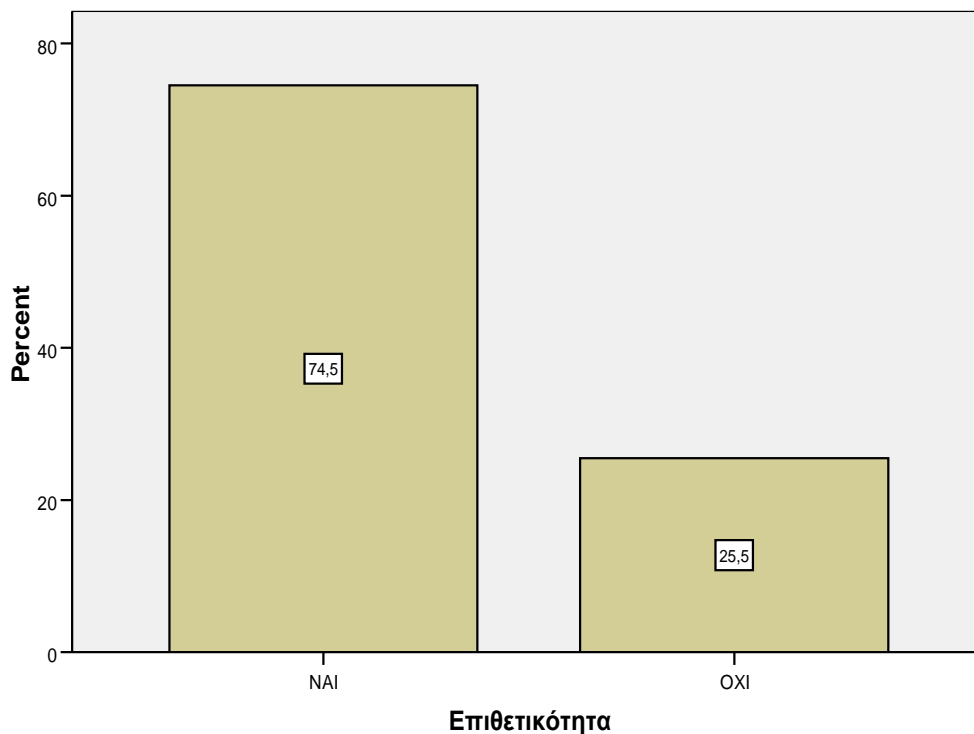
Πίνακας 1

Επιθετικότητα

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	NAI	76	74,5	76	74,5
	OXI	26	25,5	25,5	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 2

Επιθετικότητα

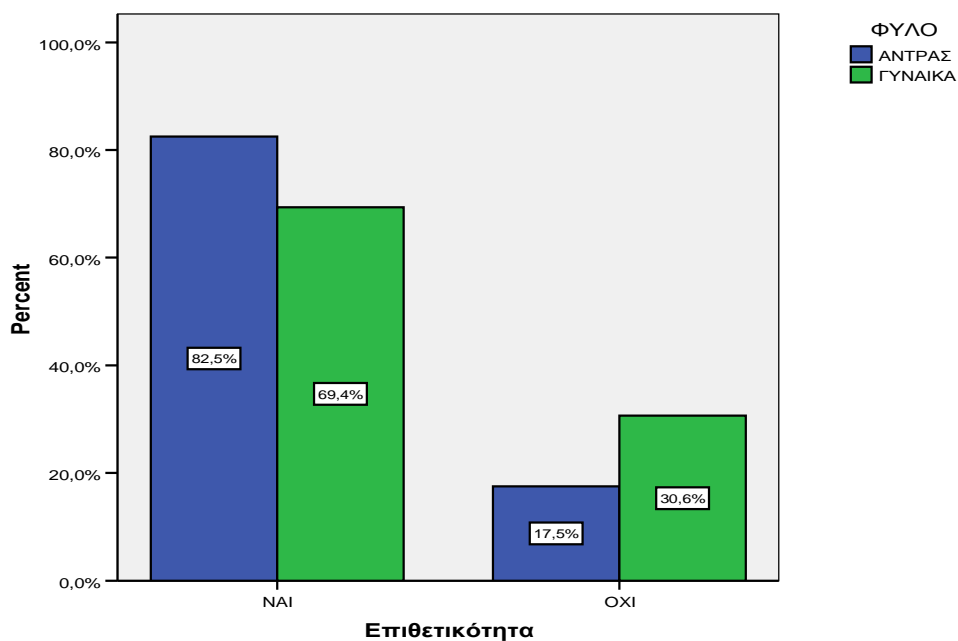
Ενδιαφέρον έχουν τα ευρήματα σχετικά με το φύλο. Το 82.5% των ανδρών και το 69.4% των γυναικών έχουν υπόψη τους συγκεκριμένο μαθητή ή μαθήτρια που εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά. Φαίνεται ότι οι άντρες εκπαιδευτικοί είναι πιο παρατηρητικοί από τις γυναίκες συναδέλφους τους.

Πίνακας 2

Crosstab

			Επιθετικότητα		Total
			ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ
ΦΥΛΟ	ΑΝΤΡΑΣ	Count	33	7	40
		% within ΦΥΛΟ	82,5%	17,5%	100,0%
		% within Επιθετικότητα	43,4%	26,9%	39,2%
		% of Total	32,4%	6,9%	39,2%
ΓΥΝΑΙΚΑ	Α	Count	43	19	62
		% within ΦΥΛΟ	69,4%	30,6%	100,0%
		% within Επιθετικότητα	56,6%	73,1%	60,8%
		% of Total	42,2%	18,6%	60,8%
Total		Count	76	26	102
		% within ΦΥΛΟ	74,5%	25,5%	100,0%
		% within Επιθετικότητα	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	74,5%	25,5%	100,0%

Γράφημα 3

Η ερώτηση δώδεκα (12) ζητούσε από τους εκπαιδευτικούς να δηλώσουν, εάν το συγκεκριμένο παιδί που ανέφεραν ότι εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά στην ερώτηση έντεκα (11), είχε εκδηλώσει αυτή την επιθετικότητα προς α) άλλο μαθητή, β) δάσκαλο, και γ) γονέα. Όπως παρατηρούμε από τον παρακάτω πίνακα, οι εκπαιδευτικοί ανέφεραν ότι το παιδί αυτό εκδήλωσε την επιθετικότητα προς άλλο μαθητή κατά 65.7%, προς τον δάσκαλο κατά 12.7%, ενώ το 21.6 των εκπαιδευτικών δήλωσε άγνοια ή δεν απάντησε στην ερώτηση αυτή. Τέλος, κανένας εκπαιδευτικός δεν ανέφερε επιθετικότητα προς τον γονέα.

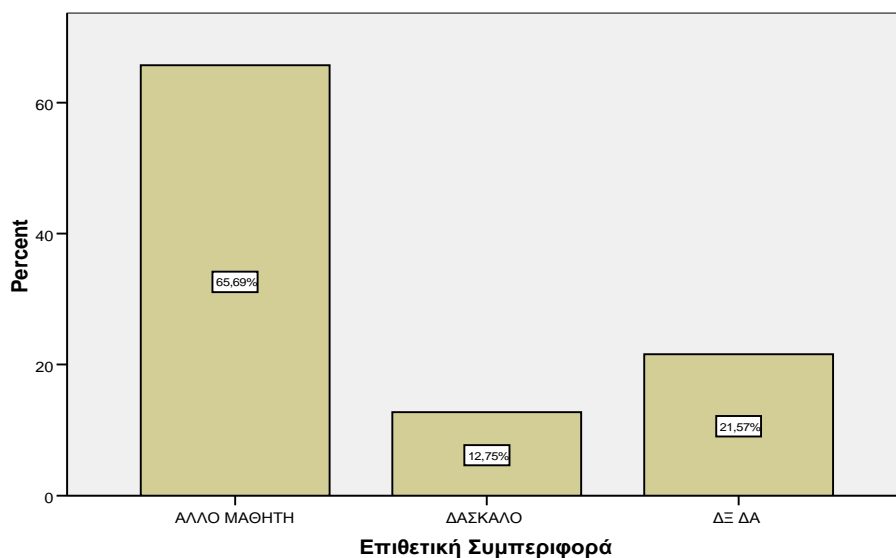
Πίνακας 3

Επιθετική Συμπεριφορά

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ΑΛΛΟ ΜΑΘΗΤΗ	67	65,7	65,7	65,7
ΔΑΣΚΑΛΟ	13	12,7	12,7	78,4
ΔΞ ΔΑ	22	21,6	21,6	100,0
Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 4

Επιθετική Συμπεριφορά

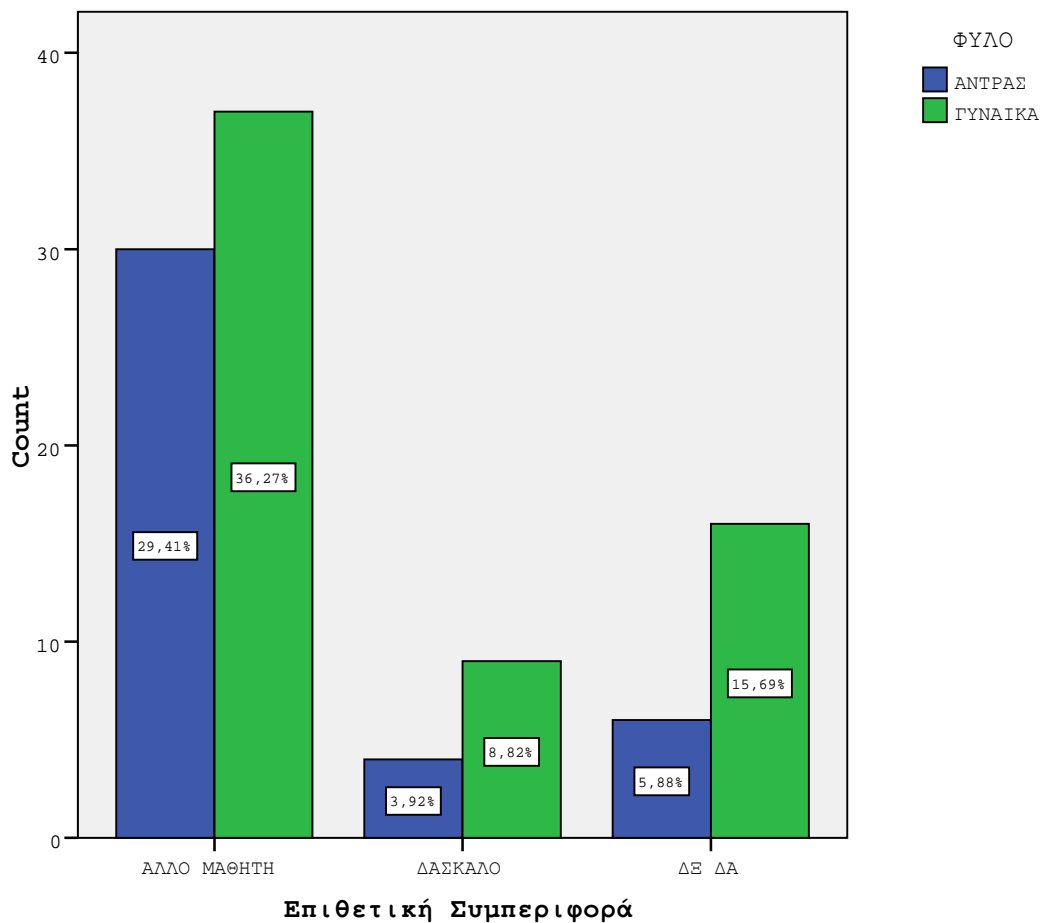

Ενδιαφέρον έχουν τα ευρήματα σχετικά με το φύλο. Αναλογικά με την ερώτηση έντεκα, οι άντρες εκπαιδευτικοί επίσης ανέφεραν περισσότερα περιστατικά επιθετικότητας προς άλλον μαθητή κατά 75% αλλά και με μικρότερο ποσοστό μη απάντησης (15%) από ότι οι γυναίκες εκπαιδευτικοί (25.8%). Βέβαια, οι γυναίκες ανέφεραν περισσότερα περιστατικά επιθετικότητας προς τον δάσκαλο (14.5%) σε σύγκριση με τους άντρες εκπαιδευτικούς (10%). Ίσως οι μαθητές εκδηλώνουν την επιθετικότητα πιο εύκολα προς μια δασκάλα.

πίνακας 4

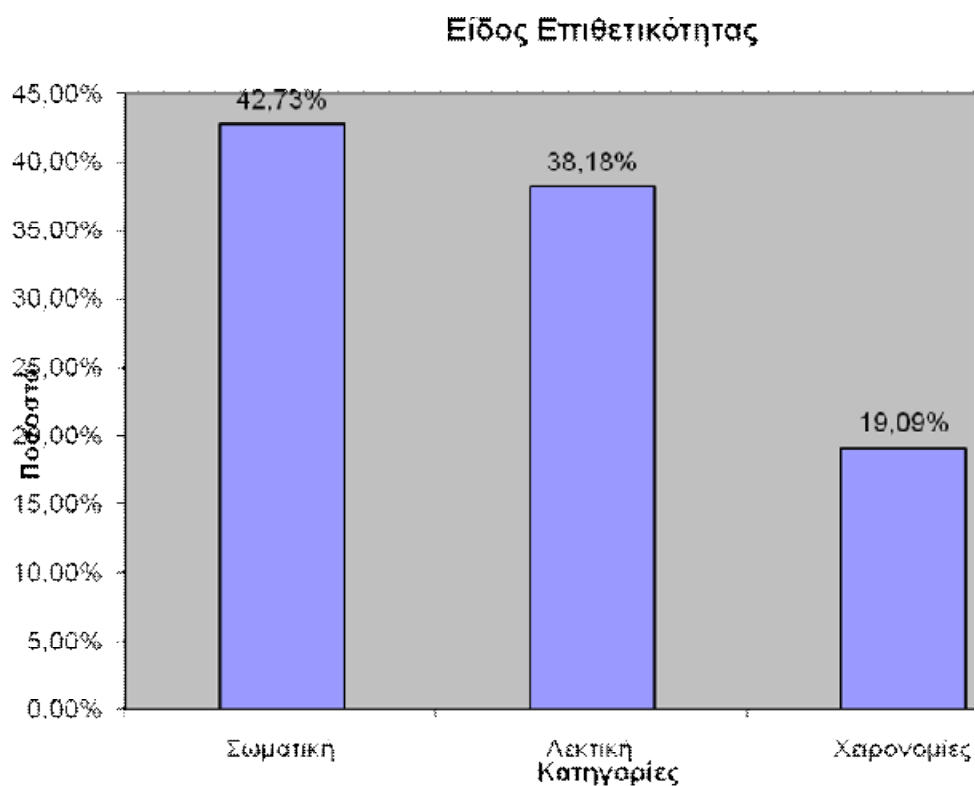
			Επιθετική Συμπεριφορά			Total
			ΑΛΛΟ ΜΑΘΗΤΗ	ΔΑΣΚΑΛΟ	ΔΞ ΔΑ	ΑΛΛΟ ΜΑΘΗΤΗ
ΦΥΛ Ο	ΑΝΤΡΑΣ	Count	30	4	6	40
		% within ΦΥΛΟ	75,0%	10,0%	15,0%	100,0%
		% within Επιθετική Συμπεριφορά	44,8%	30,8%	27,3%	39,2%
		% of Total	29,4%	3,9%	5,9%	39,2%
ΓΥΝΑΙΚΑ		Count	37	9	16	62
		% within ΦΥΛΟ	59,7%	14,5%	25,8%	100,0%
		% within Επιθετική Συμπεριφορά	55,2%	69,2%	72,7%	60,8%
		% of Total	36,3%	8,8%	15,7%	60,8%
Total		Count	67	13	22	102
		% within ΦΥΛΟ	65,7%	12,7%	21,6%	100,0%
		% within Επιθετική Συμπεριφορά	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	65,7%	12,7%	21,6%	100,0%

Γράφημα 5

Η ερώτηση δεκατρία (13) ήταν ανοικτού τύπου και ζητούσε από τους εκπαιδευτικούς να αναφέρουν τι επιθετικότητα εκδήλωσε το συγκεκριμένο παιδί. Συγκεντρώσαμε 110 απαντήσεις. Οι περισσότερες απαντήσεις (42.73%) αφορούσαν τη σωματική επιθετικότητα. Σχετικά λιγότερες ήταν οι αναφορές για λεκτική επιθετικότητα (38.18%). Τέλος, ακολουθούν οι αναφορές για την επιθετικότητα που εκφράζεται με χειρονομίες, (19.09%).

Γράφημα 6

Η επόμενη ερώτηση (14) ζητούσε από τους εκπαιδευτικούς να δηλώσουν εάν πιστεύουν ότι η τηλεόραση συμβάλει στην εκδήλωση της επιθετικότητας των παιδιών. Όπως παρατηρούμε από το παρακάτω πίνακα, η συντριπτική πλειοψηφία (98%) απάντησε θετικά σε αυτήν την ερώτηση.

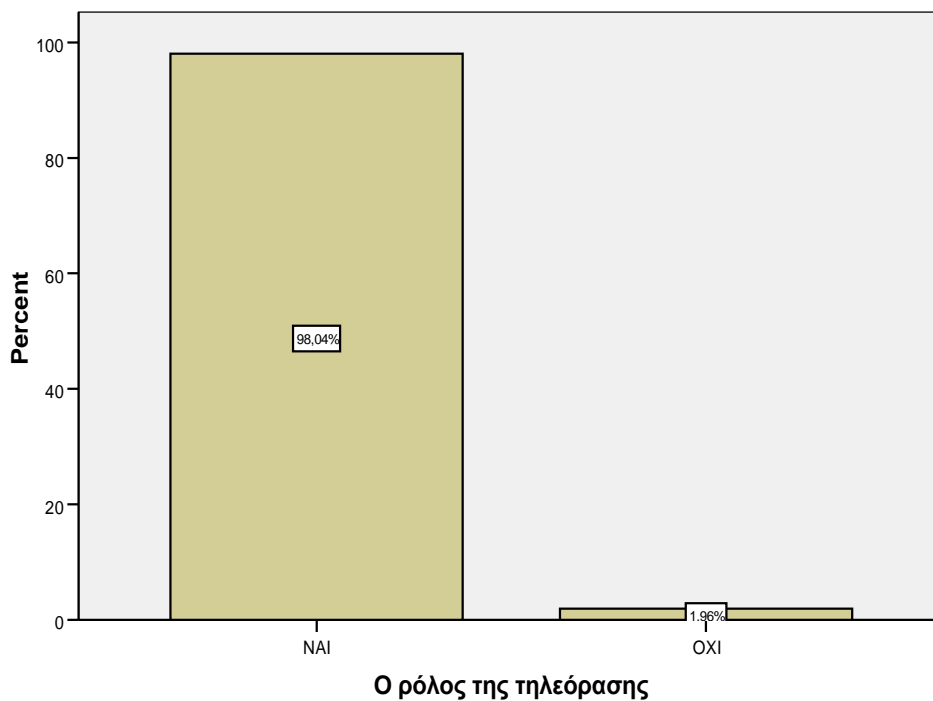
Πίνακας 5

Ο ρόλος της τηλεόρασης

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	NAI	100	98,0	98,0	98,0
	OXI	2	2,0	2,0	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 7

Ο ρόλος της τηλεόρασης

Η ανάλυση ανά φύλο δεν αποκαλύπτει κάτι ιδιαίτερο. Φαίνεται ότι μόνο ένα μικρό ποσοστό των γυναικών, δηλαδή το 3.2% των γυναικών απάντησαν αρνητικά στην συμβολή της τηλεόρασης με την εκδήλωση της επιθετικότητας των παιδιών.

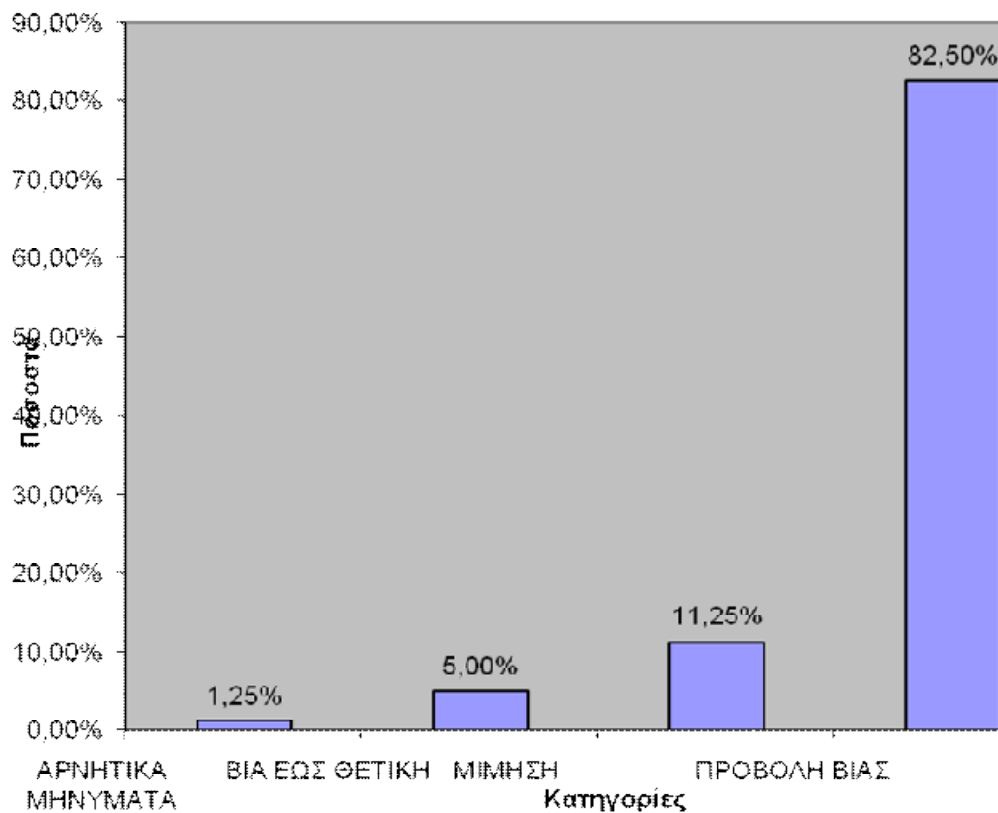
Πίνακας 6

			Ο ρόλος της τηλεόρασης		Total
			ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ
ΦΥΛΟ	ΑΝΤΡΑΣ	Count	40	0	40
		% within ΦΥΛΟ	100,0%	,0%	100,0%
		% within Ο ρόλος της τηλεόρασης	40,0%	,0%	39,2%
		% of Total	39,2%	,0%	39,2%
	ΓΥΝΑΙΚΑ	Count	60	2	62
		% within ΦΥΛΟ	96,8%	3,2%	100,0%
		% within Ο ρόλος της τηλεόρασης	60,0%	100,0%	60,8%
		% of Total	58,8%	2,0%	60,8%
	Total	Count	100	2	102
% within ΦΥΛΟ		98,0%	2,0%	100,0%	
% within Ο ρόλος της τηλεόρασης		100,0%	100,0%	100,0%	
% of Total		98,0%	2,0%	100,0%	

Η ερώτηση δεκαπέντε (15) διερευνούσε τις γνώμες των ερωτώμενων εκπαιδευτικών σχετικά με τον τρόπο που η τηλεόραση επηρεάζει την επιθετικότητα των παιδιών. Η ερώτηση ήταν ανοικτού τύπου. Συγκεντρώσαμε 80 απαντήσεις. Οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών ήταν συντριπτικές για το πώς πιστεύουν ότι η τηλεόραση επηρεάζει την επιθετικότητα των παιδιών. Η προβολή βίας συγκέντρωσε 82.50% των απαντήσεων. Με μεγάλη διαφορά ακολουθεί η μίμηση (11.25%), η προβολή της βίας ως θετική, και τέλος τα αρνητικά μηνύματα (1.25%).

Γράφημα 8

Είδος Επηρεασής

Η επόμενη ερώτηση (16) ζητούσε από τους εκπαιδευτικούς να θυμηθούν εάν ήταν παρών/ούσες σε περιστατικό όπου κάποιο παιδί ήταν επιθετικό ως προς κάποιο άλλο παιδί. παρατηρούμε από τον παρακάτω πίνακα, το 90.2% των ερωτώμενων εκπαιδευτικών απάντησε ότι ήταν παρόν σε τέτοιου είδους περιστατικό. Μόνο ένα 9.8% υποστήριξε ότι δεν έτυχε να παρευρίσκετε σε τέτοιο επεισόδιο.

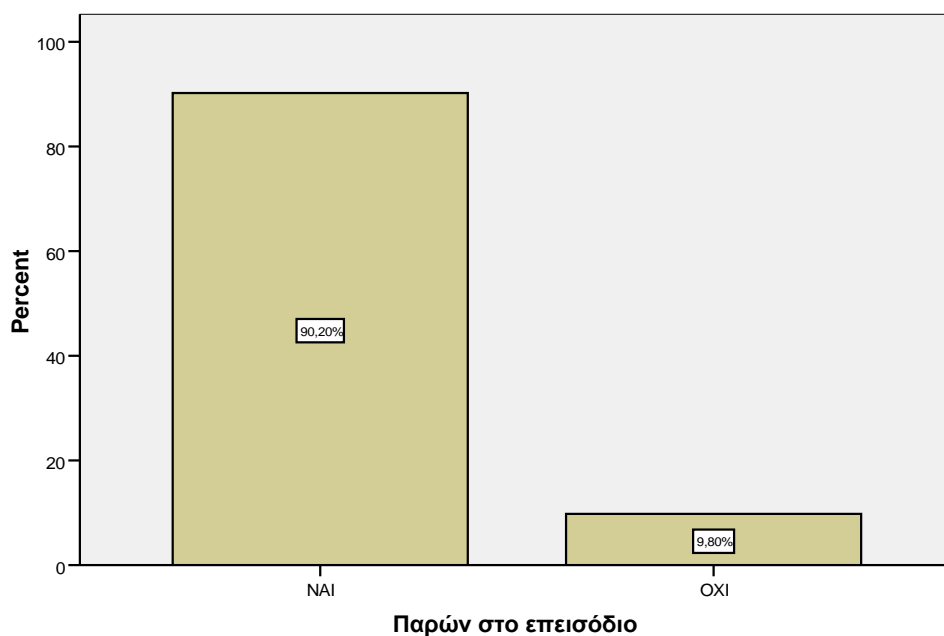
Πίνακας 7

Παρόν στο επεισόδιο

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΝΑΙ	92	90,2	90,2	90,2
	ΟΧΙ	10	9,8	9,8	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 9

Παρόν στο επεισόδιο

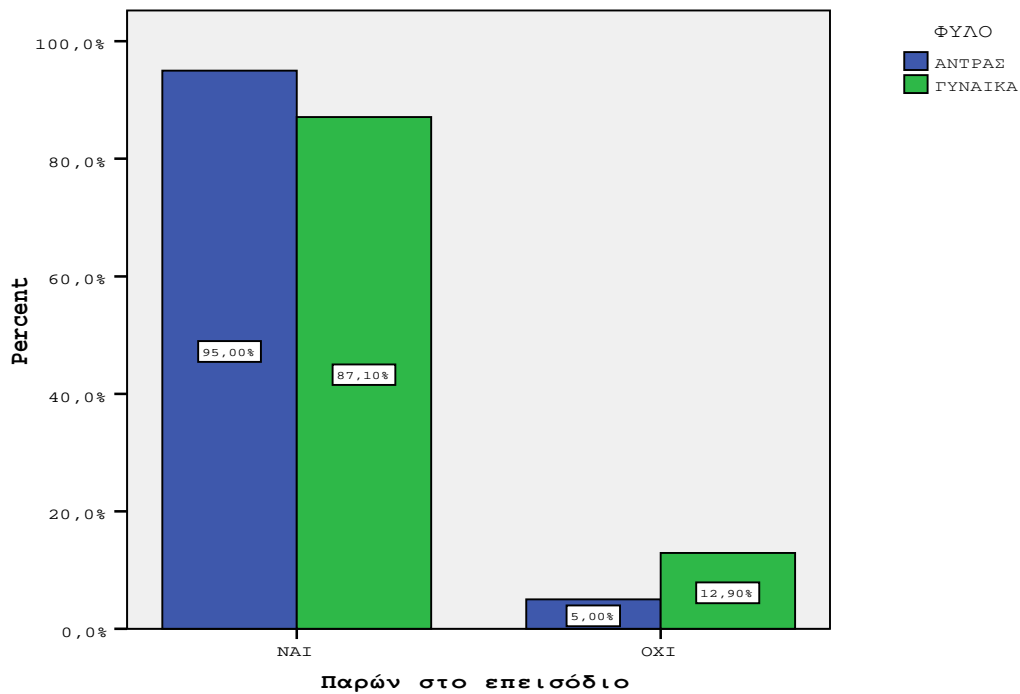

Η ανάλυση ανά φύλο δεν αποκαλύπτει κάτι ιδιαίτερο. Φαίνεται ότι το 95% των αντρών και το 87.1% των γυναικών απάντησε ότι ήταν παρόν/ούσα σε επιθετικό επεισόδιο μεταξύ παιδιών.

Πίνακας 8

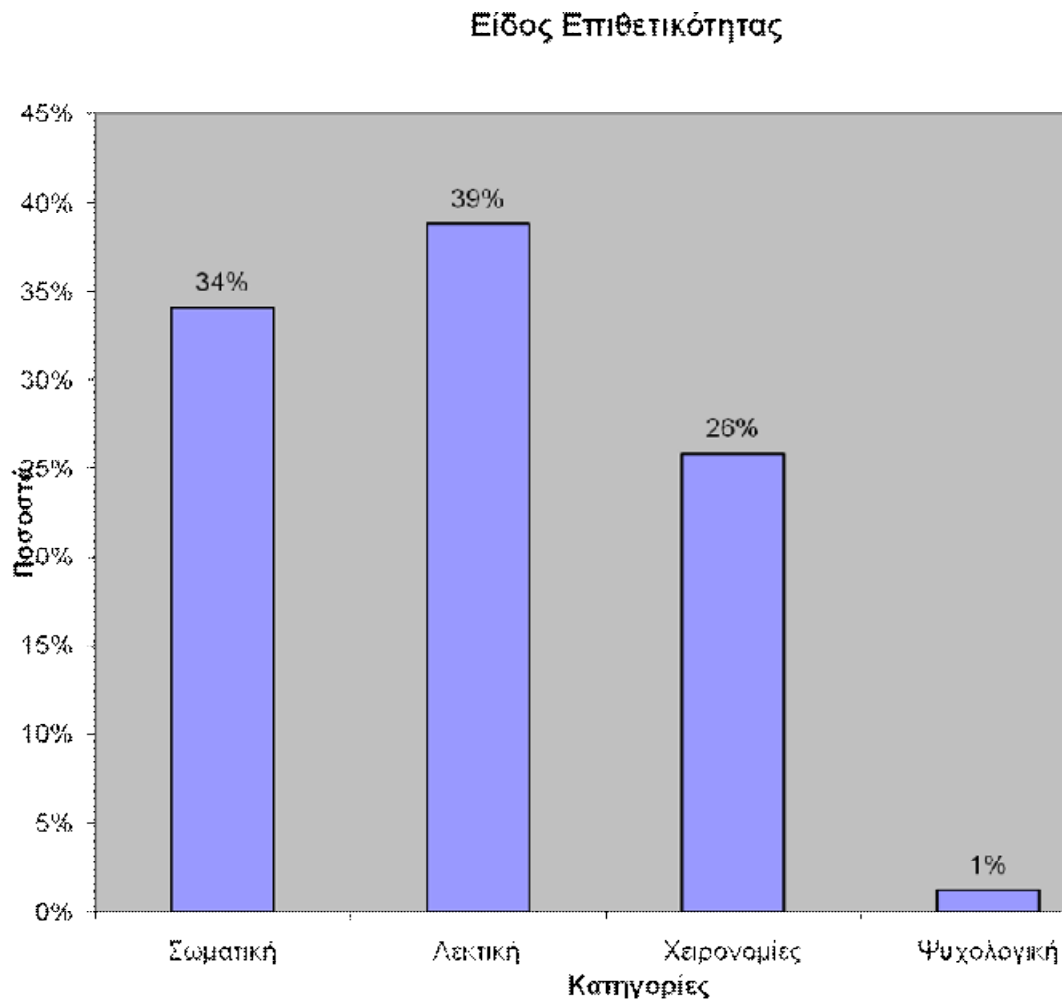
			Παρόν στο επεισόδιο		Total
			ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ
ΦΥΛΟ	ΑΝΤΡΑΣ	Count	38	2	40
		% within ΦΥΛΟ	95,0%	5,0%	100,0%
		% within Παρών στο επεισόδιο	41,3%	20,0%	39,2%
	ΓΥΝΑΙΚΑ	Count	54	8	62
		% within ΦΥΛΟ	87,1%	12,9%	100,0%
		% within Παρών στο επεισόδιο	58,7%	80,0%	60,8%
Total	Count	92	10	102	
	% within ΦΥΛΟ	90,2%	9,8%	100,0%	
		% within Παρών στο επεισόδιο	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	90,2%	9,8%	100,0%

Γράφημα 10

Η ερώτηση δεκαεπτά (17) ζητούσε από τους εκπαιδευτικούς να περιγράψουν το περιστατικό που ήταν παρόντες, δηλαδή την εκδήλωση επιθετικότητας ενός παιδιού προς κάποιο άλλο. Ήταν μία ερώτηση ανοικτού τύπου. Συγκεντρώσαμε 68 απαντήσεις. Οι απαντήσεις έδειξαν ότι το 39% των εκπαιδευτικών, που συμπλήρωσαν την συγκεκριμένη ερώτηση, παρατήρησαν λεκτική βία, το 34% από αυτούς σωματική, το 26% από αυτούς επιθετικότητα που εκδηλώθηκε μέσω χειρονομιών, και τέλος το 1% από αυτούς ανέφεραν ψυχολογική βία.

Γράφημα 11

Η επόμενη ερώτηση (18) ρωτούσε τους εκπαιδευτικούς εάν πιστεύουν ότι η επιθετική συμπεριφορά των γονέων, επηρεάζει την εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς από τα παιδιά. Η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών απάντησαν θετικά για την επίρεια των γονέων στην επιθετικότητα των παιδιών, κατά 99%, και αρνητικά κατά 1%.

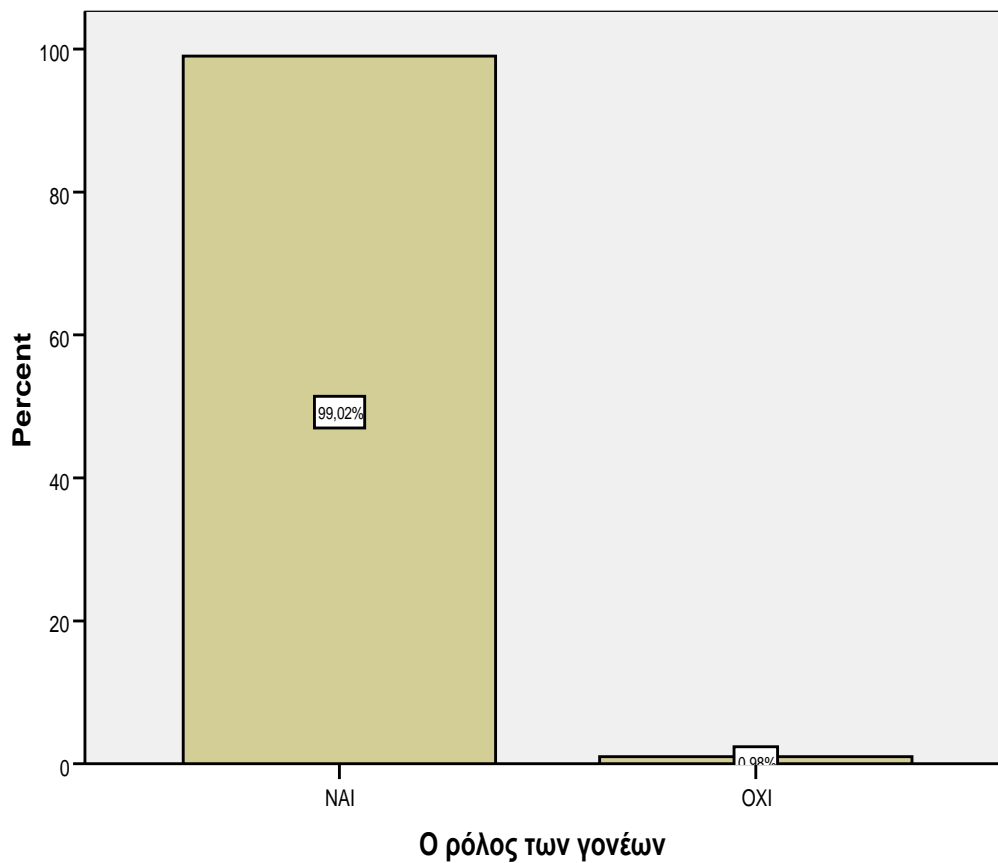
Πίνακας 9

Ο ρόλος των γονέων

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	NAI	101	99,0	99,0	99,0
	OXI	1	1,0	1,0	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 12

Ο ρόλος των γονέων

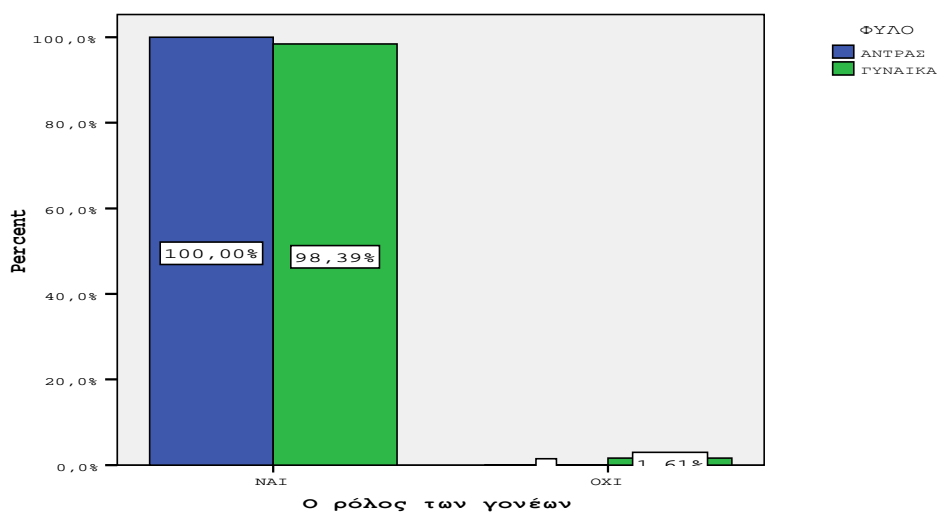
Crosstab

Η ανάλυση κατά φύλο, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν έδειξε κάτι σημαντικό. Οι άντρες εκπαιδευτικοί απάντησαν καταφατικά κατά 100% ενώ οι γυναίκες εκπαιδευτικοί απάντησαν καταφατικά κατά 98.4%.

Πίνακας 10

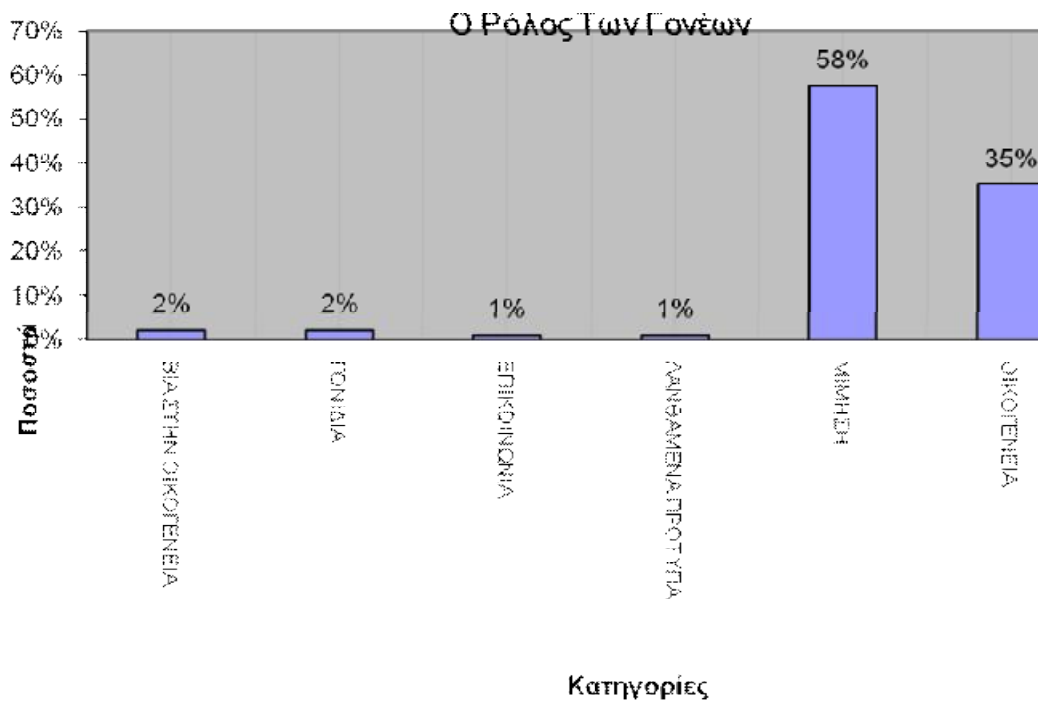
			Ο ρόλος των γονέων		Total
			ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ
ΦΥΛΟ	ΑΝΤΡΑΣ	Count	40	0	40
		% within ΦΥΛΟ	100,0%	,0%	100,0%
		% within Ο ρόλος των γονέων	39,6%	,0%	39,2%
	% of Total		39,2%	,0%	39,2%
	ΓΥΝΑΙΚΑ	Count	61	1	62
		% within ΦΥΛΟ	98,4%	1,6%	100,0%
% within Ο ρόλος των γονέων		60,4%	100,0%	60,8%	
% of Total		59,8%	1,0%	60,8%	
Total	Count		101	1	102
	% within ΦΥΛΟ		99,0%	1,0%	100,0%
	% within Ο ρόλος των γονέων		100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total		99,0%	1,0%	100,0%

Γράφημα 13

Η ερώτηση δεκαεννιά (19) αναζητούσε τον λόγο για τον οποίο οι εκπαιδευτικοί πιστεύουν ότι οι γονείς επηρεάζουν την επιθετικότητα των παιδιών τους. Η ερώτηση ήταν ανοικτού τύπου. Συγκεντρώσαμε 85 απαντήσεις. Από ότι φαίνεται στο γράφημα 14, το 58% των εκπαιδευτικών πιστεύει ότι η μίμηση είναι η αιτία επηρεασμού της επιθετικότητας του παιδιού μέσα στην οικογένεια. Έπεται η γενική απάντηση ότι φταίει η οικογένεια κατά 35%. Μάλλον οι εκπαιδευτικοί που απάντησαν με αυτόν τον τρόπο, θεωρούν ότι είναι πολύ-παραγοντικές οι αιτίες του φαινομένου, και για αυτόν τον λόγο απάντησαν έτσι, γενικόλογα. Οι υπόλοιπες αναφερόμενες και κωδικοποιημένες αναφορές δεν ξεπερνούν το 2% της συνεισφοράς τους σε αυτό το φαινόμενο.

Γράφημα 14

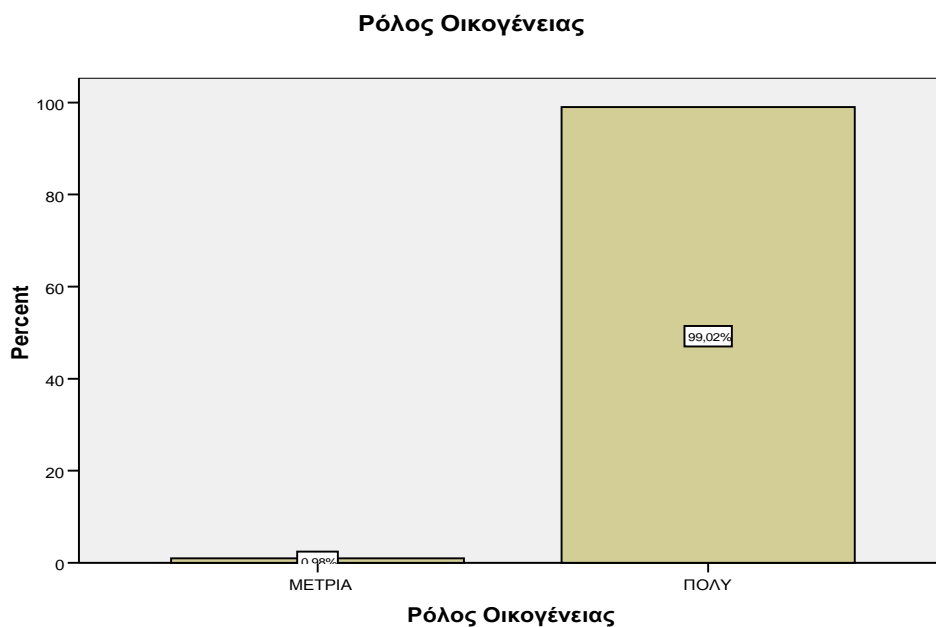
Η επόμενη ερώτηση (20) ζητούσε από τους εκπαιδευτικούς να αναφέρουν τον βαθμό επηρεασμού (Καθόλου, Λίγο, Μέτριο, Πολύ) που πιστεύουν ότι αλληλεπιδρά με την εκδήλωση της επιθετικότητας των παιδιών. Αυτοί οι παράγοντες είναι τρεις, το οικογενειακό περιβάλλον, το σχολείο, και η τηλεόραση. Ο πρώτος παράγοντας, δηλαδή το οικογενειακό περιβάλλον, πιστεύουν οι εκπαιδευτικοί ότι επηρεάζει πολύ, κατά 99% ενώ μόνο το 1% πιστεύει ότι ο επηρεασμός είναι μέτριος. Οι άλλες δύο κατηγορίες δεν έλαβαν καμία απάντηση. Οπότε ο ρόλος της οικογένειας αποδεικνύεται ότι είναι πάρα πολύ σημαντικός για τον επηρεασμό της επιθετικότητας των παιδιών.

Πίνακας 11

Ρόλος Οικογένειας

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΜΕΤΡΙΑ	1	1,0	1,0	1,0
	ΠΟΛΥ	101	99,0	99,0	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 15

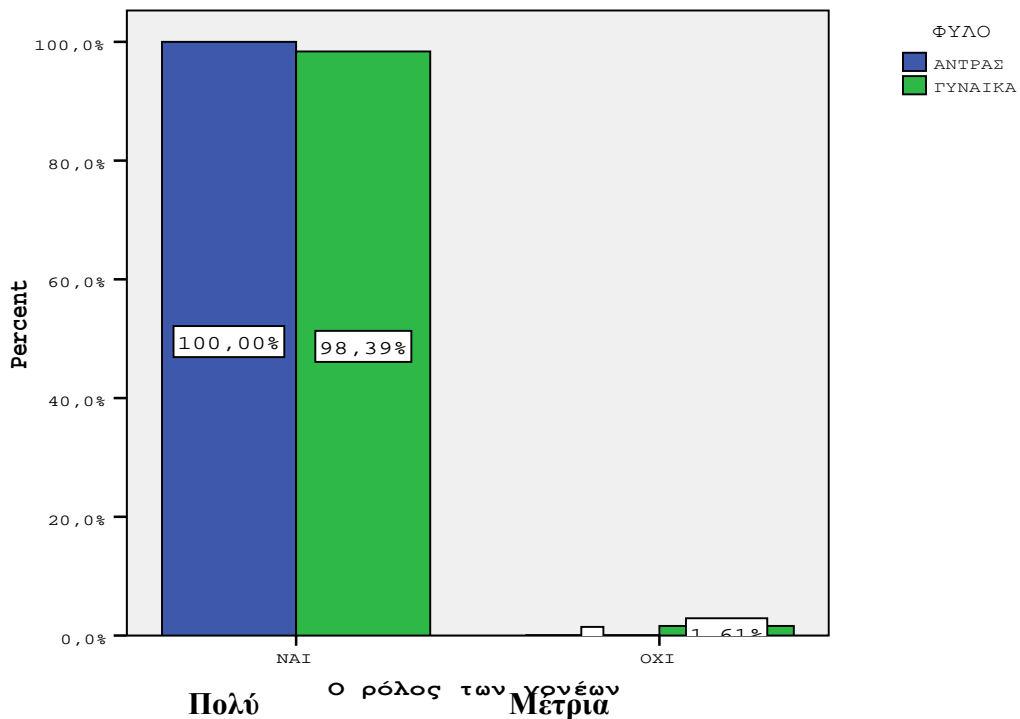

Η ανάλυση κατά φύλο δεν έδειξε κάτι απροσδόκητο. Ο ανδρικός πληθυσμός σημείωσε κατά 100% βαθμό επηρεασμού πολύ, ενώ οι γυναίκες κατά 98.4% ανέφεραν πολύ, και κατά 1.6% μέτριο βαθμό επηρεασμού.

Πίνακας 12

			Ρόλος Οικογένειας		Total
			ΜΕΤΡΙΑ	ΠΟΛΥ	ΜΕΤΡΙΑ
ΦΥΛΟ	ΑΝΤΡΑΣ	Count	0	40	40
		% within ΦΥΛΟ	,0%	100,0%	100,0%
		% within Ρόλος Οικογένειας	,0%	39,6%	39,2%
	% of Total		,0%	39,2%	39,2%
	ΓΥΝΑΙΚΑ	Count	1	61	62
		% within ΦΥΛΟ	1,6%	98,4%	100,0%
% within Ρόλος Οικογένειας		100,0%	60,4%	60,8%	
% of Total		1,0%	59,8%	60,8%	
Total	Count		1	101	102
	% within ΦΥΛΟ		1,0%	99,0%	100,0%
	% within Ρόλος Οικογένειας		100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total		1,0%	99,0%	100,0%

Γράφημα 16

Όσον αφορά τον δεύτερο παράγοντα, δηλαδή το Σχολείο, οι εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι επηρεάζει την επιθετικότητα του παιδιού μέτρια κατά 49%, λίγο κατά 29.4%, πολύ κατά 16.7%, και καθόλου κατά 4.9%. Δηλαδή βλέπουμε ότι οι εκπαιδευτικοί πιστεύουν ότι ο βαθμός επηρεασμού του σχολείου είναι από λίγο έως μέτριος.

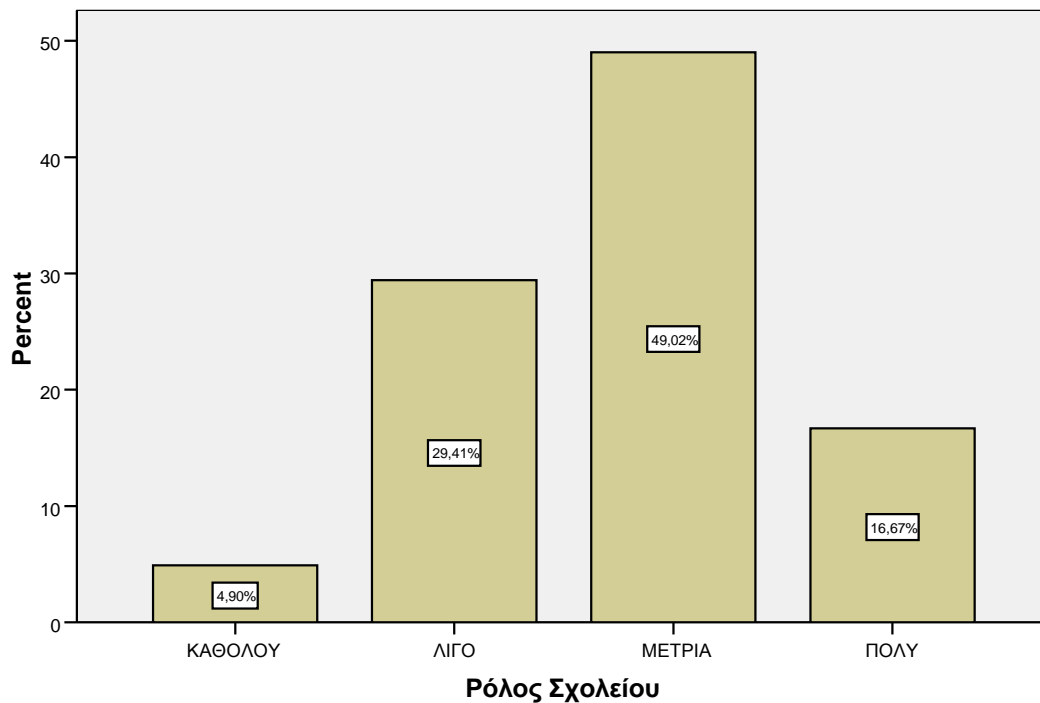
Πίνακας 13

Ρόλος Σχολείου

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΚΑΘΟΛΟΥ	5	4,9	4,9	4,9
	ΛΙΓΟ	30	29,4	29,4	34,3
	ΜΕΤΡΙΑ	50	49,0	49,0	83,3
	ΠΟΛΥ	17	16,7	16,7	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα17

Ρόλος Σχολείου

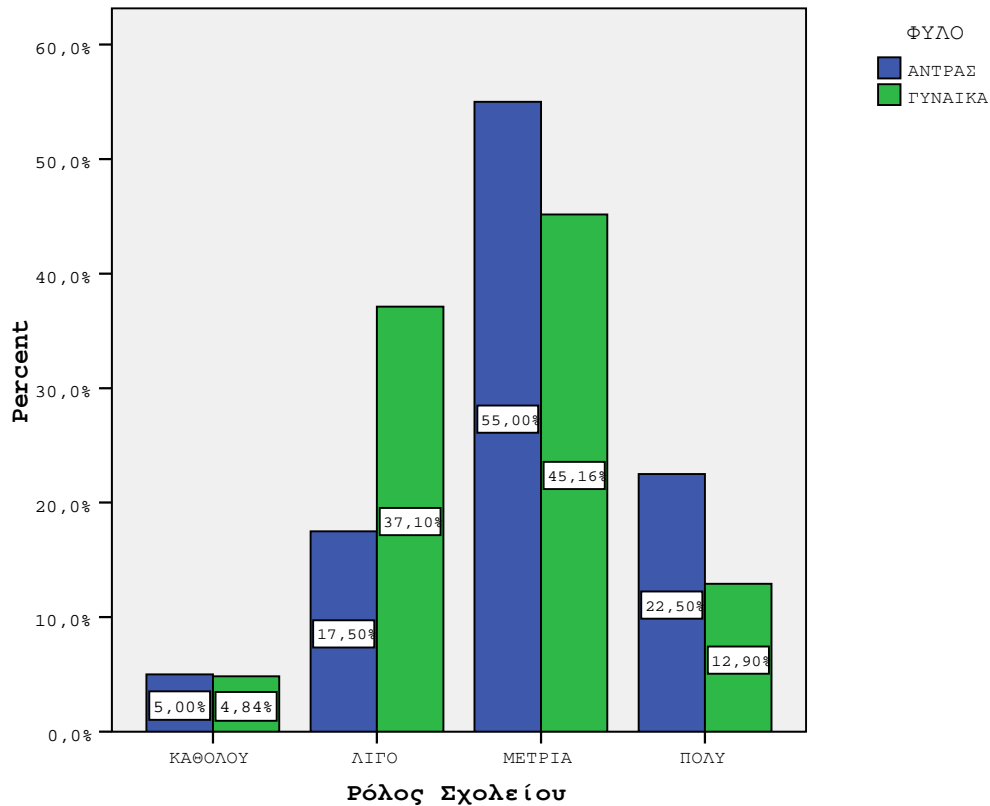

Η ανάλυση κατά φύλο έδειξε ότι το 55% των ανδρών και το 45.2% των γυναικών εκπαιδευτικών ανέφεραν για το σχολείο ότι ο βαθμός επηρεασμού του είναι μέτριος. Αντίθετα, υπάρχει 'διαφωνία' στον δευτερεύοντα πλειοψηφόντα βαθμό επηρεασμού, δηλαδή, το 22.5% των ανδρών αναφέρει βαθμό πολύ ενώ το 37.1% των γυναικών βαθμό λίγο και αντιστοίχως, έπεται ο βαθμός λίγο στους άνδρες κατά 17.5%, και στις γυναίκες ο βαθμός πολύ, κατά 12.9%. Αυτό δείχνει ότι οι άνδρες εκπαιδευτικοί τείνουν να αναβαθμίζουν τον ρόλο του σχολείου (πολύ 22.5% + μέτρια 55% = 77.5%) ενώ οι γυναίκες εκπαιδευτικοί τείνουν να τον απαξιώνουν (45.2% μέτρια + 37.1% λίγο = 83.3%) για την επιρροή του στην παιδική επιθετικότητα. Αυτό φαίνεται πιο παραστατικά και στο γράφημα 18.

Πίνακας 14

			Ρόλος Σχολείου				Total
			ΚΑΘΟΛΟΥ	ΛΙΓΟ	ΜΕΤΡΙΑ	ΠΟΛΥ	ΚΑΘΟΛΟΥ
ΦΥΛΟ	ΑΝΤΡΑΣ	Count	2	7	22	9	40
		% within ΦΥΛΟ	5,0%	17,5%	55,0%	22,5%	100,0%
		% within Ρόλος Σχολείου	40,0%	23,3%	44,0%	52,9%	39,2%
		% of Total	2,0%	6,9%	21,6%	8,8%	39,2%
	ΓΥΝΑΙΚΑ	Count	3	23	28	8	62
		% within ΦΥΛΟ	4,8%	37,1%	45,2%	12,9%	100,0%
		% within Ρόλος Σχολείου	60,0%	76,7%	56,0%	47,1%	60,8%
		% of Total	2,9%	22,5%	27,5%	7,8%	60,8%
	Total	Count	5	30	50	17	102
		% within ΦΥΛΟ	4,9%	29,4%	49,0%	16,7%	100,0%
		% within Ρόλος Σχολείου	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	4,9%	29,4%	49,0%	16,7%	100,0%

Γράφημα18

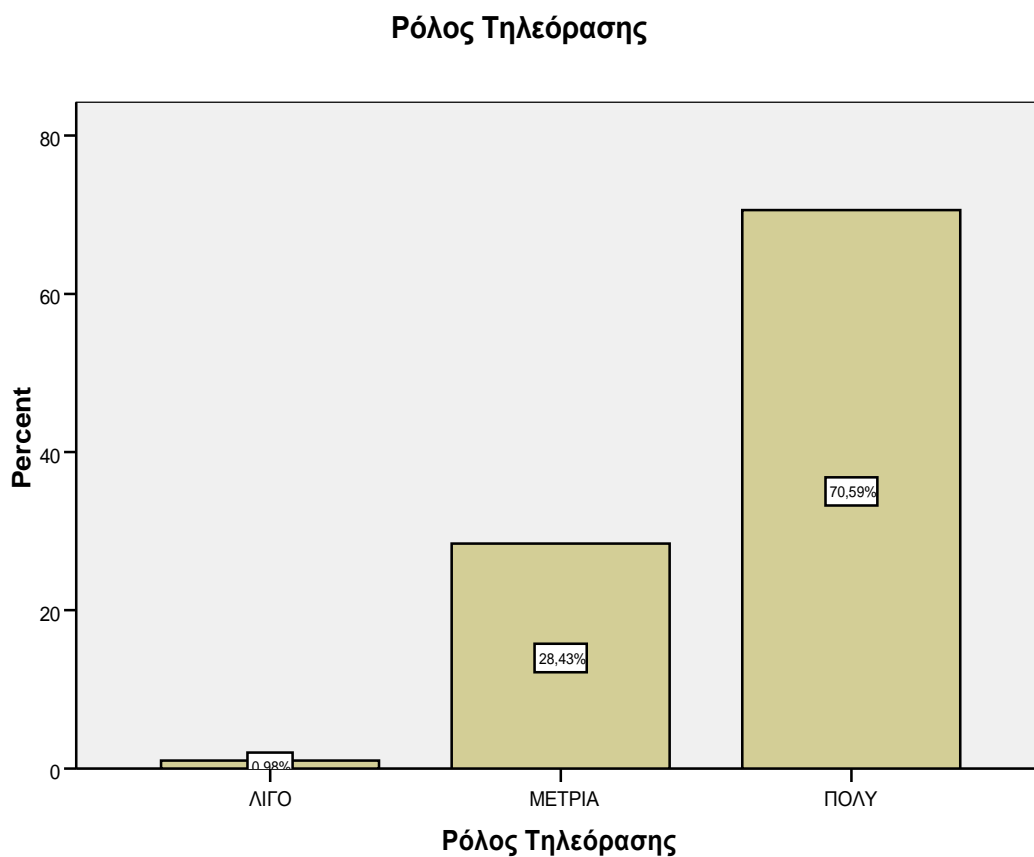
Όσον αφορά τον τρίτο και τελευταίο παράγοντα, δηλαδή την τηλεόραση, οι εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι επηρεάζει την επιθετικότητα του παιδιού πολύ, κατά 70.6%, μέτρια κατά 28.4% (δηλαδή 99% σύνολο), και λίγο, κατά 1%. Φαίνεται ότι οι εκπαιδευτικοί πιστεύουν ότι η οικογένεια και η τηλεόραση είναι οι δύο παράγοντες από τους τρεις που επηρεάζουν πιο πολύ την παιδική επιθετικότητα. Και έπεται το σχολείο.

Πίνακας 15

Ρόλος Τηλεόρασης

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ΛΙΓΟ	1	1,0	1,0	1,0
	ΜΕΤΡΙΑ	29	28,4	28,4	29,4
	ΠΟΛΥ	72	70,6	70,6	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 19

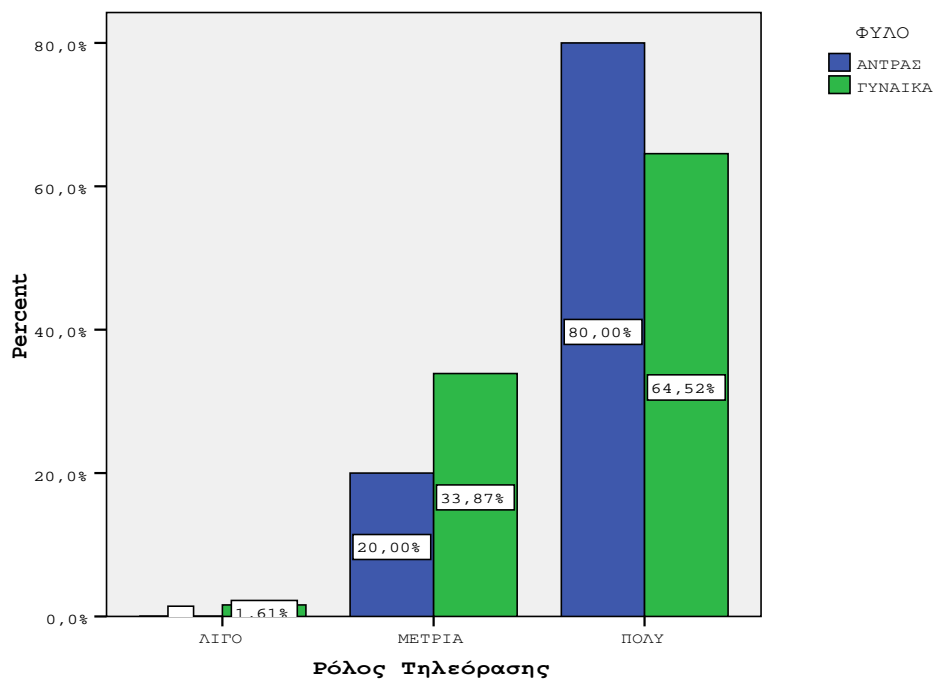

Η ανάλυση κατά φύλο έδειξε ότι κατά αναλογία, το 80% των ανδρών και το 64.5% των γυναικών εκπαιδευτικών ανέφεραν βαθμό επηρεασμού πολύ, μέτριο βαθμό κατά 20% και 33.9%, αντίστοιχα. Αυτό φαίνεται και στο γράφημα 20.

Πίνακας 16

			Ρόλος Τηλεόρασης			Total
			ΛΙΓΟ	ΜΕΤΡΙΑ	ΠΟΛΥ	ΛΙΓΟ
ΦΥΛΟ	ΑΝΤΡΑΣ	Count	0	8	32	40
		% within ΦΥΛΟ	,0%	20,0%	80,0%	100,0%
		% within Ρόλος Τηλεόρασης	,0%	27,6%	44,4%	39,2%
	% of Total	,0%	7,8%	31,4%	39,2%	
	ΓΥΝΑΙΚΑ	Count	1	21	40	62
		% within ΦΥΛΟ	1,6%	33,9%	64,5%	100,0%
% within Ρόλος Τηλεόρασης		100,0%	72,4%	55,6%	60,8%	
% of Total	1,0%	20,6%	39,2%	60,8%		
Total	Count	1	29	72	102	
	% within ΦΥΛΟ	1,0%	28,4%	70,6%	100,0%	
	% within Ρόλος Τηλεόρασης	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	1,0%	28,4%	70,6%	100,0%	

Γράφημα 20

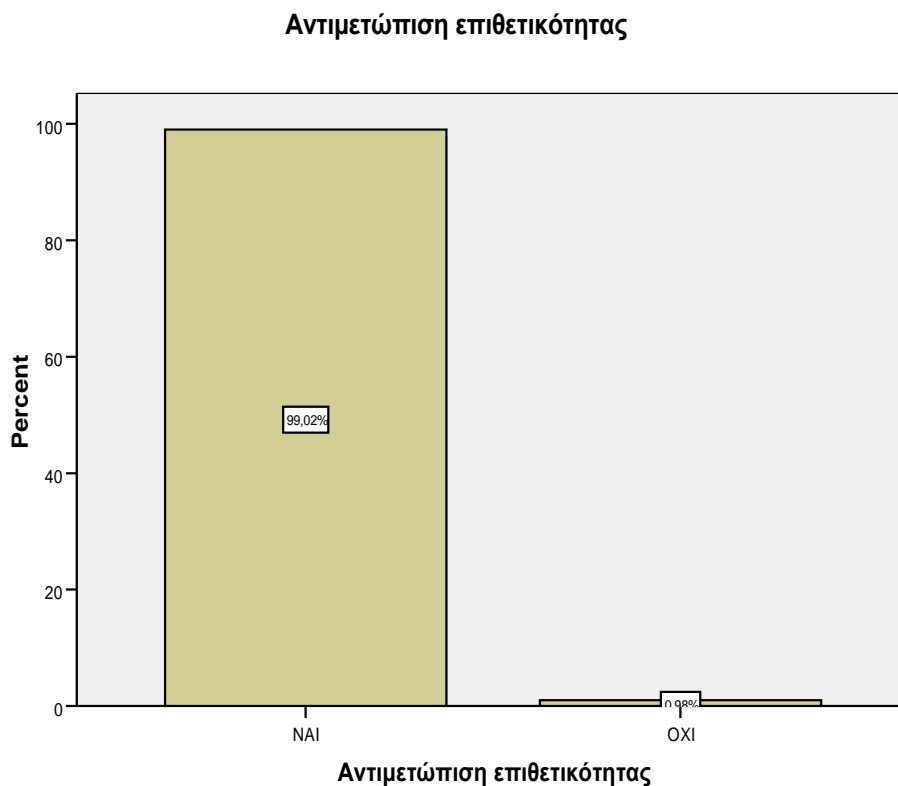
Η προτελευταία ερώτηση (21) ρωτούσε τους συμμετέχοντες αν πιστεύουν ότι η επιθετικότητα των παιδιών είναι δυνατόν να αντιμετωπιστεί. Η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων έδωσαν θετική απάντηση, κατά 99%. Αυτό δείχνει ότι οι εκπαιδευτικοί πιστεύουν ότι, εάν υπάρξουν οι κατάλληλες παρεμβάσεις, η παιδική επιθετικότητα μπορεί να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά.

Πίνακας 17

Αντιμέτωση επιθετικότητας

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	NAI	101	99,0	99,0	99,0
	OXI	1	1,0	1,0	100,0
	Total	102	100,0	100,0	

Γράφημα 21

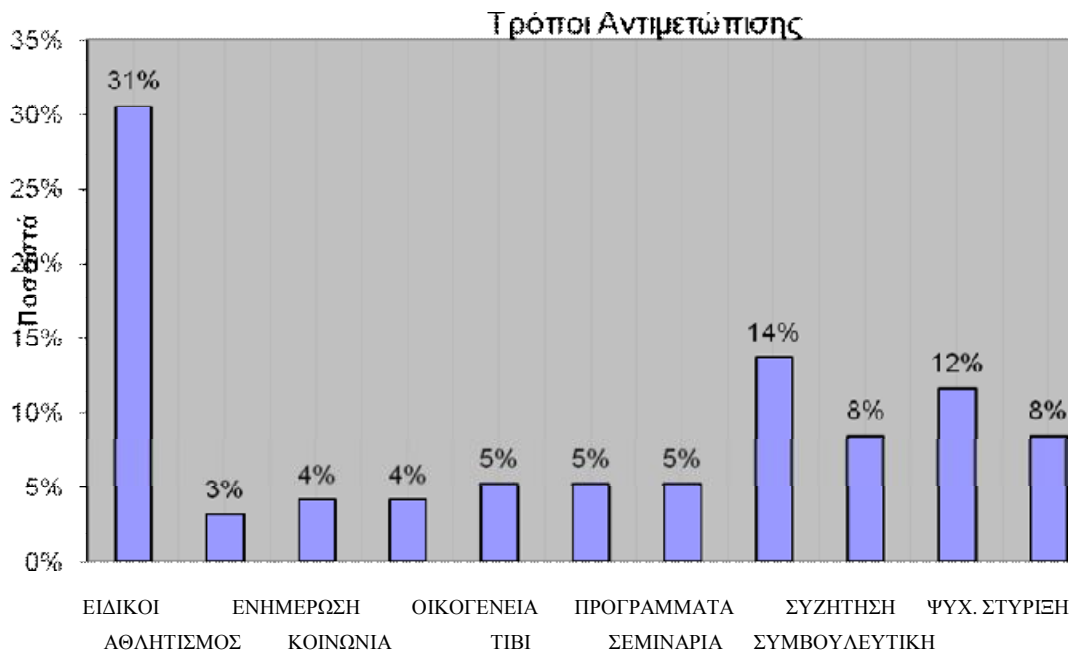
Η ανάλυση κατά φύλο δεν έδειξε κάτι ενδιαφέρον. Ο ανδρικός πληθυσμός απάντησε ναι κατά 100%, ενώ οι γυναίκες απάντησαν ναι κατά 98.4%, και όχι κατά 1.6%.

Πίνακας 18

			Αντιμετώπιση επιθετικότητας		Total
			ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ
ΦΥΛΟ	ΑΝΤΡΑΣ	Count	40	0	40
		% within ΦΥΛΟ	100,0%	,0%	100,0%
		% within Αντιμετώπιση επιθετικότητας	39,6%	,0%	39,2%
	ΓΥΝΑΙΚΑ	Count	61	1	62
		% within ΦΥΛΟ	98,4%	1,6%	100,0%
		% within Αντιμετώπιση επιθετικότητας	60,4%	100,0%	60,8%
Total	Count	101	1	102	
	% within ΦΥΛΟ	99,0%	1,0%	100,0%	
	% within Αντιμετώπιση επιθετικότητας	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	99,0%	1,0%	100,0%	
	% of Total	99,0%	1,0%	100,0%	

Η τελευταία ερώτηση (22) ήταν ανοικτού τύπου και διερευνούσε τους τρόπους παρέμβασης για την αντιμετώπιση της παιδικής επιθετικότητας. Όπως φαίνεται και στο γράφημα 22, οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών είναι αρκετές. Συγκεντρώσαμε 115 απαντήσεις. Ξεχωρίζουν η αντιμετώπιση με Ειδικούς κατά 31%, τα Σεμινάρια κατά 14%, και η Συμβουλευτική κατά 12%. Έπονται η συζήτηση και η ψυχολογική στήριξη από 8% το καθένα και ακολουθούν με ποσοστά 5%, η οικογένεια, η τηλεόραση, και τα προγράμματα. Είναι ξεκάθαρο ότι η εξειδικευμένη βοήθεια (31% ειδικοί + 14% Σεμινάρια + 12% Συμβουλευτική = 57%) πιστεύεται ότι είναι η κατάλληλη απάντηση στην αντιμετώπιση της παιδικής επιθετικότητας, κατά 57%.

Γράφημα 22

7.2 ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Είναι δεδομένο ότι όπως σε κάθε έρευνα υπήρχαν κάποιοι περιορισμοί, δυσκολίες ή προβλήματα. Καταρχήν, το δείγμα της έρευνας ήταν μικρό, οπότε χρειάζεται προσοχή στην γενίκευση των αποτελεσμάτων και επίσης, στην εξαγωγή συμπερασμάτων. Δε στοχεύουμε σε γενίκευση των συμπερασμάτων. Στόχος είναι να καταγραφούν οι απόψεις των εκπαιδευτικών και η έρευνα να αποτελέσει το έναυσμα για περαιτέρω διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα αίτια της εμφάνισης της επιθετικότητας.

Έπειτα δε, κάποιοι συμμετέχοντες δεν συμπλήρωναν όλες τις ερωτήσεις με αποτέλεσμα να πλανάται το ερώτημα εάν ήθελαν να γράψουν κάτι, δεν ασχολήθηκαν καν, ή απλά δεν είχαν κάτι να πουν. Όσον αφορά την έρευνα, φαίνεται ότι η πλειοψηφία του δείγματος είναι γυναίκες, με ηλικία από 35 έως 45, παντρεμένες, με τουλάχιστον ένα παιδί. Η μόρφωση μάλλον κινείται σε χαμηλά επίπεδα, με το αρσενικό φύλο να επιδιώκει με πιο πολύ ζήλο να ακολουθήσει ανώτατες σπουδές. Η μέση εργασιακή εμπειρία καθορίζεται στα έξι χρόνια αν και η πλειοψηφία έχει εργασιακή εμπειρία έως τρία χρόνια το πολύ. Οι γυναίκες φαίνεται όμως ότι εργασιακά είναι πιο έμπειρες από τους άντρες. Ενδιαφέρον είναι ότι, ειδικές σπουδές δήλωσε μόνον τέσσερις στους δέκα. Τέλος, παρατηρήθηκε ότι δύο στους δέκα δεν συμπλήρωσε τα ερωτήματα ανάπτυξης.

Στο δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου, οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι η λεκτική βία ακολουθούμενη από την σωματική είναι το πιο συνηθισμένο φαινόμενο επιθετικότητας μέσα στο σχολικό χώρο. Η ψυχολογική βία μάλλον ανιχνεύεται δύσκολα ή ίσως δεν υπάρχει ακόμη σε αυτές τις ηλικίες. Ένα σημαντικό ποσοστό, δύο στους δέκα, άφησε κενή αυτή την ερώτηση. Παρομοίως έπραξαν και στο επόμενο ερώτημα, που ζητούσαν να ασχοληθούν με κάποιο πρόσφατο συμβάν.

Πάλι, η λεκτική βία ακολουθούμενη από την σωματική ήταν η πλειοψηφία των απαντήσεων. Αυτό μπορεί να δείχνει ότι οι λεκτικές διαφωνίες, δηλαδή η μη ικανότητα συζήτησης, επίλυσης διαφωνιών, ή διαπραγμάτευσης είναι από τα προσόντα που δεν είναι καλά αναπτυγμένα στα ελληνόπουλα. Από την άλλη, τα γεγονότα αυτά μπορεί να καθρεφτίζουν τα δρώμενα μέσα στις οικογενειακές εστίες των παιδιών π.χ. τα πολλαπλά διαζύγια της εποχής αυτής. Επιπροσθέτως, φαίνεται ότι η πρώτη αντίδραση, μετά την λεκτική διαφωνία και την εξύβριση, είναι η σωματική επιθετικότητα.

Προχωρώντας παρακάτω, οι εκπαιδευτικοί ήταν κάθετοι στην άποψη τους για την επίδραση της τηλεόρασης και την σχέση της με τον ευαίσθητο ψυχισμό των παιδιών και το ότι η υπερβολική έκθεση των παιδιών, μπροστά στην παθητική οθόνη, επηρεάζει την εκδήλωση της επιθετικότητάς τους. Η αλληλεπίδραση των παιδιών με την υπερβολική προβαλλόμενη βία της τηλεόραση πιστεύεται ότι συνθέτει την εικόνα του επιθετικού παιδιού. Παρόλα αυτά, αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι και οι γονείς δεν ασκούν σωστά τον όποιο ρόλο τους, αφού αυτοί είναι οι επιβλέποντες. Από την άλλη, οι γονείς μπορεί να μην έχουν τόση 'εξουσία' πάνω στα παιδιά τους είτε λόγω μειωμένου ελεύθερου χρόνου και αυξημένων εργασιακών απαιτήσεων, είτε λόγω ενδο-οικογενειακών συγκρούσεων. Και σε αυτό το ερώτημα ανάπτυξης, δύο στους δέκα δεν σημείωσε κάτι.

Προκαλεί ενδιαφέρον ότι εννιά στους δέκα εκπαιδευτικούς ήταν παρόντες σε κάποιο περιστατικό επιθετικότητας σε αντίθεση με την έρευνα των Χατζή, Χουντουμάδη και Πατεράκη που τόνισε ότι οι δάσκαλοι δεν γνωρίζουν την έκταση του προβλήματος. Η ίδια λογική υπάρχει και στην επόμενη ανοικτή ερώτηση, Το ένα τρίτο του δείγματος δεν έκφρασε κάποια γνώμη γι αυτό το ζήτημα. Ήταν μάλλον αναμενόμενο ότι και πάλι η λεκτική και σωματική επιθετικότητα ήταν η πλειοψηφία των αναφορών για το γεγονός που έγινε επί της παρουσίας τους. Σύμφωνα με αυτά που ειπώθηκαν, σχεδόν όλοι συμφώνησαν ότι οι γονείς και το οικογενειακό περιβάλλον επηρεάζει σημαντικά, όταν εκδηλώνεται επιθετικότητα μέσα σε αυτό. Σε αυτό συμβάλει, κυρίως, η μίμηση των γονεϊκών προτύπων από τα παιδιά. Φαίνεται ότι το οικογενειακό περιβάλλον παίζει ένα πολύ σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και της επιθετικότητάς του. Πάλι, σχεδόν δύο στους δέκα εκπαιδευτικούς δεν συμπλήρωσαν την ανοικτή ερώτηση.

Στο ίδιο επίπεδο, το επόμενο ζήτημα εξέταζε το βάθος επηρεασμού του οικογενειακού και του σχολικού περιβάλλοντος, και της τηλεόρασης, σε σχέση με την επιθετικότητα του παιδιού. Όσον αφορά το οικογενειακό περιβάλλον, πάλι η απάντηση ήταν ξεκάθαρη, εννιά στους δέκα εκπαιδευτικούς πιστεύει ακράδαντα ότι υπάρχει μεγάλη ευθύνη των γονέων. Αντιθέτως, οι απαντήσεις για την επίδραση του σχολικού περιβάλλοντος ήταν μοιρασμένες. Κατά σειρά και πλειοψηφικά, δήλωσαν ότι ο βαθμός επηρεασμού του σχολικού χώρου είναι: μέτριος (49%), λίγος (29%), πολύς (17%), και καθόλου (5%).

Όσον αφορά τώρα την τηλεόραση και τον βαθμό του επηρεασμού της, ανέφεραν ότι έχει αρνητικά αποτελέσματα για τα παιδιά, κατά πολύ το 70% και σχεδόν το 30% ; ανέφερε μέτριο βαθμό. Συμπερασματικά, φαίνεται ότι το οικογενειακό περιβάλλον έχει το μέγιστο βαθμό επηρεασμού, και στην δεύτερη θέση συναγωνίζονται το σχολικό περιβάλλον και η τηλεόραση.

Τα δύο τελευταία ζητήματα που τέθηκαν, προσπάθησαν να αναζητήσουν τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να αντιμετωπιστεί η επιθετικότητα. Εννιά στους δέκα εκπαιδευτικούς (90%) απάντησαν ότι υπάρχει λύση αρκεί να ψάξουμε την λύση στους ειδικούς (σχεδόν το 35%) και στην συμβουλευτική ή και στα σεμινάρια (σύνολο, σχεδόν το 20%). Όπως παρουσιάζονται τα πράγματα, το οικογενειακό περιβάλλον θα πρέπει να εμπιστεύεται περισσότερο τους ειδικούς και να παρακολουθεί σχετικά σεμινάρια, και το σχολείο πρέπει μάλλον να φροντίσει να παίξει πιο ενεργό ρόλο στην «σχέση» αυτή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παίρνοντας υπόψη την ανάλυση των αποτελεσμάτων και συγκρίνοντάς τα με τα ερευνητικά ερωτήματα και τις υποθέσεις, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι:

Η ερευνητική μας υπόθεση ότι, οι εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι σημαντικότερο ρόλο για την εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς είναι το οικογενειακό περιβάλλον επαληθεύτηκε το δείγμα σύσσωμο απάντησε θετικά (99%). Επιπροσθέτως, τρεις στους δέκα υποστήριξε συγκεκριμένα ότι φταίνε οι κακές οικογενειακές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και πέντε στους δέκα, υποστήριξε ότι φταίει η μίμηση των γονεϊκών προτύπων. Με αποτέλεσμα να:

- i) πιστεύεται κατά 99% ότι η τηλεόραση συμβάλει στο επηρεασμό εκδήλωσης της επιθετικότητας των παιδιών και να πιστεύεται ότι
- ii) οι γονείς που δείχνουν επιθετικές τάσεις μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο, συμβάλλει στον τρόπο εκδήλωσης της επιθετικότητας των παιδιών από το 99% των εκπαιδευτικών του δείγματος. Επιπροσθέτως, η μίμηση γονεϊκών προτύπων ενοχοποιήθηκε για αυτό το αποτέλεσμα, κατά σχεδόν 50%.

Ενδιαφέρον σημείο αφορά ότι οι εκπαιδευτικοί γίνονται μάρτυρες συχνών επιθετικών επεισοδίων στο σχολικό περιβάλλον, με συμμετοχή των παιδιών, η απάντηση που δόθηκε ήταν δύο επιπέδων. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων μπόρεσαν και ανέσυραν περιστατικά επιθετικότητας από το μυαλό τους κατά 75%. Αυτά αφορούσαν κατά 66% άλλο μαθητή, και προς δάσκαλο 13%. Στο επόμενο στάδιο, εάν ήταν παρόντες/ούσες σε πρόσφατο τέτοιο επεισόδιο, το 90% απάντησε καταφατικά. Έτσι, αυτό το συμβάν μπορεί να περιείχε λεκτική βία, σωματική βία ή και χειρονομίες (σύνολο 50%).

Όσον αφορά τους τρόπους αντιμετώπισης αυτού του φαινομένου, το 28% δήλωσε ότι η βοήθεια πρέπει να προέρχεται από τους ειδικούς. Το 12% και το 11% ανέφερε τα σεμινάρια και την συμβουλευτική ως θεραπεία, αντίστοιχα. Ακολουθούν η οικογένεια, η συζήτηση, και η ψυχολογική στήριξη ως αντίβαρο της

επιθετικότητα του παιδιού (από 8%). Επίσης, με μικρότερο ποσοστό ακολουθούν ο περιορισμός της τηλεόρασης και τα ειδικά προγράμματα στήριξης.

Συγκεντρωτικά, τα συμπεράσματα των αποτελεσμάτων δηλώνουν ότι η συνεχής αύξηση του φαινομένου της επιθετικότητας, πρέπει να κινητοποιήσει όλους τους εμπλεκόμενους φορείς σε όλα τα επίπεδα πρόληψης και παρέμβασης. Ουσιαστικός στόχος θα πρέπει να είναι η πρόληψη και η μείωση του φαινομένου της παιδικής επιθετικότητας. Η γονεϊκή αγάπη και η κατανόηση απέναντι στα παιδιά, καθώς και η καλλιέργεια του σεβασμού για τους συνανθρώπους είναι ο καλύτερος τρόπος για τη μείωση της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών.

Οι γονείς, από την μεριά τους, πρέπει να μειώσουν την εύκολη λύση της απασχόλησης των παιδιών μέσω της τηλεόρασης και να ασχολούνται μαζί τους περισσότερες ώρες, όσο και αν το πρόγραμμά τους είναι γεμάτο. Επίσης, η εγγραφή των παιδιών σε δημοτικές αθλητικές ή άλλου τύπου δραστηριότητες είναι μία καλή λύση απασχόλησης. Θα ήταν καλό, οι δήμοι να έβαζαν ένα λεωφορείο που να περνούσε έξω από τα σπίτια και να συγκέντρωνε τα παιδιά ώστε οι γονείς να μην χρειάζεται να απασχολούνται για αυτό.

Επίσης, η ανάπτυξη προγραμμάτων που αφορούν την οικογένεια από εξειδικευμένα άτομα π.χ. κοινωνικούς λειτουργούς, σχολικοί ψυχολόγοι θα μπορούσε να λειτουργήσει ευεργετικά ώστε να μειωθούν τα επικοινωνιακά κενά μεταξύ γονέων και παιδιών. Επιπροσθέτως, η συνεχής συνεργασία γονέα, παιδιού και σχολείου γίνεται απαραίτητη αφού ο χρόνος του αναλώνεται επί των πλείστο σε αυτά τα δύο περιβάλλοντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρέου Ε., & Smith, P. K. (2002). *Το φαινόμενο bullying στο χώρο του σχολείου και η άσκηση σωματικής και ψυχολογικής βίας από συνομηλίκους*. [Http://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/4226/1/smith_p.9-p.25_2002.pdf](http://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/4226/1/smith_p.9-p.25_2002.pdf)

Ασλανίδου, Σ. (2001). Παγκοσμιοποίηση –τηλεόραση –εκπαίδευση: Μια μεθοδολογική στροφή στην έρευνα της τηλεόρασης. http://www.pee.gr/e10_11_03/meros_c_th_en_vii/aslanidouy.htm.

Βασιλείου, Π. (2007). *Το σχολείο ως κοινωνικό πλαίσιο για την κατανόηση του φαινομένου του εκφοβισμού*. [Http://conf2007.edu.uoi.gr/ Praktika/922-1083.pdf](http://conf2007.edu.uoi.gr/Praktika/922-1083.pdf).

Βοσνιάδου, Σ. (2004). *Γνωσιακή επιστήμη – η νέα επιστήμη του νου*. Αθήνα: Gutenberg.

Βουϊδάσκης, Β. (1987²). *Η Επιθετικότητα σαν Κοινωνικό Πρόβλημα στην Οικογένεια και στο Σχολείο*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Γεώργας, Δ. (1995⁵). *Κοινωνική Ψυχολογία: στάσεις, αντίληψη του προσώπου, στερεότυπα, επιθετικότητα, δυαδικές σχέσεις και επικοινωνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Δημητριάδης, Κ. (2008). *Επιθετικότητα*. http://gym-sappon.rod.sch.gr/files/docs/minipaper_Sapes2008_high_quality.pdf.

Ελεύθερο Βήμα. (2006). *Βία και Επιθετικότητα στο σχολείο*. <http://www.eleftherovima.gr/cgi-bin/news/viewnews.cgi?search>.

Καλλιώτης, Π., Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ. ,Μπαμπανίκας, Δ. & Ταουλάς, Κ. (2002). *Η φύση και η έκταση της σχολικής επιθετικότητας και 'κακοποίησης' στους μαθητές 8-12 ετών*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Καρανάτση, Ε. (2006). *Από μικροί στη βία και την επιθετικότητα: Έρευνα του ΕΚΚΕ δείχνει τι συμβαίνει στα ενδότερα του σχολείου*. [Http://www.kpad.gr/text/news/June06/arthr180606k10.htm](http://www.kpad.gr/text/news/June06/arthr180606k10.htm)

Καράτziu, Α. (2000). *Επιθετικότητα και παιδί*. [Http://www.karatziou.gr/texts/article4.doc](http://www.karatziou.gr/texts/article4.doc).

Κατσίρας, Λ. (2006). *Η επιθετικότητα του παιδιού: Ψυχολογικές και κοινωνιολογικές ερμηνείες*. [Http://www.tharrosnews.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=1794&Itemid=32](http://www.tharrosnews.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=1794&Itemid=32).

Cole M. & Cole S. (2001). *Η Ανάπτυξη των Παιδιών*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δάρδανος.

Κολιάδης, Ε. (1996). *Θεωρίες Μάθησης και Εκπαιδευτική Πράξη*. Αθήνα: Αυτό-έκδοση.

Κολιάδης, Ε. (2002). *Γνωστική ψυχολογία, γνωστική νευροεπιστήμη και εκπαιδευτική πράξη*. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση.

Κουντούρης, Δ. (2006). *Το επιθετικό παιδί*. Αθήνα: Δωδώνη.

Κρασανάκης, Γ. (1992). *Τύποι γονέων κατά τις εκτιμήσεις των εφήβων: Μια έρευνα για τις στάσεις των Ελλήνων γονέων έναντι των παιδιών τους*. Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, Τόμος β' (8).

Κυριακίδου, Μ. (2001). *Η πρόληψη της επιθετικότητας στο σχολείο*. <http://www.pyxida.org.gr/files/Hprolipsisepithetikotitas.doc>.

Λορενζ, Κ. (1978). *Επιθετικότητα*. Αθήνα: Εκδόσεις Χατζηνικολή.

Μακρή-Μπότσαρη, Ε., & Ψυχάρης, Σ. (2007). *Επιμορφωτικό Υλικό Γενικού Μέρους του Προγράμματος Σπουδών για την Εκπαίδευση των Επιμορφωτών: ΤΠΕ και θεωρίες μάθησης - Οι ΤΠΕ ως καινοτόμος δράση*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Μπρούζος, Α. (1998). *Ο Εκπαιδευτικός ως Λειτουργός Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*. Αθήνα: Λύχνος.

Ναλμπάντη, Μ. (2008). *Μηχανισμοί ελέγχου της παιδικής επιθετικότητας*. <http://e-psychology.gr/content/view/248/76/>.

Νέστορος, Ν. (1999). *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Νικολάου, Σ. Μ. (2001). *Η Βία, η Επιθετική Συμπεριφορά και η Τηλεοπτική επίδραση*. [Http://www.cc.uoa.gr/ptde/journal/english/issue1/html/nikolaou.html](http://www.cc.uoa.gr/ptde/journal/english/issue1/html/nikolaou.html).

Ξενίδης, Ι. (2008). *Η βία στα κινούμενα σχέδια*. [Http://www.eduportal.gr/modules.php?name=News&file=article&sid=292](http://www.eduportal.gr/modules.php?name=News&file=article&sid=292).

Πανίκος, Λ. (2008). *Σχολική επιθετικότητα: Μια σοβαρή πρόκληση για το σχολείο στον 21^ο αιώνα*. Συνεδριακό Αρχαγγέλου. [Http://www.diki.org/Portals/0/sinedria/Epithetikotita/porismata_epithetikotita2008.doc](http://www.diki.org/Portals/0/sinedria/Epithetikotita/porismata_epithetikotita2008.doc).

Popper, K. & Condry, J. (1995). *Τηλεόραση: κίνδυνος για τη δημοκρατία*. Μετάφραση: Φιλίππατος Άγγελος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Πυργιωτάκης, Ι. (1984). *Κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικές ανισότητες*. Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη.

Σάλιβαν, Ντ. & Τιφτ Λ. (1980). *Ο αγώνας για να είναι κανείς άνθρωπος. Έγκλημα, Εγκληματολογία και Αναρχισμός*. Μετάφραση: Φίλιππας Κυρίτσης. Εκδόσεις: Άγνωστο.

Seligman, M. (1972). *Biological Boundaries of Learning*. New York: Appleton-Century-Crofts.

Stevens, R. (1987). *Φρόντ και ψυχανάλυση, παρουσίαση και αξιολόγηση*. Μετάφραση: Μ. Μητσός. Αθήνα: Το Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Σφήκα, Δ. (2007). *Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην ψυχική υγεία των μαθητών*. [Http://www.bizeli.com/index.php?option=com_content&task=view&id=76&Itemid=68](http://www.bizeli.com/index.php?option=com_content&task=view&id=76&Itemid=68).

Τσιάντης, Ι. (2008). *Ενδοσχολική βία*. [Http://www.mentalhealthpromotion.co.uk/umsprk11ds0npk12idl9tsmtrs3mkn8mprs4nkn7lsthl5knrvtn6tsxrn/urpnmhpedctnlprgrmsdnldedctnlmtrl/tsiantis_2008_03_05.pdf](http://www.mentalhealthpromotion.co.uk/umsprk11ds0npk12idl9tsmtrs3mkn8mprs4nkn7lsthl5knrvtn6tsxrn/urpnmhpedctnlprgrmsdnldedctnlmtrl/tsiantis_2008_03_05.pdf)

UNICEF. (2001). «Φωνές των νέων», *μεγάλη έρευνα της UNICEF: Τα αποτελέσματα μεταξύ των παιδιών και των νέων για την Ελλάδα*. [Http://www.unicef.gr/oldpress/2001/dt2601.php/](http://www.unicef.gr/oldpress/2001/dt2601.php/)

Χαντζή, Χ., Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. (2000). *Άσκηση βίας από μαθητές προς μαθητές στο χώρο του δημοτικού σχολείου*. Παιδί και Εφηβος 2:1, 97-111.

Herbert, M. (1994² 1β). *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Χρηστάκης, Κ. (2005). *Το ψυχολογικό κλίμα της οικογένειας και η επίδραση του στην ανατροφή των παιδιών και των νέων*. [http:// www.platon.gr/arthro-1-2005.htm](http://www.platon.gr/arthro-1-2005.htm).

Molnar A. – Lindquist B., (1998), *Προβλήματα Συμπεριφοράς στο Σχολείο. Οικοσυστημική Προσέγγιση*, μετ. Α. Καλαντζή-Αζίζι, 7η έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ευρυτανικά Νέα.(2008). Η παιδική βία και επιθετικότητα.

Ημερησία.(2008). Η διαδικτυακή βία ενισχύει την επιθετικότητα.

- Brenner, Viktor. (1997, June). Parameters of Internet use, abuse, and addiction: The first 90 days of Internet usage survey, in *Psychological Reports*, 80, 879-882.

- Περιοδικό: “COMPUTER GAMES MAGAZINE” Αθήνα, Σεπτ. 2005

Κυριαζή Ν. (1999 13^η). Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών.

James,D.,Lawlor,M.,Flynn,A.,Murphy,N.,Courtney,P.Henry,B.and CAMHS.(2006).One School’s Experience of Engaging with a Comprehensive Anti-Bylling Programme in the Irish Context: Adolescent and Teacher Perspectives. NAPCE: Blackwell Publishing

Stockdale,M.S., Hangaduambo, S.Duys,D,Larson,K,and Sarvela,P.D.(2002).Rular elementary students, parents and teachers p erceptions of bulling. *Health Behavior*,V26,pp.266-277.

Harlacher,J. Ling, C,and Siler,C.(2007).Perceptions of Bylling in Schools: A Survey of School Staff. American Psychological Association.

Bradshaw,C.P.,Sawyer, A.L., and O Brennan ,L.M. (2007).Bulling and Peer Victimization at School:Perceptual Differences Between Students and School Staff. School Phychology Review,V36,N3,pp.361-382).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Παρατήρηση ενός παιδιού με επιθετική συμπεριφορά

Στο πλαίσιο της διεξαγωγής της πτυχιακής εργασίας επισκεφτήκαμε ένα δημοτικό σχολείο στην Πάτρα, όπου πραγματοποιήθηκε παρατήρηση σε ένα παιδί.

Έγινε παρατήρηση στο ντύσιμο του και στη συμπεριφορά του, την ώρα του διαλείμματος. Το παιδί που παρατηρήσαμε ήταν 6 ετών, πήγαινε Α δημοτικού. Ήταν ξανθός με γαλανά μάτια, φόραγε καφέ μπλούζα και καφέ παντελόνι.

Αρχικά ήταν με ένα φίλο του και τρέχανε. Το παιδί κυνηγούσε τον φίλο του και όταν τον έπιανε τον έσπρωχνε. Έκανε γκριμάτσες στο πρόσωπο προς τα άλλα παιδιά και χρησιμοποιούσε φράσεις όπως «Στη μάντα να περάσω». Το περπάτημα του ήταν αργό και είχε συνέχεια τα χέρια στην τσέπη του. Μίλαγε με δυνατή φωνή στα άλλα παιδιά και τα κορόιδευε βγάζοντας τη γλώσσα του.

Δεν ήθελε να τον αγγίζουν τα άλλα παιδιά και αντιδρούσε. Στη συνέχεια πήγε σε ένα σημείο μόνος του και προσποιούταν ότι μιλούσε στον τοίχο.

Προσπαθήσαμε να τον πλησιάσουμε να του κάνουμε ερωτήσεις αλλά εκείνος μας αντιμίλησε. Συγκεκριμένα τον ρωτήσαμε αν του αρέσει το σχολείο και μας απάντησε «Εσύ τι λες, δεν μου αρέσει;»

Τέλος, όταν χτύπησε το κουδούνι έτρεξε να μπει πρώτος στην αίθουσα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Το ερωτηματολόγιο αυτό είναι **ανώνυμο** και συμπληρώνεται σε λίγα μόνο λεπτά.

Εντάσσεται στα πλαίσια της πτυχιακής μας εργασίας στο Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας του Α.Τ.Ε.Ι. Πατρών.

Αποβλέπουμε σε συγκέντρωση πληροφοριών σχετικών με την επιθετική συμπεριφορά των μαθητών του Δημοτικού Σχολείου. Είναι χρήσιμο να απαντήσετε σε όλες τις ερωτήσεις.

Σας ευχαριστούμε

Βουζαλή Σταυρούλα

Χριστογιάννη Κατερίνα

1) Φύλο: Άνδρα Γυναίκα

2) Ηλικία:

25-35 5 και άνω

3) Οικογενειακή κατάσταση:

άγαμος/η

έγγαμος/η

Άλλο (διαζ. χηρ.)

4) Έχετε παιδιά: Ναι Όχι

5) α) Αριθμός παιδιών στην οικογένεια

1 2 3 4 και πάνω

β) Ηλικία παιδιών (από το μεγαλύτερο στο μικρότερο)

.....

γ) Φύλο παιδιών (αντίστοιχα με την ηλικία)

.....

6) Μόρφωση:

Πτυχίο Παιδαγωγικής Ακαδημίας

Εξομίωση
Πτυχίο Παιδαγωγικού Τμήματος
Μεταπτυχιακό
Διδακτορικό
Άλλο

7) Πόσα χρόνια εργάζεστε στο συγκεκριμένο σχολείο;

.....

8) Ειδικές σπουδές:

Σεμινάρια Ψυχολογίας Συμβουλευτική Κοινωνικές Επιστήμες

9) Συμμετέχετε σε προγράμματα Αγωγής Υγείας:

Ναι Όχι

10) Ποια είδη επιθετικότητας παρατηρείτε στο σχολείο σας;

.....

.....

.....

11) Στο σχολείο όπου εργάζεστε μπορείτε να αναφέρετε συγκεκριμένο παιδί που εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά;

Ναι Όχι

12) Αν ναι, το παιδί αυτό είχε επιθετική συμπεριφορά προς:

άλλο μαθητή δάσκαλο γονέα

13) Τι είδους επιθετικότητα εκδήλωσε;

.....

.....

.....

14) Πιστεύετε ότι η τηλεόραση συμβάλλει στην εκδήλωση της επιθετικότητας των παιδιών;

Ναι Όχι

15) Αν ναι, με ποιον τρόπο;

.....
.....
.....

16) Είσαστε παρών/ούσα σε περιστατικό, όπου κάποιο παιδί ήταν επιθετικό ως προς κάποιο άλλο παιδί;

Ναι Όχι

17) Μπορείτε να μας περιγράψετε το περιστατικό;

.....
.....
.....

18) Πιστεύετε ότι η επιθετική συμπεριφορά των γονέων, επηρεάζει την εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς από τα παιδιά;

Ναι Όχι

19) Για ποιο λόγο πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

.....
.....
.....

20) Ποιοι από τους παρακάτω παράγοντες, πιστεύετε ότι επιδρούν στην εκδήλωση επιθετικότητας των παιδιών;

Οικογενειακό περιβάλλον

Καθόλου Λίγο Μέτρια Πολύ

Σχολείο

Καθόλου Λίγο Μέτρια Πολύ

Τηλεόραση

Καθόλου Λίγο Μέτρια Πολύ

21) Πιστεύετε ότι η επιθετικότητα των παιδιών είναι δυνατόν να αντιμετωπιστεί;

Ναι

Όχι

22) Αν ναι, με ποιους τρόπους;

.....

.....

.....